

सामाजिक विज्ञान

घोरण : 6 थी 8

शिक्षक तालीम मोड्युल (प्रथम सत्र)

वर्ष : 2012-13

કન્વીનર :

ડૉ. સંજય ત્રિવેદી

રીસર્ચ એસોસીયેટ, GCERT, ગાંધીનગર.

સહ કન્વીનર :

એમ. જી. શેખ

પ્રાચાર્ય, જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, નવસારી.

ડૉ. અખિલ ઠાકર

રીસર્ચ એસોસીયેટ, GCERT, ગાંધીનગર.

લેખન સંપાદન :

હરજીભાઈ પ્રજાપતિ

સી.આર.સી, વાઘડોદ, પાટણ.

રાજેશ સુમેરા

ભયાઉ-2, સી.આર.સી., કચ્છ.

નિલેશકુમાર એન. પંડ્યા

અમરોલી-1 પ્રા. શાળા, તા. ચોર્યાસી, જિ. સુરત.

રોહિતકુમાર વી. ત્રિવેદી

દિગસર કુમારશાળા, તા. મૂળી, જિ. સુરેન્દ્રનગર.

પરેશકુમાર એસ. પ્રજાપતિ

સી.આર.સી., ગોવાલી, તા. ઝઘડિયા, જિ. ભરૂચ.

પૂર્વીબેન વી. ભાવસાર

સી.આર.સી., ઉમરાખ, તા. બારડોલી, જિ. સુરત.

- “દરેક વ્યક્તિએ પોતાનામાં રહેલી બધી શક્તિઓને કેળવીને તે સમાજને અર્પણ કરવી જોઈએ અને સમાજે દરેક પ્રજાજનના સર્વાંગી વિકાસને માટે બધાં આવશ્યક સાધનો સાથે અનુકૂળ પરિસ્થિતિ કરી આપવી જોઈએ. આમ કર્યા વિના લોકશાહી રાષ્ટ્ર નિર્માણ થઈ શકે નહિ.”

- આચાર્ય જાવડેકર કૃત ‘લોકશાહી’માંથી

- “લોકશાહીનો પાયો લખાણો પર નથી, નિયમો પર નથી, પણ પ્રજાજનની વૃત્તિઓ અને નીતિ પર છે.”

- શ્રી ગણેશ માવલંકર

- સારું કુટુંબ એક શિક્ષણસંસ્થા છે. કુટુંબ સારા નાગરિક ગુણોના વિકાસની શ્રેષ્ઠ શાળા છે. ઉત્તમ નાગરિકમાં જરૂરી ગુણો, જેવા કે પ્રેમ, સંપ, શિસ્ત, સહકાર, સેવા, સ્વતંત્રતા, સમભાવ, સ્વાર્થત્યાગ, કર્તવ્યપાલન, આજ્ઞાપાલન વગેરે ગુણો કુટુંબ દ્વારા બાળકમાં આપોઆપ વવાય અને સમય જતાં ખીલી ઊઠે છે. બાળકના વ્યક્તિત્વનો અહીં સ્વીકાર થયો છે, સારા કુટુંબમાં નાગરિકમાં આવશ્યક લોકશાહીના ગુણો ખીલવે છે.

“તમે નાગરિક છો અને દુનિયાનું અંગ છો... બીજાઓના હિતથી તમારું હિત કોઈ પણ બાબતમાં જુદું નથી એમ સમજવું એ નાગરિકની ફરજ છે.”

- એપિકટેટસ

- “મજબૂત વિરોધપક્ષ સિવાય કોઈ સરકાર લાંબો સમય સલામત રહી શકે નહિ.”

- બેન્જામીન ડિઝરાયલી

- “જ્યાં કાયદો નથી ત્યાં સ્વતંત્રતા હોતી નથી.”

- જોન લોક

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિગત	પાન નં.
1.	આર.ટી.ઈ.ને લીધે થનાર મહત્વના ફેરફારો.	6
2.	એન.સી.એફ. 2005ની અગત્યની બાબતો.	15
3.	નવા અભ્યાસક્રમની મહત્વની બાબત.	26
4.	સામાજિક વિજ્ઞાન સમજપત્રક	29
5.	સામાજિક વિજ્ઞાન અને તમે	35
6.	સામાજિક વિજ્ઞાન અને સ્થાનિક સ્ત્રોત	38
7.	પાઠ નિદર્શન :	41
	- ધોરણ-6	
	- ધોરણ-7	
	- ધોરણ-8	
8.	તાલીમાર્થીઓ દ્વારા અપાનાર નિદર્શન પાઠના પગથિયાં	76
9.	શિક્ષક આવૃત્તિનો પરિચય	77
10.	સ્વ-અધ્યયનપોથી વિશે	105
11.	તાલીમ પછી શું કરીશું ?	106
12.	પરિશિષ્ટ	113

પ્રસ્તાવના

આ તાલીમ અંગે...

આપણે જાણીએ છીએ કે બાળકના સર્વાંગી વિકાસની પ્રક્રિયાના ભાગરૂપે શિક્ષણક્ષેત્રે વિવિધ પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે. આર.ટી.ઈ. 2009ને લીધે આવતાં પરિવર્તનોને ચરિતાર્થ કરવા માટે અભ્યાસક્રમ બદલવામાં આવી રહ્યો છે. અભ્યાસક્રમની સાથો-સાથ પાઠ્યપુસ્તકો અને શિખવવાના અભિગમમાં બદલાવ થઈ રહ્યો છે.

અભિગમમાં આવેલા બદલાવની સફળતાનો સંપૂર્ણ આધાર આપ સૌ પર છે. અહીં મોડ્યુલમાં આપવામાં આવેલી વિવિધ બાબતોનો આપશ્રીની કક્ષાએથી સંપૂર્ણ અભ્યાસ થાય તે ઇચ્છનીય છે. આ મોડ્યુલ આપની પાસે આવે અને આપ તાલીમમાં આવો ત્યાર પહેલાં આપને આપવામાં આવેલ “તાલીમ પૂર્વે શું ?” ઉપર આપ પૂરતો મહાવરો કરીને જ આવ્યા હશો. તાલીમ દરમિયાન પણ આપ વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરી વિચાર આદાન-પ્રદાનની પ્રક્રિયામાં ભાગીદાર બનશો. વળી તાલીમ બાદ આપ આપના ક્ષેત્રમાં શું કરશો એ અંગેનું આયોજન પણ આપની કક્ષાએ તાલીમ દરમિયાન જ થાય તે ઇચ્છનીય છે.

નવતર પ્રયોગ દરમિયાન પાઠ્યપુસ્તક, શિક્ષક આવૃત્તિ અને તાલીમ મોડ્યુલ એ ટોટલ લર્નિંગ પેકેજનો એક ભાગરૂપે છે. આ ઉપરાંત સંદર્ભ સાહિત્ય, સ્થાનિક સ્ત્રોત વગેરેનો ઉપયોગ વધુમાં વધુ થાય તે ઇચ્છનીય છે. અહીં રાખવામાં આવેલી ખાલી જગ્યાઓમાંથી આપની કક્ષાએથી યોગ્ય વિગતો પૂરવામાં આવે અને ચર્ચા દ્વારા અભિગમની સમજ વધુ દઢ બને એવી અપેક્ષા છે.

નીપજ

પ્રવર્તમાન સ્થિતિ	અપેક્ષિત પરિવર્તન
<ul style="list-style-type: none"> ● સાક્ષરી વિષયો પર વધુ ભાર ● વાંચન, લેખન, ગણન (3 આર), ક્ષમતા પર ભાર ● સૂચનાનું પાલન, નિર્દેશ મુજબ કરવા પર ભાર ● લઘુતમ સ્તર, બધા માટે સમાન 	<ul style="list-style-type: none"> ● સર્વાંગી વિકાસ પર ભાર ● ઉચ્ચ સ્તરીય કૌશલ્યો વિકસાવવાં ● શીખતાં શીખવું ● અધિકતમ, દરેકની જરૂરિયાત મુજબ

નીચેની બાબતો પર પ્રભાવ પડશે :

- અભ્યાસક્રમ, પાઠ્યક્રમ, સામગ્રી
- વિવિધ સ્તરે તાલીમ અને તાલીમ સામગ્રી
- અધ્યયનનું આકલન (મૂલ્યાંકન)
- અભિવ્યક્તિનું આકલન
- કાર્યક્રમનું મૂલ્યાંકન

પ્રક્રિયાઓ

પ્રવર્તમાન સ્થિતિ	અપેક્ષિત પરિવર્તન
<ul style="list-style-type: none"> ● એકમાર્ગી, વિદ્યાર્થી નિષ્ક્રિય ● જ્ઞાન મેળવવું ● સમજૂતી, ગોખણપટ્ટી ● બધા સરખી ઝડપે શીખે ● એડવાન્ટેજ છે તેની જ તરફેણ ● ભણનાર પર દોષારોપણ (કયા સમયે શું કરવાનું તે નક્કી નથી) ● બાળકના અનુભવો અને સ્થાનિક જ્ઞાનને અવગણવામાં આવે છે. 	<ul style="list-style-type: none"> ● સહભાગિતાયુક્ત, વિદ્યાર્થી સક્રિય, ● જ્ઞાનનું સર્જન ● ચિંતન, ઉપયોજન ● દરેકની જરૂરિયાત મુજબ શિક્ષણ ● વિશેષ કરીને વંચિતની તરફેણ ● બાળકનો અધિકાર, (કયા સમયે શું કરવાનું તે નક્કી છે) ● બાળકના જ્ઞાનનું મૂલ્ય,

પ્રક્રિયાઓમાં નીચેના ફેરફારો જરૂરી છે :

- સ્પષ્ટ શૈક્ષણિક (પેડાગોજીકલ) મોડેલ
- વિવિધ ઘટકોનું આપસમાં સુનિયોજિત સંકલન
- અપેક્ષિત પ્રક્રિયાઓ ઉજાગર કરે તેવી તાલીમ
- શૈક્ષણિક માર્ગદર્શન તંત્ર તેને મદદ કરે
- દરેક જણને શિક્ષણના અધિકાર વિશે જાણકારી

R.T.E. - 2009 બાળકો માટે શિક્ષણનો અધિકાર

બાળકો માટે :

- (1) શિક્ષણ મેળવવું એ દરેક બાળકનો અધિકાર છે.
- (2) બાળકને નજીકની શાળામાં પ્રવેશ આપવો.
- (3) બાળકને વયકક્ષા મુજબ ધોરણમાં પ્રવેશ મળશે.
(દા.ત. કોઈ બાળક 6 વર્ષનું હોય તો તેને ધોરણ 1માં, 7 વર્ષનું હોય તો તેને ધોરણ 2માં પ્રવેશ, 8 વર્ષનું હોય તો ધોરણ 3માં પ્રવેશ આમ ક્રમશઃ ઉંમર મુજબ પ્રવેશ મળશે.)
- (4) બાળકને કક્ષા મુજબનું શિક્ષણ આપવા માટે વિશેષ શિક્ષણ આપી જે તે કક્ષા અનુસારના સ્તર પર લાવવામાં આવશે.
(પ્રશિક્ષણ ત્રણ મહિના કે રાજ્ય સરકાર દ્વારા નક્કી કરેલ સમય સુધી રહેશે.)
- (5) પ્રત્યેક બાળકને TC - (TRANSFER CERTIFICATE) પ્રાપ્ત કરવાનો અને કોઈ પણ શાળામાં પ્રવેશ મેળવવાનો અધિકાર છે. TC ના અભાવમાં બાળકને પ્રવેશથી વંચિત રાખી શકાશે નહિ અને જે શાળા TC ના આપે તેના વિરુદ્ધ એવા નિયમો આધીન કાયદાકીય કાર્યવાહી થઈ શકે.
- (6) પ્રત્યેક બાળક માટે પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે 1 કિ.મી.ના અંતરમાં અને ઉચ્ચતર પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે 2 કિ.મી. અંતરમાં શાળા હશે. તેની જોગવાઈ રાજ્ય કક્ષાએ ત્રણ વર્ષ સુધીમાં કરવી.
- (7) પ્રવેશ મેળવવા માટે જન્મના દાખલા ન હોય તો પણ પ્રવેશ આપવો. બાળકની ઉંમરની સાબિતીના આધારે શાળામાં પ્રવેશનો ઈન્કાર કરી શકાશે નહિ.
- (8) 3થી 6 વર્ષનાં બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે તૈયાર કરવા માટે પ્રારંભિક શિક્ષણની વ્યવસ્થા ઊભી કરવી.
- (9) Disadvantage group & Weaker section નાં બાળકો નજીકની શાળામાં (અનુદાનિત / ગેરઅનુદાનિત) નિઃશુલ્ક પ્રવેશ મેળવી શકશે. આવી શાળાઓની શરૂઆતના વર્ગોની સ્વીકૃતિની સંખ્યાના 25% બાળકોને પ્રવેશ આપવો પડશે.
- (10) બાળકોનો શાળામાં પ્રવેશ રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિશ્ચિત સમયમર્યાદા અથવા જરૂરિયાત મુજબ વર્ષ પર્યન્ત પણ કરી શકશે.
- (11) કોઈ પણ બાળકને પ્રાથમિક શિક્ષણ (1 થી 8) સુધી નાપાસ કરી શકાશે નહિ.
- (12) બાળકોને શારીરિક, માનસિક ઈત્યાદિ કોઈપણ પ્રકારની સજા કરી શકાશે નહિ.
- (13) બાળકોને તેમની રૂચિ, સ્તર અને ગતિ અનુરૂપ કાર્ય કરવાની તક મળશે.
- (14) બાળક પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું કરે ત્યાં સુધીમાં બોર્ડની કોઈ પણ પરીક્ષા પાસ કરવાની રહેશે નહિ.
- (15) શિક્ષણનું માધ્યમ શક્ય હોય ત્યાં સુધી માતૃભાષામાં હશે.

શિક્ષકો માટે :

- (1) શિક્ષક કૌશલ્યપૂર્ણ હશે.
- (2) શિક્ષકો નિર્ધારિત યોગ્યતાધારી જ હશે.

(3) શિક્ષકોએ નીચે મુજબનાં કાર્યો કરવાનાં રહેશે.

- નિયમિતતા અને સમય
- પાઠ્યક્રમ નક્કી કરેલ સમયમર્યાદામાં પૂરો કરવો.
- પ્રત્યેક બાળકના સ્તર અને ગતિ મુજબ જાણવું, નોંધવું અને શિક્ષણની યોજના બનાવવી.
- આવશ્યકતા અનુસાર વિશેષ વર્ગોનું આયોજન કરવું.
- વાલીઓને બાળકની નિયમિતતા અને પ્રગતિની માહિતી આપવી.
- સરકાર દ્વારા નિશ્ચિત અન્ય શૈક્ષણિક કાર્યો કરવાં.
- શિક્ષકની સમસ્યાઓનું નિશ્ચિત સમયમર્યાદામાં નિરાકરણ.
- શિક્ષકોને વસતિ ગણતરી, કુદરતી આફતો સમયે રાહતકાર્ય અને ચૂંટણી સંદર્ભની કામગીરી સિવાયની અન્ય કામગીરીથી મુક્ત કરવા.
- શિક્ષક ટ્યૂશન / પ્રાઈવેટ કોચિંગ કરી શકશે નહિ.

સમુદાય / વાલી / S.M.C. માટે :

- (1) પ્રત્યેક વાલીની જવાબદારી રહેશે કે પોતાના બાળકનો શાળામાં પ્રવેશ કરાવે અને શાળામાં નિયમિત મોકલશે.
- (2) શાળામાં School Management Committee (S.M.C.)ની રચના થશે. જેમાં 3/4 સભ્યો બાળકોના વાલીઓ હશે.
  - Weaker Section / પછાત વર્ગનાં બાળકોનાં માતા-પિતાની તેમની સંખ્યાના અનુપાતમાં ભાગીદારી રહેશે.
  - 50% મહિલાઓ હશે.
  - S.M.C. શાળાના કાર્યની દેખરેખ રાખશે.
  - પ્રાપ્ત ગ્રાન્ટનો ખર્ચ કરશે અને મોનિટરિંગ પણ કરશે.
  - S.M.C. શાળાની વિકાસ યોજના તૈયાર કરશે.

પ્રશાસન માટે :

- (1) રાજ્ય કક્ષા બાળકો માટે નજીકનાં સ્થળોમાં શાળાઓ ઉપલબ્ધ કરાવશે.
- (2) બાળકોમાં જાતિ, લિંગ અનુસાર કોઈ ભેદભાવ ન હોય અને પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું કરવામાં કોઈ બાધા ન હોય તેની જવાબદારી રાજ્ય સરકારની રહેશે.
- (3) ભૌતિક અને માનવીય સુવિધાઓની ઉપલબ્ધિ કરાવવી.
- (4) ગુણવત્તાયુક્ત પ્રાથમિક શિક્ષણ સુનિશ્ચિત કરવું.
- (5) શિક્ષકોને પ્રશિક્ષણ સુવિધા પૂરી પાડવી.
- (6) સ્થળાંતર (MIGRATED) બાળકોનો પ્રવેશ સુનિશ્ચિત કરવો.
- (7) અધિકારીએ શાળામાં મોનિટરિંગ કરવું.
- (8) શૈક્ષણિક કેલેન્ડર તૈયાર કરવું.

નીચેના પ્રસંગો / કેસલેટનો અભ્યાસ કરો તેમાં દર્શાવેલ ઘટનાઓ RTE ના નિયમોનું કઈ રીતે ઉલ્લંઘન કરે છે ? દરેક પ્રસંગો / કેસલેટની તમારા કાર્યસંબંધે ચર્ચા કરો અને દરેક પ્રસંગ સામે આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ લખો.

પ્રસંગો/કેસલેટ	ગુણવત્તાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં શું બદલાવ જરૂરી લાગે છે ? તમારા કામ માટેનાં સૂચનો કયાં છે ?
<p>પ્રસંગ - 1</p> <p>..... અગિયાર વર્ષની એક છોકરી ધોરણ ચારમાં ભણે છે. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી તેને ઘરે એટલું બધું કામ રહે છે કે, તેને અભ્યાસમાં સમય મળતો નથી. એટલે તેને ધોરણ ચારમાં નાપાસ કરવામાં આવી છે. જો કે હજુ તે શાળાએ નિયમિત જઈ શકે તેમ નથી. વર્ગમાં તે પ્રશ્નોના જવાબ આપી શકતી નથી. એટલે તેને ક્યારેક માર પણ ખાવો પડે છે. આથી તે ભણવાનું છોડી દેવાનું વિચારે છે.</p> <p>..... આઠ વર્ષની છે. અત્યાર સુધીમાં તે જે ગામમાં રહેતી હતી ત્યાં શાળા ન હતી. હવે તે મોટા ગામમાં રહેવા આવી છે અને ધોરણ એકમાં દાખલ થઈ છે. જ્યારે તેની મા તેને શાળા વિશે પૂછે ત્યારે તેની પાસે કહેવા માટે કશું હોતું નથી કારણ કે, શાળામાં જે થઈ રહ્યું છે તે તેને સમજાતું નથી, પાઠ્યપુસ્તકની ભાષા તેની ભાષા કરતાં જુદી છે. અને શિક્ષક તેની ભાષામાં વાત કરતા નથી. એવું નથી કે, એ અંતર્મુખી છોકરી છે, શરૂઆતમાં તે ખૂબ સક્રિય હતી અને બધાં સાથે વાત કરતી હતી. પણ એક દિવસ શિક્ષકે તેની જ્ઞાતિનું નામ દઈને કહ્યું કે, તે જ્ઞાતિના લોકો એટલાં બધાં વાતોડિયાં હોય છે કે, તેમની વાતોમાં કંઈ દમ ન હોય તો પણ ચુપ ન થાય.</p> <p>પ્રસંગ - 2</p> <p>આજે ધોરણ ત્રણમાં ભણતા નવ વર્ષના ..... માટે મહત્વનો દિવસ છે. આજે પરીક્ષાનું પરિણામ છે. વાર્ષિક પરીક્ષાની ફી રૂપે તેના પિતાએ દસ રૂપિયા ચૂકવેલ છે. વર્ગના બધા વિદ્યાર્થી પાઠ્યપુસ્તકની બધી વિગતો યાદ રાખી લે તે માટે શિક્ષકે ખૂબ જ મહેનત કરી છે. શાળાના નિરીક્ષક કે, જેમણે પરીક્ષાના થોડા દિવસ પહેલાં શાળાની મુલાકાત લીધી હતી. તેઓ પણ વિદ્યાર્થીની વિગતો યાદ રાખવાની શક્તિથી પ્રભાવિત થયા હતા અને ..... ને પણ બધા જવાબો મોઢે હતા. જ્યારે પરિણામ આવ્યું ત્યારે તે ખૂબ જ ખુશ હતો, કેમ કે વર્ગમાં પ્રથમ આવ્યો હતો.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● વર્ગખંડમાં ખરેખર શું થવું જોઈએ ? ● તે માટે બી.આર.સી./સી.આર.સી. એ શું પગલાં લેવાં ? ● બી.આર.સી./સી.આર.સી.ને રાજ્ય કક્ષાએથી કઈ રીતે સહાયતા આપી શકાય જેથી તેઓ આ પગલાં લઈ શકે ? <ul style="list-style-type: none"> ● વર્ગખંડ પ્રક્રિયામાં શું ક્ષતિ છે ? ખરેખર શું હોવું જોઈએ ? ● ઘણી બધી તાલીમ પછી પણ વર્ગખંડ આવો હોવા પાછળ તમને શું કારણ લાગે છે ? ● કાકાના પ્રશ્નમાં કઈ બાબત મહત્વની છે ? ● અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્યપુસ્તક સાથે અહીં દર્શાવેલ મુદ્દાને કઈ રીતે જોડી શકાય ? ● નબળાં બાળકોના અભ્યાસ બાબતે શું કરવું ?

જો કે તેના કાકાએ મજા બગાડી નાખી.
કાકાએ ..... ને પૂછ્યું, તો એકનંબરી છોકરાં,
જો મેં આઠ રૂપિયાનાં ટમેટાં લીધાં, પાંચ રૂપિયાનાં મરચાં
ખરીધાં, હજુ મારી પાસે સાત રૂપિયા છે, હવે મારી પાસે
કેટલા રૂપિયા હશે ? પણ છોકરાંને આ જવાબ આવડતો
ન હતો. તેણે કહ્યું, મારી ચોપડીમાં આવા દાખલા નથી.
પછી મને કેવી રીતે આવડે ?

..... ના

શિક્ષકશ્રી ..... નાખુશ છે, તે કહે છે કે, હું ગમે
તેટલી મહેનત કરું તો પણ બધાં બાળકો વ્યવસ્થિત શીખી
શકતાં નથી. તેઓ એવાં પછાત વાતાવરણમાંથી આવે છે,
જો કાચો માલ નબળી ગુણવત્તાનો હોય, તો સારી વસ્તુ
કેવી રીતે બને અને પાછો મારે કેટલો બધો પાઠ્યક્રમ
ભણાવવાનો હોય છે ? બધા નબળા અને મધ્યમ વિદ્યાર્થીઓ
આવા પાઠ્યક્રમને ભણવા સક્ષમ નથી.

પ્રસંગ - 3

શ્રી ..... ખૂબ અનુભવી શિક્ષક છે. તેમણે આશરે
પંદર વર્ષ પહેલાં ધોરણ બાર પાસ કર્યું અને નોકરી મેળવી,
જો કે રાજ્ય દ્વારા અપાતી એક વર્ષની તાલીમમાં તેમનો
વારો આવ્યો નથી. જો કે નિષ્ઠાવાન શિક્ષક હોવાને કારણે
પાઠ્યપુસ્તકમાં જે કાંઈ દર્શાવેલ છે, તે બધું જ તેઓ કરી
છૂટે છે. તેઓ નિયમિત રીતે???? તાલીમ કાર્યક્રમોમાં ભાગ
લે છે. પણ આ કાર્યક્રમોમાં ઘણા મુદ્દા એક સાથે શીખવાય
છે, તેઓ સમજી શકતા નથી કે, તેમને ખરેખર વર્ગખંડમાં
શું જુદું કરવું ? તેમને એમ લાગે છે કે, જે કાંઈ તાલીમોમાં
થાય છે તે, તાલીમ પૂરતું જ છે. તે વર્ગખંડ માટેનું નથી.
કારણ કે તેમનો વર્ગખંડ તાલીમના વર્ગખંડ કરતાં જુદો છે.
તેમના વર્ગખંડમાં વયવૈવિધ્ય છે. મોટા ભાગનાં બાળકો
નિયમિત આવી શકે તેમ નથી. અને તજજ્ઞો જે વાતો કહે
છે તે કરવાની જગ્યા કે સમય તેમની પાસે નથી.

શ્રી ..... પણ સંતુષ્ટ નથી કારણ કે તેમણે જ્યારે
બી.આર.સી./સી.આર.સી.ના રિસોર્સ પર્સન તેમની
શાળાની મુલાકાતે આવે ત્યારે શ્રી ..... તેમને
વિનંતિ કરે છે કે, તમે તાલીમ દરમિયાન જેવી અપેક્ષાઓ
અમારી પાસે રાખો છો તેવું વર્ગખંડ શિક્ષણનું નિદર્શન
કરી બતાવો. પરંતુ રિસોર્સ પર્સન કદી નિદર્શન કરતા નથી.
છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી રિસોર્સ પર્સન પોતાનો મોટાભાગનો
સમય જુદાં જુદાં પત્રકો ભરવા અને માહિતી મેળવવા કે

- શું તમે બી.આર.સી./સી.આર.સી. અને તાલીમ અંગેના આ શિક્ષકના મંતવ્ય સાથે સંમત છો ?
- શું તમને લાગે છે કે, તે નિષ્ઠાવાન શિક્ષક છે ?
- આવા શિક્ષકને સાચે જ અસરકારક બનાવવા શું કરી શકાય ?
- રાજ્ય-જિલ્લા-તાલુકા કક્ષાએ કેવાં પગલાં લેવાં જોઈએ ?

અન્ય બાબતમાં વિતાવે છે. હવે તેઓએ તેમાં ધ્યાન આપવાનું બંધ કર્યું છે. અથવા જો તેમણે ખ્યાલ આવે કે, રિસોર્સ પર્સન શાળામાં આવી રહ્યા છે, તેઓ શાળાએ પણ જતા નથી.

થોડાક સમય બાદ શ્રી ..... આચાર્ય બની ગયા છે, તેઓ સામાન્ય રીતે નિષ્ઠાવાન શિક્ષક છે. (મોટેભાગે શાળાએ નિયમિત જાય છે અને આખો દિવસ શાળામાં રહે છે.) તેથી તેમની શાળામાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સારી છે, 200 વિદ્યાર્થીઓથી થોડી વધારે. પણ છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી તેમની શાળામાં તેમના સહિત ત્રણથી વધુ શિક્ષક હોતા નથી. જો તેમણે આ ગામમાં જ લગ્ન ન કર્યા હોત તો તેઓ પણ આ ગામમાંથી બદલી કરી લેત. (જે અઘરું નથી.) શ્રી ..... ને લાગે છે કે, તાલીમ ઉપયોગી ન બનવાનું એક કારણ શિક્ષક વિદ્યાર્થી રેશિયો પણ છે. જ્યારે એક શિક્ષક પાસે આટલા બધા વિદ્યાર્થી હોય ત્યારે શું થાય ? તેથી તેઓ ખુશ છે કે, એક વર્ષની તાલીમ માટે તેમનો વારો આવ્યો નથી કેમ કે તો છેવટે સમયની બરબાદી જ થાત.

ચર્ચા કરી નોંધ કરો :

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. N.C.F. - 2005 (રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમ રૂપરેખા) મુખ્ય બાબતો

N.C.F. - 2005 માં બાળકોની શીખવા - શીખવવાની તથા જીવનમૂલ્યોના વિકાસ માટેની નીચે જણાવેલ બાબતો દર્શાવવામાં આવી છે.

- પ્રત્યેક બાળક મહત્વપૂર્ણ છે.
- પ્રત્યેક બાળકની શીખવાની પોતાની ગતિ હોય છે.
- પ્રત્યેક બાળકનું પોતાનું સ્તર હોય છે.
- રચનાવાદ અનુસાર બાળક પોતાના જ્ઞાનનું નિર્માણ જાતે કરે છે.
- જ્ઞાનને શાળા બહારના વાતાવરણ સાથે જોડવું.
- ગોખણપટ્ટીવાળી પરીક્ષાઓનો ત્યાગ કરવો.
- માત્ર પાઠ્યપુસ્તક આધારિત નહિ પણ તેથી આગળ જઈ શકે તેવી તક આપે એવો અભ્યાસક્રમ - પાઠ્યક્રમ
- પરીક્ષાપદ્ધતિને વધારે લચીલી બનાવવી.
- કક્ષાને જીવન સાથે જોડવું.
- શીખવાની પ્રક્રિયા સાથે જ્ઞાન.
- બાળક જ્ઞાનની રચના કરે છે તેનો ઉપભોક્તા નથી.
- વિષયો વચ્ચે સંકલન સ્થાપિત કરવું કે જેથી વિદ્યાર્થી સમગ્ર જ્ઞાનનો આનંદ મેળવી શકે.
- બાળકેન્દ્રી શિક્ષણ હોય.
- બાળકની સક્રિય ભાગીદારી હોય અને તેના વ્યક્તિત્વનો સ્વીકાર થાય.
- બાળકો એવા વાતાવરણમાં ભણી શકે છે કે જેમાં તેમને લાગે છે કે તેમને મહત્વપૂર્ણ ગણવામાં આવે છે.

કોણ અને કેવાં છે આપણાં બાળકો ?

આપણી દુનિયા મહદ્અંશે મોટાઓ માટેની છે, બાળકો માટેની નહિ. બાળકોને નિયંત્રણમાં રાખવા માટે આ દુનિયાએ જાતજાતની વ્યવસ્થા કરી છે, જે આપણી વાતચીત અને વ્યવહારમાં વારંવાર જોવા મળે છે. આજે પણ આપણી શાળામાં કેટલીક ધારણાઓ નજરે ચઢે છે જેવી કે -

- છોકરાં તો મોટે ભાગે બગડેલાં જ હોય એ લોકોને સુધારવા માટે શાળામાં મોકલવામાં આવે છે.
- છોકરાં પર સતત નજર ન રાખીએ તો તે બગડી જ જાય.
- છોકરાંઓને શીખવવા માટે કડક શિસ્ત લાદવી જ જોઈએ.
- વર્ગમાં છોકરાંઓ અંદરોઅંદર જે વાતચીત કરે છે તે તેમના શીખવામાં સૌથી મોટું વિઘ્ન છે.

બાળકો વિશેની આપણી વિચારણા જ આપણા કાર્ય અને વ્યવહારને પ્રભાવિત કરે છે. મોટાઓને જે કામ કરવું ન ગમે તે કામ બાળકોને કરવાની મજા આવે છે. બાળકો શું વિચારીને શું શું નવું કરે છે તેની નોંધ આપણે રાખવી જોઈએ.

બાળકો પોતાના કામને પ્રદર્શિત કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે :

બાળકો પોતાની ઉંમર અને જ્ઞાન કરતાં થોડાં વધારે આગળ છે તેવું બતાવવાની કોશિશ કરતાં હોય છે અને તેમના કામનાં વખાણ કરવાથી તેઓ ખૂબ ખુશ થાય છે. આનો અર્થ એ કે શિક્ષકે બાળકોને સ્વતંત્રતાથી કામ કરવાની અને બોલવાની તક આપવી જોઈએ. તેઓની વાત સાંભળવી જોઈએ અને તેમના પ્રત્યેક કામની પ્રશંસા કરવી જોઈએ. આમ, બાળકોને તેઓના વિચારો પ્રગટ કરવા દો પણ તમારા વિચારો તેમના પર લાદશો નહિ.

બાળકોમાં બાળપણનાં વર્ષોમાં શીખવાની ક્ષમતા વધારે હોય છે. શરૂઆતનાં સાત આઠ વર્ષોમાં તો તેઓ ઘર, પરિવાર, મિત્રમંડળ અને પર્યાવરણમાંથી ઘણું વધુ, ઘણી ઝડપથી શીખી લેતાં હોય છે. તેઓ પૂછપરછ કરતાં કરતાં અને અનુભવોમાંથી પોતાની રીતે શીખી લેતાં હોય છે. આ રીતે તેઓ પોતાના જૂના જ્ઞાન સાથે નવી જાણકારી જોડતાં રહે છે. શરૂઆતનાં આ વર્ષો દરમિયાન શીખેલું સઘળું તેઓના મગજમાં લાંબા સમય સુધી અંકિત થઈ જાય છે. બાળકોની ખોટી ટેવો, દષ્ટિકોણ અને સ્વભાવમાં ફેરફાર કરી શકાય પણ એ અઘરી વાત છે.

બાળક કોરી સ્લેટ નથી :

કેટલાક વિચારકોએ કહ્યું છે કે બાળક કોરી સ્લેટ છે કે ખાલી ઘડો છે. એ સ્લેટ કે ઘડાને શિક્ષકે પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવથી ભરવાનો છે. આ માન્યતા બદલવાની જરૂર છે. કારણ કે આપણે એવું નથી ઇચ્છતા કે બધાં બાળકોને એક જ બીબામાં ઢાળવામાં આવે. બાળકોની શીખવાની ક્ષમતા જુદી જુદી હોય છે અને તેઓને કોઈ એક સીમામાં બાંધવા પણ મુશ્કેલ હોય છે. ખરેખર તો બાળક એક કુમળો છોડ છે જેને અનુકૂળ વાતાવરણ આપવામાં આવે તો તે સ્વતંત્ર રીતે વિકસે છે. એટલે આપણું કામ તો બાળકોને શીખવા માટેની તક અને અનુકૂળ વાતાવરણ પૂરું પાડવાનું છે. આપણે એવી પરિસ્થિતિ અને અનુભવો પૂરા પાડીએ જેની મદદથી તેઓ પોતાનો વિશ્વાસ વધારવા માટે સક્ષમ બને.

બાળકોને મોટાઓના અનુકરણમાંથી શીખવાનું ગમતું હોય છે. કેટલીક બાબતો તેઓ જાતે અનુભવ કરીને અને એક બીજા સાથે વાતો કરીને પણ શીખી લેતાં હોય છે. બાળક જેમાંથી કશું જ ન શીખી શકે તેવી કોઈ ચીજ કે પરિસ્થિતિ હોતી જ નથી તેથી એમને તો પરિસ્થિતિ અને તક પૂરી પાડવી જોઈએ.

બાળકો એકધારાપણાથી કંટાળે છે :

બાળકોને નવી નવી ચીજો જાણવાની તીવ્ર ઉત્સુકતા હોય છે. તેઓ જે કંઈ જુએ તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જે કામમાં તેમને મજા આવે તે થાક્યા વગર કલાકો સુધી કરતા રહે છે. એમને વૈવિધ્ય પસંદ છે. એકધારાપણાથી તેઓ તરત કંટાળી જાય છે. બાળકો મૂલતઃ જિજ્ઞાસુ હોય છે. તેઓ હંમેશાં કંઈક ને કંઈક શીખવા અને કરવા તત્પર હોય છે અને કેવી રીતે શીખવું એ પણ તેઓ શોધી કાઢતાં હોય છે. બાળકો કોઈપણ વસ્તુનો સામાન્ય અર્થ લેતા નથી કારણ કે તેઓ કલ્પનાશીલ હોય છે. બીજાને ચીડવવા અને જોડકણાં જોડી કાઢવાં, રમતોના નિયમો બનાવવા, જરૂરિયાત પ્રમાણે તેમાં ફેરફાર કરવા એ બધું તેઓ કરતાં જ રહે છે.

બાળકો જાતે ઘણું શીખે છે :

નાના સમૂહોમાં મિત્રો સાથે કંઈ ને કંઈ પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં બાળકો શીખતાં રહે છે. સમૂહમાં તેઓની શીખવાની ઝડપ પણ વધે છે. તેઓ બીજાના અને ખાસ કરીને મોટાંઓની શીખવવાની રીતોને બદલે પોતાની રીતો શોધી કાઢે છે. સમાજ રચનાની જેમ જ બાળકો પણ પોતાની ટોળીઓ જમાવીને રમતગમતમાં એક બીજા સાથે હળીમળીને શીખતાં રહે છે.

સાતથી અગિયાર વર્ષની ઉંમરનાં બાળકો કોઈ ક્રિયા અને તેની અશર વચ્ચેનો સંબંધ શોધી શકે છે. ઘટના બન્યા બાદ પણ તેઓ ચર્ચા, સંવાદ કરતાં રહે છે અને દેશ દુનિયાની જાણકારીનું વિશ્લેષણ કરતાં રહે છે. મોટાંઓની વાતોમાં તેઓ પણ કૂદી પડે છે. રમી, રખડીને પાછાં આવ્યા પછી દરેક બાળક પાસે કહેવા માટે કંઈ ને કંઈ નવી વાત તો હોય જ છે.

બાળકોના જગતમાં કશું જ અઘરું નથી :

ઘણીવાર આપણને એવું લાગે છે કે કેટલાંક કામ બાળકને અઘરાં પડશે. પરંતુ બાળકો માટે ઘણીબધી બાબતો સરળ હોય છે. પાંચ વર્ષનું બાળક ભલે વિમાન ન ઉડાડી શકે પણ કમ્પ્યુટર તો શીખી જ જાય છે. આપણે વસ્તુ અનુસાર બાળકને ઢાળવાને બદલે બાળકને અનુરૂપ વસ્તુઓ, પ્રવૃત્તિઓ અને અનુભવો પૂરાં પાડવાં જોઈએ. આમ કરવાથી તેઓ કંટાળશે નહિ અને તેમની શીખવાની ક્ષમતામાં વધારો થશે.

બાળકોના મનમાં પૂર્વગ્રહ ન રોપીએ :

સારાં બાળકો અને ખરાબ બાળકો એવી વિભાવના મોટાંઓના મનની પેદાશ છે. બાળકના મનમાં આ વાત તેમની કુમળી વયથી જ નાખવામાં આવે છે અને સમય જતાં બાળકોના મનમાં પૂર્વગ્રહ ઘર કરી જાય છે જેમાંથી બહાર નીકળવું બાળક માટે કઠિન બની જાય છે. આવી ખતરનાક ધારણાઓનો આપણે ત્યાગ કરવો જોઈએ.

પ્રત્યેક બાળક અનન્ય છે :

એક બાળકની અન્ય સાથે સરખામણી કરવાથી તેમનો વિકાસ રુંધાય છે. દરેક બાળકની પોતાની ખૂબી હોય છે. તે કદાપિ કોઈનું પ્રતિબિંબ હોઈ શકે નહિ. અલબત્ત, બાળક અમુક અંશે અન્ય કોઈના જેવું લાગે ખરું.

સાચી વાત તો એ છે કે બાળકોમાં સહજ રીતે જ સર્જનશીલતા અને સ્વતંત્ર વિચારણાની ક્ષમતાઓ છુપાયેલી હોય છે. જો બાળકને સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવાની તક આપવામાં આવે તો એ પોતાની કલ્પનાશીલતા અને જિજ્ઞાસાથી નવું નવું, નવી નવી રીતે શીખવા માંડશે. આ રીતે તેઓની અનન્યતાનો સ્વીકાર અને વિકાસ થઈ શકે છે.

બાળકોને અર્થપૂર્ણ પ્રવૃત્તિઓ આપીએ :

બાળક પડકારયુક્ત સ્થિતિમાં વધુ શીખે છે તેથી તે શિક્ષકે વર્ગના વાતાવરણ અને વર્ગવ્યવહારોમાં બાળકો સમક્ષ પડકારો રજૂ કરવા જોઈએ.

બાળકોની અભિરુચિ, કુતૂહલ, આકર્ષણ અને ઉત્સુકતા પર ધ્યાન આપવું જોઈએ. બાળકોની અનુભવમાં ઊતરવાની પદ્ધતિને તેઓની શીખવાની ક્રિયા સાથે જોડી દેવી જોઈએ. આ રીતે બાળકના સહજ સ્વાભાવિક

વિકાસમાં સહાયતા થઈ શકે છે. મહત્વની વાત એ છે કે આપણે જે કંઈ, જે કોઈ રીતે કરીએ છીએ તેમાંથી બાળક કંઈ ને કંઈ સંકેત પકડે છે. આપણે જો કોઈ નાની વાત પણ ચૂકી જઈએ તો બાળકના શીખવામાં મુશ્કેલી પડે છે.

શીખવું - શીખવવું :

આપણાં બાળકો મોટા ભાગે 5થી 14 વયજૂથનાં હોય છે. તેમની રુચિઓ છે - ખેલકૂદમાં આનંદ, બોર્ડ પર લખવું, દેકારો કરવો, જાતે કરવું, દરેક વાતમાં સવાલ પૂછવો, જલદી ઝઘડવું - જલદી ભેગા થવું, એક બીજાની મદદ માંગવી અને એક બીજાને મદદ કરવી, સાચી વાત કહેવી, શિક્ષકની નકલ કરવી, પોતાની રમતની યોજના ઘડવી. મિત્રો સાથે રમવું, આસપાસની જાણકારી મેળવવી, જે કરે છે તેને સાચું માનવું, ખૂબ વાતો કરવી, બહાનું બતાવવું, ટોળામાં ફરવું. આમ, બાળક પોતાના અનુભવથી વધારે શીખે છે.

શીખવાની સાચી પ્રક્રિયા, માનસિક રીતે સક્રિય બનાવી રાખવાની છે :

માનસિક સક્રિયતા શીખવાનો સંકેત છે. તેને વધારવી જોઈએ. તેના માટે બધા જ પ્રકારના ક્રિયાકલાપો વિચારવા પડશે. ક્રિયાકલાપોમાં સહજતા, રહસ્ય અને રોચકતા હોય, વર્તમાન સાથે સંબંધિત હોય તો તે અસરકારક રહે છે. તેનો ક્રિયાકલાપોની રીતો, સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવાની પદ્ધતિમાં સમાવેશ થવો જોઈએ. જો આમ થાય તો દરેક સ્તર ઉપર માનસિક સક્રિયતા ટકી રહે છે. જે શીખવા માટેની સૌથી મોટી જરૂરિયાત છે.

શીખવાની પ્રક્રિયામાં પૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ જેથી દરેક સ્તરનાં બાળકો માનસિક ક્રિયા કરી શકે. માનસિક પ્રક્રિયાઓ બોજારૂપ ન બને તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

કઠિન બિંદુઓ સરળતા તરફ :

શિક્ષણ દરમિયાન શિક્ષકે અધ્યયન સામગ્રીઓનાં કઠિન બિંદુઓને સરળ કરવા વિવિધતાસભર શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અપનાવવી પડે છે. અઘરાપણું એ વિષયોમાં નહીં પણ તેની શિક્ષણ પદ્ધતિમાં હોય છે. માટે જ બાળકોને અઘરા લાગતા મુદ્દાઓ સરળતાથી વિવિધ શિક્ષણ પદ્ધતિ દ્વારા બાળકોને શિખવાડવા જોઈએ.

શિક્ષકનો વિશ્વાસ બાળકોની શીખવાની ગતિ વધારે છે :

બાળક પર કોઈપણ પ્રકારનું લેબલ લગાવવાથી તેમને બદલી શકાતા નથી. માટે તે જે છે, જેવું છે તેવા સ્તર પર જઈને શિક્ષકે કામ કરવું પડે. જેથી તે ઝડપથી શીખી શકે. તેમને તેમની ગતિથી શીખવામાં મદદ કરવી જોઈએ. તદ્ઉપરાંત જે પાછળ રહી ગયા છે તેમનાં કારણો જાણીને તે અનુસાર તેમને મદદ કરવી જોઈએ.

પ્રવૃત્તિ દ્વારા શીખવાનાં સોપાન :

શીખવાની પ્રક્રિયા આપણી અંદર થાય છે. વસ્તુની લેવડ-દેવડ કરવા જેવી પ્રક્રિયા શિક્ષણ પ્રક્રિયા હોતી નથી. તેથી શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં શીખવવું અને જ્ઞાન આપવા જેવા શબ્દોનું સ્થાન હોઈ શકે નહિ. શીખવાની પ્રક્રિયા સ્વયં થાય છે. આપણે આપણા જ અનુભવોનું ક્રમિક વિશ્લેષણ કરીને શીખીએ છીએ. આપણા મસ્તિષ્કમાં શીખવાની પ્રક્રિયા નીચે મુજબનાં સોપાનો દ્વારા થાય છે.

અનુભવ :

- પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા પડકારયુક્ત અને ક્રિયા કરવા માટે પ્રેરે તેવો રોચક અનુભવ
- T.L.M. નો ઉચિત ઉપયોગ
- પરિચિત ચિત્ર - મૂર્ત વસ્તુઓ, પ્રતીકોનો ઉપયોગ

ચિંતન, વિચાર વિશ્લેષણ :

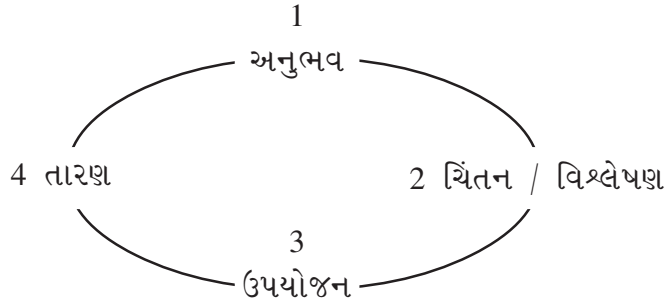
- કામને ઊંડાણથી કરવું, અને તેના અંગે વિચારવું.
- એ વિશે વિવિધ પ્રકારના સવાલ ઊભા કરવા.
- પૂર્વાનુભવ સાથે આ અનુભવનું સંધાન કરવું.

ઉપયોજન : વિવિધ પદ્ધતિઓ વડે અભ્યાસ, પ્રયોગ તથા ઉપયોગ કરવો :

- પહેલાના અનુભવના આધારે પ્રાપ્ત અનુભવમાં જોડાવું.
- સર્જયેલા જ્ઞાનને નવીન પરિસ્થિતિમાં ઉપયોજવું.

નિષ્કર્ષ : સમેટવું, પરિણામ મેળવવું, શીખવું :

- અનુભવ, ચિંતન અને ઉપયોજનનું સંકલન કરવું અને તેને દઢ કરવું.
- સ્થાનિક જ્ઞાન, સ્થાનિક સામગ્રી, સ્થાનિક સ્તર પર સમજનું સામાજિક નિર્માણ.
- શીખવાની આખી પ્રક્રિયાને આ ચક્ર દ્વારા સમજાવી શકાય.

પ્રવૃત્તિઓ :

અહીં અનુભવ પૂરા પાડવા માટે પ્રવૃત્તિ (ક્રિયા, ગતિવિધિ)ને માધ્યમ તરીકે સમજવાની છે.

આ પ્રવૃત્તિને નાની-નાની રોચક ક્રિયાઓને એક શ્રુંખલાના રૂપમાં ગોઠવી શકાય. આ પ્રવૃત્તિઓ માનસિક ચિંતનને એક વિશિષ્ટ દિશા તરફ દોરી જાય.

આવી ક્રિયાઓથી સમજદારીપૂર્વક સાચી બાબતો ઝડપથી શીખી શકાય કારણ કે એમાં પોતાની જાતને સામેલ કરેલી હોય છે. બધાંને તક મળે છે અને બધાં ક્રિયાઓ કરી રહ્યાં હોય છે એટલે પરસ્પર એક તંદુરસ્ત હરીફાઈ થાય છે. ક્રિયાઓ જલદી કરવાનો પડકાર પણ હોય છે.

આ ક્રિયાઓ શીખવાનાં પગથિયાંઓને ધ્યાનમાં રાખીને નક્કી કરવામાં આવે છે. શીખવાના ચારે ચરણોને (પગથિયાંઓને) ધ્યાનમાં રાખીને નક્કી કરેલી ક્રિયાઓની હારમાળાને જ પ્રવૃત્તિઓ કહેવામાં આવે છે.

ચિંતન અને ગોઠવણીની ક્ષમતા સાથે, પ્રવૃત્તિઓનો સંબંધ :

આપણે એવું માનીને ચાલીએ છીએ કે એક વર્ગમાં એક જ સ્તરનાં બાળકો હોય છે અને બધાં બાળકો નિયમિત હોય છે. આ માન્યતાના આધાર પર જ શિક્ષણ પદ્ધતિ ચાલી રહી છે. આ કારણે જ શિક્ષણની ગુણવત્તામાં સતત ઘટાડો જોવા મળે છે અને બાળકો શાળા છોડી જાય છે.

આપણું વહીવટીતંત્ર આદેશાત્મક તંત્રના રૂપમાં ચાલી રહ્યું છે. પરિણામે શિક્ષક વધારે કામ કરવા માટે ઉપરથી આવતા આદેશો પર આધારિત રહે છે. શિક્ષકો પાસે પાઠ્યપુસ્તકો હોય છે અને તેને જ સાધ્ય માનીને પોતાનો પૂરો સમય પુસ્તકને ગોખાવવામાં જ વાપરી નાખે છે. વર્ગમાં બાળકોને જાતે કરવાનો કે શીખવાનો મોકો મળતો નથી. કેટલાંક બાળકો જેમ તેમ કરીને કાંઈક કરે છે પરંતુ મોટા ભાગનાં બાળકો વધારે સમય માટે નવરાં રહે છે. બધાં જ બાળકોને યોગ્ય કામ મળે એવું આપણું આયોજન હોવું જોઈએ.

દરેક શીખવાવાળો સીધે સીધું નથી શીખતો. પરંતુ કાંઈક કરીને પોતાની સમજ વિકસાવે છે. આપણું કામ છે સમજ વિકસાવવામાં બાળકોની મદદ કરવાનું.

જો આપણે વર્ગમાં બાળકોને શીખવામાં મદદ કરવા ઈચ્છતા હોઈએ, તો તેમને કાંઈક કરીને શીખવાની તકો આપવી પડશે. અને તે માટે શિક્ષકે યોગ્ય આયોજન કરવું પડશે. પ્રવૃત્તિઓ બાળકોને શીખવાની તક આપે છે. એક પ્રવૃત્તિમાં જુદી જુદી જાતનાં બાળકો જોડાઈ શકે છે અને ઘણું બધું શીખી શકે છે.

આવી રીતે શિક્ષકને લક્ષ્ય આપવામાં આવે, પરંતુ પદ્ધતિઓ/રીતો તે પોતે જ શોધે. તેમનામાં જાતે જ કરવાની ક્ષમતા હોય, તો વર્ગ જીવંત અને સક્રિય બની શકે છે. તેથી શિક્ષકે પ્રવૃત્તિઓની પસંદગી વિશે ગંભીરતાથી વિચારવું પડશે.

પ્રવૃત્તિઓમાં બાળકો અને શિક્ષકો બંનેની સમસ્યાઓનો ઉકેલ હોય છે. બાળકો જાતે જ શીખે છે, તેમને શીખવવું પડતું નથી. ઈતેજારીનો સમય ઘટે છે અને શીખવાનો સમય વધે છે. આપણું કામ અભ્યાસક્રમને ઘેરી લેવાનું / બંધિત કરવાનું નથી પરંતુ તેને ખુલ્લો કરવાનું છે. પ્રવૃત્તિ અભ્યાસક્રમને પૂર્ણ કરવામાં મદદગાર છે, કારણ કે બાળકો જાતે જ શીખતાં શીખતાં આગળ વધે છે. પ્રવૃત્તિમાં કેટલીય વસ્તુઓ એક સાથે શીખવી શકાય છે તેમાં સમગ્ર સમૂહનું ચિંતન હોય છે. શિક્ષક અને બાળકો બંને માટે સફળતા અને સ્વતંત્રતાની અનુભૂતિ થાય છે. આપણને પોતાની ક્ષમતા પ્રદર્શિત કરવાની પૂરી તક મળે છે.

નીચલાં ધોરણો માટે મનોરંજક પ્રવૃત્તિઓ અને ઉપલાં ધોરણો માટે ચિંતન પ્રેરક પ્રવૃત્તિઓ હોવી જોઈએ.

પડકાર પ્રવૃત્તિઓને રોચક બનાવે છે :

ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ શીખવામાં પ્રવૃત્તિ સાચી રીતે મદદગાર નીવડે છે. જોકે આપણા અને બાળકોના લક્ષ્યમાં તફાવત હોઈ શકે છે એટલા માટે ખુલ્લાપણું એ પ્રવૃત્તિની પહેલી જરૂરિયાત છે.

પ્રવૃત્તિ પડકારરૂપ હોવી જોઈએ. તેમાં શિક્ષકની ભાગીદારી ઓછી અને બાળકોની ભાગીદારી વધુ હોવી જોઈએ. આ પડકાર યુક્ત પ્રવૃત્તિ બાળકોની ઉંમર, વર્ગ અને સ્તરને ધ્યાનમાં રાખીને કરવાની હોય

છે. એક સારી પ્રવૃત્તિ માનસિક સક્રિયતામાં વધારો કરનારી હોય છે. એનો અર્થ સ્પષ્ટ છે કે નક્કી કરેલી પ્રવૃત્તિ બાળકોને વિચારવાની અને ચિંતન કરવાની તક પૂરી પાડતી હોય તો તેને પરિણામે બાળકો પણ કાંઈક નવું શીખી શકશે. આ માટે શિક્ષક અને બાળકો વચ્ચે ભાવાત્મક સંબંધ વધારવો જરૂરી છે. જેથી એક બીજાની જરૂરિયાત, વિશેષતાઓ કે ખામીઓને જાણી શકાય. તો પણ તેમાં શીખવાવાળાની મુખ્ય ભાગીદારી હોય.

પ્રવૃત્તિમાં બધાની ભાગીદારી હોય ત્યારે એ સાચા અર્થમાં પ્રવૃત્તિ બને છે. પ્રવૃત્તિ દરમિયાન એક-બે બાળકો કામ કરે અને બાકીના બધા પ્રેક્ષક બનીને બેસી રહે, એ સ્થિતિ યોગ્ય નથી. એક પ્રવૃત્તિથી ઘણી બધી વસ્તુઓ શીખી શકાય છે. એથી ઊલટું, એક વસ્તુ શીખવા માટે અનેક પ્રવૃત્તિઓ હોઈ શકે છે.

પ્રવૃત્તિઓ સમૂહોને પરસ્પર મદદ કરવાની તકો પૂરી પાડે છે. તો તેની સાથે સાથે વર્ગના વાતાવરણને પણ રસમય બનાવે છે. પ્રવૃત્તિઓ એવી હોય, કે જે સફળતાની ખાતરી કરાવે અને એમાંથી પ્રાપ્ત થતાં પરિણામો અંગે દરેક સહભાગી સંતોષ વ્યક્ત કરે.

પ્રતિસ્પર્ધા અને પડકાર :

આપણી સૌથી મોટી હરીફાઈ આપણી જાત સાથે છે. આપણે કાલે જ્યાં હતા, ત્યાંથી આજે એનાથી આગળ કેવી રીતે જઈ શકીએ તે મહત્વનો મુદ્દો છે. તેમાં ક્યારેય સરખામણીનો ભાવ હોવો જોઈએ નહીં. કારણ કે જેની સાથે સરખામણી થઈ રહી છે તે છેવટનું બિંદુ તો હોતું નથી !

પડકારની નિષ્પત્તિ અને તેનું પ્રયોજન :

જ્યારે પ્રવૃત્તિ થોડી મુશ્કેલ હોય - ત્યારે પડકારનો જન્મ થાય છે. માટે બાળકોની સમજશક્તિને ઓળખીને શિક્ષકે પડકાર ઊભો થઈ શકે તેવી પ્રવૃત્તિ પસંદ કરવી જોઈએ. કારણ કે પડકારનું પ્રયોજન શીખનારની પ્રગતિ છે.

ભાગીદારી અને તક :

પ્રવૃત્તિઓ બધાને ભાગીદારીની તક આપે છે. સમાન સ્તર પર બધા માટે એમાં કાંઈક ને કાંઈક કરવાની તક હોય છે. પ્રવૃત્તિઓ દરેકને પોતાની તક અનુસાર શ્રેષ્ઠ કામ કરવા માટેની તક પૂરી પાડે છે.

પરિવર્તનશીલ માળખું :

પ્રવૃત્તિ એક ક્રિયાકેન્દ્રી માળખું છે. તે જડ માળખું નથી. પરંતુ પરિવર્તનશીલ માળખું છે. માટે તેને વિષય અને કક્ષા પ્રમાણે દરેક વખતે બદલીને કરાવવું જોઈએ. પ્રવૃત્તિ દરમિયાન ચારે ચરણમાં (E-R-A-C મુજબ) ક્રિયાઓ થાય તે અનિવાર્ય છે.

પ્રવૃત્તિનું એક સ્થિતિસ્થાપક માળખું હોય છે, તેથી ક્રિયાઓ - વિષય અને કક્ષા પ્રમાણે પરિવર્તિત થઈ શકે છે. પ્રવૃત્તિઓને આપણી જરૂરિયાત મુજબ ઢાળીને બહુવિકલ્પી બનાવી શકાય. પૂર્વ નિર્ધારિત નીપજો ઉપરાંત પણ અન્ય નીપજો ઉપલબ્ધ કરાવી શકે તેને સારી પ્રવૃત્તિ ગણાવી શકાય.

પ્રવૃત્તિઓ એક શૃંખલા સ્વરૂપે હોય જેથી વિવિધ વિષયોને સાહજિક રીતે એમાં અનુબંધિત કરી શકાય. એક સારી પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો ઉદ્દેશ એક એવી શૃંખલાને વિકસિત કરવાનો છે જેમાં બધા વિષયોનો સમાવેશ કરી શકાય. પ્રવૃત્તિઓને સ્તર, વર્ગ અને વિષયને અનુરૂપ સરળ અથવા કઠિન બનાવી શકાય. પ્રવૃત્તિ દ્વારા કોઈ વિષયવસ્તુને શૃંખલામાં ઢાળીને વધારે રસપ્રદ રીતે શીખવામાં સરળ બનાવી શકાય છે.

પ્રવૃત્તિનાં ચાર ચરણ :

કોઈપણ પ્રવૃત્તિમાં નીચેનાં ચાર ચરણ હોય છે :

1. અનુભવ (Experience) : જીવન સંબંધિત
2. ચિંતન / વિશ્લેષણ (Reflection / Analysis) : ઊંડા ઊતરવું
3. અનુપ્રયોગ / ઉપયોજન (Application) : બાળકો જાતે કરે
4. નિષ્કર્ષ / તારવણી (Consolidation) :

પ્રવૃત્તિ દરમિયાન ચિંતન માટે અવરોધન હેતુ બાળકો સમગ્ર પ્રક્રિયાનું સંકલન કરશે. ધારદાર સવાલોની જરૂરિયાત રહે છે. અધ્યયન બિંદુના લક્ષ્ય અનુસાર ચર્ચા થાય એ જરૂરી છે. પર્યાપ્ત ચિંતન બાદ અનુપ્રયોગ કરાવવામાં આવે. અનુપ્રયોગને અંતે બાળકો નિષ્કર્ષ તારવે તે જરૂરી છે. પ્રવૃત્તિ ઉપર્યુક્ત ચારેય ચરણો સુધી વિસ્તરવી ખૂબ જરૂરી છે.

અત્યાર સુધી કરાવેલી કોઈ પ્રવૃત્તિના આધારે નીચેના ખાનામાં પૂર્તિ કરો. તમે કયા કામને કયા ખાનામાં રાખવા ઈચ્છો છો ? શું કોઈ ખાનું છૂટી ગયું ? એમાં શું લખવા ઈચ્છો છો ?

અનુભવ	ચિંતન	ઉપયોજન	નિષ્કર્ષ
વાતાવરણ નિર્માણ આગળના કામ સાથે જોડાણની પરિસ્થિતિ તૈયાર કરવી, સ્થાનિકતા અને શીખવાના લક્ષ્ય સાથેનું જોડાણ	થયેલા અનુભવોને વધારે ઊંડાણમાં લઈ જવા વિશ્લેષણ કરવું. ચિંતનને આગળ ધપાવવાના સવાલો મૂકવા.	જાતે કરવાની તકો હોય, મિત્રોની સાથે મળીને કરવું. અહીં અવલોકન અને મદદ કરવાની હોય છે.	અભ્યાસક્રમના લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડવા માટે વિદ્યાર્થીને લઈ જવો. અહીં થોડા સ્પષ્ટી-કરણની જરૂરિયાત હોય છે.

પ્રવૃત્તિઓમાં શિક્ષક અને બાળકની ભૂમિકા :

કોઈપણ વર્ગમાં શિક્ષક અને બાળક વચ્ચે કેટલીક પ્રક્રિયાઓ થાય છે જેવી કે -

શિક્ષક	બાળકો
સૂચન કરવું	સાંભળવું, ન સમજાય તો પૂછવું
સૂચન દોહરાવવું, સૂચનાનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું	બાળકો કામની શરૂઆત કરે છે
શિક્ષક નિરીક્ષણ અને મદદ કરે છે.	બાળકો કામને આગળ વધારવા લાગે છે, સમૂહમાં જાતે કામ કરવા લાગે છે
શિક્ષક નિરીક્ષણ, મૂલ્યાંકન કરે છે, મદદ કરે છે. (સમૂહમાં અને વ્યક્તિગત રીતે)	બાળકો કામ પૂરું કરે છે.
નિષ્કર્ષ / સમાપન	શીખવાનો વિસ્તાર કરે છે.

એક સારી પ્રવૃત્તિ વર્ગ અને શાળાની બહાર પણ ચાલતી રહે છે :

આપણી સામે મોટો પડકાર બાળકોને શીખવાનો સમય વધારવાનો છે. કોઈપણ પ્રવૃત્તિની પડકારયુક્ત અસર લાંબાગાળા સુધી રહે છે. એટલે કે બાળકો તેની સાથે ઓતપ્રોત રહે છે. બાળકો પોતાના મિત્રો સાથે એના નિયમો બદલીને પણ શીખતા રહે છે. પ્રવૃત્તિઓ માત્ર વર્ગખંડ સુધી જ મર્યાદિત રહેવી જોઈએ નહીં. તે વર્ગખંડની બહાર પણ ચાલતી રહે છે. બાળકો એમના ઘર પરિવારમાં રહીને રમતાં રમતાં પણ શીખતાં રહે છે.

પ્રવૃત્તિઓનો પ્રકાર :

પ્રવૃત્તિઓ ત્રણ પ્રકારની હોય છે મૌખિક, લેખિત અને સાધન સામગ્રી આધારિત. વર્ગમાં થતી પ્રવૃત્તિઓના પણ ત્રણ પ્રકાર હોય છે. વ્યક્તિગત, નાનો સમૂહ અને મોટો સમૂહ અથવા આખા વર્ગ સાથે.

૧. મૌખિક પ્રવૃત્તિઓ :

એમાં સાંભળવાનું અને બોલવાનું વધારે હોય છે. નાનાં બાળકો સાથે શિક્ષકે સંવાદ (વાતચીત) કરવાનો હોય છે. આ પ્રવૃત્તિમાં સમય ઓછો લાગે છે, તે લાંબો સમય ચાલતી નથી. તેમાં જુદાં જુદાં સ્તરનાં બાળકોને સહભાગી કરવાનું સરળ હોય છે. મોટા સમૂહ સાથે કામ કરવામાં ઉપયોગી છે. આ હેતુથી બાળકોમાં સુરક્ષાનો ભાવ પેદા કરવો જરૂરી છે. કવિતા, વાર્તા વગેરેના શિક્ષણ કાર્યમાં ચર્ચા, ગાન જેવી પ્રવૃત્તિઓ મોટા સમૂહ અથવા સમગ્ર વર્ગ સાથે કરાવવામાં આવે છે. એનાં ખાસ લક્ષણો નીચે પ્રમાણે છે.

- ભાષાશિક્ષણમાં કથન એ અગત્યનું કૌશલ્ય છે. તેથી તેના શિક્ષણ માટે શરૂઆતનાં ધોરણોમાં પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા સંકોચ/શરમ છોડાવવાં જરૂરી હોય છે.
- આવી પ્રવૃત્તિઓ દસ-પંદર મિનિટ સુધી મનોરંજક રીતે ચાલે તે માટે શિક્ષકે વધારે તૈયારી કરવી પડે છે. કારણ કે બાળકો પ્રવૃત્તિમાં ભાગીદારી વિના જલદીથી કંટાળી જતાં હોય છે.
- બધા માટે બોલવાની કહેવાની તક હોય છે. બધાં જ બાળકોનું મન બોલવા માટે તૈયાર થાય એવી પરિસ્થિતિ સર્જવી જોઈએ.
- ક્યારે, ક્યાં, કોણ, કેટલું વગેરે શબ્દોના પ્રયોગવાળા પ્રશ્નોમાં બોલવાની જરૂરિયાત ઓછી હોય છે જ્યારે કેવી રીતે, શા માટે, અને ક્યા-ક્યા શબ્દોના પ્રયોગવાળા પ્રશ્નોમાં બોલવાનું વિશેષ બને છે.

આ પ્રક્રિયા થોડી લાંબી હોય છે. શિક્ષક હરતાં ફરતાં દેખરેખ રાખે છે. નાના સમૂહમાં કામ કરતાં બાળકો એકબીજાને મદદ કરે છે. પોતાની વાતને અભિવ્યક્તિ કરતાં પહેલાં તેણે ચિંતન કરવું જરૂરી બને છે. પરંતુ એના માટે આપણી પાસે પ્રશ્નો તથા સામગ્રી હોવાં જોઈએ.

- બાળકોને જાતે અથવા નાના સમૂહમાં સૂચન પ્રમાણે કામ કરવાનું હોય છે તેથી સૂચનો સ્પષ્ટ હોવાં જોઈએ.
- આ પ્રવૃત્તિમાં બાળકોને જાતે કરવાની વધારે તક હોય છે. 25થી 30 મિનિટ સુધી આ પ્રવૃત્તિ પ્રભાવશાળી રીતે ચાલે છે.
- બાળકો એકબીજાના સહયોગથી કામ કરીને જાતે શીખે છે. ઉમંગથી કામ કરે છે. એટલા માટે જેમાં લખાણ આવતું હોય, એવા વ્યાવહારિક વિષયોની પસંદગી જરૂરી છે.

- શિક્ષક પાસે આયોજન અને બાળકોને મદદ કરવા માટેનો સમય હોય છે. આ સમયનો ઉપયોગ એ આગળના કામનું આયોજન કરવામાં તેમજ મંદગતિથી શીખતાં બાળકોને મદદ કરવામાં વાપરી શકે છે.

સાધન સામગ્રી આધારિત પ્રવૃત્તિઓ :

જે પ્રવૃત્તિ દરમિયાન સાધન સામગ્રીનો ઉપયોગ થાય છે તેને સાધન સામગ્રી આધારિત પ્રવૃત્તિ કહે છે. આ પ્રવૃત્તિમાં બાળકોના હાથમાં સામગ્રી હોય તે જરૂરી છે. આ પ્રવૃત્તિ માટે થોડો વધારે સમય ફાળવવો જરૂરી છે. શિક્ષકે વારંવાર સામગ્રી બાળકોને વહેંચવી પડે છે. બાળકો સમૂહમાં કામ કરે છે. જુદાં જુદાં સ્તરની પરિસ્થિતિમાં સાધન સામગ્રી આધારિત પ્રવૃત્તિ ખૂબ જ ઉપયોગી છે. સરળતાથી મળી શકે અને સસ્તી હોય, એવી સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જેમ કે, કાંકરા, ક્યૂકા, બીજ, દાણા, ઢાંકણાં, કાગળની ગોળીઓ વગેરે. આ પ્રવૃત્તિઓ વ્યક્તિગત રીતે અને સામૂહિક રૂપે અસરકારક રીતે કરી શકાય છે. તેના ખાસ ગુણો નીચે પ્રમાણે છે.

- બાળકોને સામગ્રીનો ઉપયોગ કરતાં કરતાં શીખવાનો મોકો મળે છે. એટલા માટે શીખવું વધારે સ્થાયી બને છે.
- સંકલ્પનાના સ્પષ્ટીકરણમાં આ પ્રવૃત્તિઓ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. કારણ કે એમાં બાળકને વસ્તુઓને સ્પર્શવાનું, એના સ્વરૂપને બદલવાનું અને તેની સાથે વિવિધ પ્રકારના પ્રયોગો કરવાની તક મળે છે.
- આ પ્રવૃત્તિઓમાં આયોજન મહત્વપૂર્ણ હોય છે. શિક્ષકે જાતે જ આ પ્રવૃત્તિ કરીને ઉદાહરણ પૂરું પાડવાનું હોય છે. સાધન સામગ્રી આધારિત પ્રવૃત્તિ શીખવામાં બાળકો 30-40 મિનિટ સુધી હોંશથી જોડાયેલા રહે છે. શીખવાની ક્રિયા વધુ દૃઢ તેમજ વધારે આનંદદાયક બને છે. શિક્ષકને બાળકો સાથે સહયોગ કરવાનો અવસર મળે છે.
- આપણી આજુબાજુ શીખવાની અસંખ્ય સામગ્રી હાજર હોય છે તેથી શીખવા માટે સ્થાનિક વસ્તુઓનો ઉપયોગ વધારે અસરકારક બને છે.
- જેને બધાં જ બાળકો અડકી શકે, તેની સાથે ક્રિયાઓ કરી શકે એવી સામગ્રી સારી સામગ્રી ગણાય. સામગ્રી પૂરતા પ્રમાણમાં હોય તે જરૂરી છે.
- સરળતાથી, સહજતાથી અને સુલભતાથી મળી શકે તેવી અને કિંમતમાં સસ્તી હોય અને વધુ ઉપયોગી હોય તેવી પ્રવૃત્તિ માટે સામગ્રી પસંદ કરવી જોઈએ. કિંમતમાં મોંઘી હોય, વધારે સમય લે તેવી અને ઓછી ઉપયોગી હોય એવી કોઈ સામગ્રી પસંદ ન કરવી જોઈએ.
- આપણો હેતુ પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો છે - નહીં કે સામગ્રીના પ્રદર્શનનો. તેથી જાણી લ્યો કે સામગ્રી એ પ્રવૃત્તિનો એક ભાગ છે. પ્રવૃત્તિઓમાં ઉપયોગમાં લેવાતી સામગ્રી સહજ રીતે મળી શકે તેવી હોવી જોઈએ. સામગ્રીનો વારંવાર ઉપયોગ થઈ શકે અને લાંબા સમય સુધી ટકી શકે તેવી પસંદ કરવી.

પ્રવૃત્તિ યોજના :

પ્રવૃત્તિની યોજના શીખવાનાં ચરણોને ધ્યાનમાં રાખીને તૈયાર કરવામાં આવે છે. એ ધ્યાન રાખો કે પ્રવૃત્તિ માટે કેટલો સમય જોઈશે ? તે સમય દરમિયાન અભ્યાસના કેટલા મુદ્દા ઉપર કામ થઈ શકશે ?

એ પ્રવૃત્તિ માટે કઈ-કઈ સામગ્રી જોઈશે ? કામનો ક્રમ શું હશે અને બધાંનું સંકલન કઈ રીતે કરવામાં આવશે ?

એક પ્રવૃત્તિ લઈને, નીચે આપેલા કોઠામાં તેની નોંધ કરો. આવો કોઠો તમે જાતે પણ બનાવી શકો છો. પરંતુ તે ધ્યાનમાં રાખો કે પ્રવૃત્તિની યોજનામાં ચારે ચરણનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

ચરણ	સમય	ક્રિયા/રીત	સામગ્રી/અભિપ્રાય/સાવધાની
અનુભવ (Experience)	20-30 મિનિટ		
ચિંતન (Reflection)	10-15 મિનિટ		
ઉપયોજન (Application)	10-15 મિનિટ		
સંકલન (Consolidation)	5 મિનિટ		

પ્રવૃત્તિઓના સાપ્તાહિક સંકલનની જરૂરિયાત આ સંકલન : મૌખિક / લેખિત / સાધનસામગ્રી સાથે કરવું જોઈએ.

દૈનિક સંકલનની જરૂરિયાત :

વ્યક્તિગત / નાના સમૂહ / મોટા સમૂહ અનુસાર કરવું જરૂરી છે.

જ્યારે આપણે બાળકો સાથે વર્ગમાં ઉપયોગ કરવા માટે પ્રવૃત્તિઓની પસંદગી કરીએ, ત્યારે પ્રવૃત્તિ શીખવાના ઉદ્દેશોને સ્પર્શતી હોય અને બાળકોની તેજસ્વિતાને ઉજાગર કરતી હોય એ જરૂરી પ્રવૃત્તિઓની પસંદગી અને એમની યોજના શીખવાનો મુદ્દો નક્કી કરે છે. શારીરિક અને માનસિક બંને તરફની સક્રિયતા વધવામાં મદદ કરે છે. એટલા માટે પ્રવૃત્તિઓની પસંદગી બાળકોની ઉંમર, અનુભવ અને સ્થાનિક વાતાવરણને ધ્યાનમાં રાખીને કરવી જોઈએ. પ્રવૃત્તિને વર્ગમાં પ્રદર્શિત કરવી એ સૌથી અગત્યનો મુદ્દો છે. શિક્ષક પૂરા ઉમંગથી બાળકોને સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરે. એમને બતાવે કે ચરણવાર શું કરવાનું છે અને પોતે પણ પ્રવૃત્તિ કરવા માટે તૈયાર રહે એ મહત્વનું છે.

પ્રવૃત્તિ કરવા દરમિયાન બેઠક વ્યવસ્થા કેવી હોય, કેટલા સમૂહ બનશે, કેવી સામગ્રી વહેંચાશે, સમૂહની કઈ જવાબદારી હશે, વગેરે બાબત ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ, પ્રવૃત્તિમાં શીખવાનો ક્રમ ક્યાંથી શરૂ કરવો છે ? ક્યાં પૂરો કરવો છે ? હેતુ સ્પષ્ટ કરવો, સામગ્રી પૂરી પાડવી, સંક્રમણ અને જુદા જુદા વિષયો અને સ્તરો પર પ્રયોગ કરવો, વગેરે બાબતો શીખવા - શીખવવાની ક્રિયાને સરળ બનાવે છે.

3. નવા અભ્યાસક્રમની મહત્વની બાબત

તમારા તાલુકામાં ભરાતા લોકમેળાની યાદી બનાવો.

ક્રમ	મેળો ક્યાં ભરાય છે ?	મેળો ક્યારે ભરાય છે ?	મેળો શા માટે ભરાય છે ?

તમારા તાલુકાનાં ઐતિહાસિક સ્થળોની યાદી બનાવો.

ક્રમ	સ્થળનું નામ	ક્યાં આવેલું છે ?	શાનું સ્મારક છે ?

વિચારીને કહો :

- તમારા તાલુકામાં કયા-કયા મેળા ભરાય છે ?
- તમે કોઈ મેળામાં ગયેલ છો ? ક્યાં ?
- મેળામાં તમે શું-શું જોયું ?
- તમારા તાલુકાનું પ્રખ્યાત ઐતિહાસિક સ્થળ કયું છે ?
- આ ઐતિહાસિક સ્થળ કેટલા વર્ષ જૂનું છે ?
- ઐતિહાસિક સ્થળોને શા માટે સાચવવાં જોઈએ ?

ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે શિક્ષકને કઈ-કઈ તૈયારી કરવી પડશે ?

તમે કહો :

ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિ કરવા માટે શિક્ષક દ્વારા કઈ-કઈ પૂર્વતૈયારી કરવી પડશે ?

.....

.....

.....

.....

.....

આ પ્રવૃત્તિ માટે બાળકને કોઈ પૂર્વતૈયારી કરાવવી પડશે ? જો હા, તો કઈ-કઈ ?

.....

.....

.....

.....

.....

ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિ માટે શિક્ષક અને બાળકોને સ્થાનિક કક્ષાએ કોઈ સ્ત્રોતની જરૂર પડશે ? જો હા, તો કયા સ્ત્રોતની જરૂર પડશે તે જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

શિક્ષક સામગ્રી :

હેતુ :

- તાલુકાના લોકજીવનથી માહિતગાર થાય.
- તાલુકાના લોકજીવનમાં કઈ-કઈ બાબતો સમાવિષ્ટ છે તે જાણે છે.
- સાંસ્કૃતિક અને ઐતિહાસિક વારસાનો પરિચય મેળવે છે.

નીપજ :

- બાળક પોતાના તાલુકાના લોકજીવન અને સાંસ્કૃતિક તથા ઐતિહાસિક વારસાથી પરિચિત થાય છે.

પૂર્વતૈયારી :

- શાળા પુસ્તકાલયમાંથી સંદર્ભપુસ્તક 'મારો જિલ્લો' અને અન્ય પુસ્તકોના માધ્યમથી માહિતી મેળવશે.
- તાલુકાના મેળા અને ઐતિહાસિક સ્થળો અંગે ઈ-મટિરિયલનો ઉપયોગ કરી માહિતી મેળવી શકાય.
- લોકજીવનના સંદર્ભમાં મેળા અને ઐતિહાસિક સ્થળોની માહિતી મેળવવાની છે.
- ગ્રામ્ય કક્ષાએ તાલુકાના મેળા અને ઐતિહાસિક સ્થળો અંગે જ્ઞાન ધરાવતી વ્યક્તિને તજજ્ઞ તરીકે શાળામાં બોલાવી કામ કરાવી શકાય.
- ઐતિહાસિક સ્થળ અને મેળાની મુલાકાત ગોઠવી શકાય.
- સમાચારપત્રોમાં આવતા લેખમાંથી પણ સંદર્ભ લઈ શકાય.

હવે પછી શું ? શા માટે ? કેવી રીતે ?

આપણે હવે શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં બદલાવ લાવવાની દિશામાં આગળ વધી રહ્યા છીએ ત્યારે આપણે આપણામાં, આપણા કામમાં, બાળકોમાં, શાળામાં, સમાજમાં, કયા બદલાવ લાવવા પડશે, એ અંગે થોડું ચિંતન કરીએ. સમાજ શિક્ષણના હેતુને સાચી અને સારી રીતે સમજે તે માટે આપણે શું ફાળો આપી શકીએ ? એક શિક્ષક તરીકે ભારતના ભાવિ નાગરિકને સમયના પ્રવાહ અને માંગ સામે ટકી રહેવા માટે કેવી રીતે સક્ષમ બનાવી શકીએ ? આ અંગે વિચાર કરી આપણા કામને યોગ્ય ગતિ આપીએ. તો આ માટે આપણે શું કરીશું ?

શિક્ષક માટેનું ગૃહકાર્ય :

(1) લખવું :

(ક)

- ગુજરાતી મૂળાક્ષરોમાંથી કોઈપણ એક મૂળાક્ષર લો.
- આ મૂળાક્ષરથી શરૂ થતા દસ શબ્દો બનાવો.
- દરેક શબ્દ માટે એક-એક વાક્ય બનાવો.
- આ દસ વાક્યને ક્રમમાં ગોઠવી એક ફકરો બનાવો.
- આ ફકરાને અનુરૂપ શીર્ષક આપો.
- આ ફકરાને સંબંધિત ચિત્ર બનાવો.

(ખ) બાળકોની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનું અવલોકન કરી તેની નોંધ કરો જેમ કે, તેમની વાતો કેવી હોય છે ? તેઓ એકલા હોય ત્યારે શું કરે છે ? રમત રમતી વખતે નિર્ણય કેવી રીતે લે છે ? રમતમાં થતા ઝઘડાનું નિરાકરણ કેવી રીતે લાવે છે ? પોતાની વાત બીજાની સામે કેવી રીતે રજૂ કરે છે ? વગેરે...

(ગ) તમારી આસપાસના વિસ્તારનાં બાળકો દ્વારા રમાતી રમતની યાદી તૈયાર કરો.

(ઘ) તમારા સ્થાનિક જ્ઞાનનો રેકોર્ડ તૈયાર કરો, જેમ કે તમારા વિસ્તારમાં બોલાતા રૂઢિપ્રયોગો, કહેવતો, વ્યવહારને લગતી વાતો, સંગીત, નૃત્ય, વાદ્ય, શિલ્પ, સ્થાપત્ય, ઐતિહાસિક અને ધાર્મિક સ્થળ વગેરે...

(2) વાંચવું :

(ક) જૂનાં પાઠ્યપુસ્તકો વાંચવાં અને તેના આધારે નીચેની બાબતો તારવવી.

- તાલીમમાં થયેલી ચર્ચાના સમર્થન માટે પાઠ્યપુસ્તકમાં શું છે ?
- તાલીમમાં થયેલી ચર્ચાની વિરુદ્ધમાં જતી બાબતો કઈ છે ?

(ખ) ગિજુભાઈ બધેકા, રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, ગાંધીજીના શિક્ષણ સંબંધિત વિચારોને સ્પર્શતાં પુસ્તકો વાંચવાં.

(ગ) એન.સી.એફ.-2005 અને આર.ટી.ઈ.નો અભ્યાસ કરવો.

(3) આટલું કરવું :

(ક) સમુદાયના બે પરિવારને દત્તક લઈ તેને ભણતરના સાચા અર્થની સમજ આપવી.

4. સમજપત્ર - સામાજિક વિજ્ઞાન

સામાજિક વિજ્ઞાન એટલે શું ?

સામાજિક વિજ્ઞાન એ સામાન્ય શિક્ષણમાં આવતા વિષયોમાંનો એક ભાગ છે. સામાજિક વિજ્ઞાન એ સમાજનાં વિવિધ પાસાંઓનો અભ્યાસ કરાવતું વિજ્ઞાન છે. તે સમાજમાં આવતાં પરિવર્તનો અને પરિસ્થિતિને સમજવામાં મદદરૂપ થાય છે. તેમજ કોઈ પણ બાબતની નક્કર હકીકતો દ્વારા કાર્યકારણના સંબંધથી તેમજ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણની સમજ આપે છે. તેથી આ વિષય સામાજિક વિજ્ઞાન તરીકે ઓળખાય છે.

સામાજિક વિજ્ઞાનમાં ઇતિહાસ, ભૂગોળ, રાજનીતિશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર જેવા વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. સુવ્યવસ્થિત સમાજના નિર્માણ માટે પ્રસ્તુત વિષયોનું જ્ઞાન અનિવાર્ય પૂર્વશરત બની રહે છે.

તમે સામાજિક વિજ્ઞાનને શું સમજ્યા છો ?

બાળકોના સંદર્ભમાં સામાજિક વિજ્ઞાન શું છે ?

બાળકના સંદર્ભમાં સામાજિક વિજ્ઞાન એ તેને ભણવાના વિષયોમાંનો એક વિષય છે. જેમાં ઐતિહાસિક ઘટનાઓ, વ્યક્તિ, ચરિત્રો, સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની ગૌરવપૂર્ણ ગાથાઓ, નાગરિક, તેના હકો અને ફરજો, માનવ અધિકારો, ભૌગોલિક ઘટનાઓ અને તેની પર્યાવરણ પર થતી વ્યાપક અસરોના અભ્યાસનો સમાવેશ થાય છે.

બાળકોના સંદર્ભમાં સામાજિક વિજ્ઞાન એટલે ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને નાગરિકશાસ્ત્ર જ ?

સામાજિક વિજ્ઞાનનું શિક્ષણ શા માટે જરૂરી છે ?

વિદ્યાર્થીઓ સાંસ્કૃતિક વારસાની સમજ મેળવે અને તેનું ગૌરવ અનુભવે તે માટે આ વિષયનું શિક્ષણ જરૂરી છે. ઇતિહાસના સુવર્ણ પૃષ્ઠનો પરિચય મેળવે તે માટે જરૂરી છે.

- સમાજના ઉત્થાન માટે સમર્પણ કરનાર મહાન પાત્રોની જાણકારી મેળવે તે માટે.
- આસપાસના પર્યાવરણના પારસ્પરિક સંબંધોનું અર્થઘટન કરે તે માટે.

- ભૌગોલિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં રાષ્ટ્રની અને રાજ્યની ભૂગોળથી પરિચિત થાય.
- રોજ-બ-રોજની ઘટનાઓ અને બનાવોમાં કાર્યકારણનો સંબંધ જુએ.
- બાળકો સ્થાનીય, રાજ્ય સ્તરીય સરકારોની લોકતાંત્રિક પ્રક્રિયાનો પરિચય મેળવે તે માટે.
- બાળકો સમાજની સામાજિક અને આર્થિક સમસ્યાઓ જાણી શકે.
- બાળકોમાં માનસિક અને નૈતિક ઊર્જાનો સંચાર થાય તેથી તેઓ સ્વતંત્ર રીતે વિચારે અને અભિવ્યક્ત કરી શકે તે માટે જરૂરી છે.
- બાળકોમાં સમાજ વિશેની વિવેચનાત્મક સમજ વિકસિત થઈ શકે.

તમારા મતે આ વિષયની જરૂરિયાત લખો :

સામાજિક વિજ્ઞાનનું શિક્ષણ કઈ રીતે આપી શકાય ?

સામાજિક વિજ્ઞાનનાં લક્ષ્યોને સિદ્ધ કરવા કેટલીક વિશિષ્ટ પદ્ધતિઓ, પ્રવૃત્તિઓ તથા અનુભવોના માધ્યમથી વધુ સારી રીતે વિષય પ્રત્યેની સમજ વિકસાવી શકાય છે.

અન્ય રીતો જો કોઈ જાણતા હોય તો વર્ણવો :

પ્રવૃત્તિ :

પ્રવૃત્તિ એ જ્ઞાનનું સર્જન કરતી પ્રારંભિક પ્રક્રિયા છે. પડકારરૂપ અનુભવો બાળકને પૂરા પાડી તેને ચિંતન પરથી મનન કરાવી વિષયમાં શું શીખ્યા તે તરફ લઈ જઈ શકીએ છીએ.

મૌખિક પ્રવૃત્તિઓ :- આ પ્રવૃત્તિઓ શિક્ષક કોઈ વિચાર કે કથન રજૂ કરીને કરાવી શકે છે.

ઉદા. (1) કાળક્રમ પ્રમાણે ગોઠવવું.

(2) ખૂટતી બાબતો ઉમેરવી વગેરે...

વાચન - લેખન આધારિત પ્રવૃત્તિ :

દા.ત. (1) શબ્દ સંબંધી પ્રવૃત્તિ વગેરે..... સમુદ્ર, બાષ્પ, વાદળ, વરસાદ, પાણી, નદીના પરથી જલચક્ર.

પ્રવૃત્તિઓની જરૂરિયાત તમારા મને ઉદા. :

સામગ્રી આધારિત પ્રવૃત્તિઓ :

દા.ત. નકશાની મદદથી પ્રમાણપત્ર, અંતર, સ્થળ વગેરે શોધવું.

અન્ય કોઈ બાબત જણાવો :

શિક્ષણ પદ્ધતિઓ :

કોઈપણ વિષયમાં તેની નીપજ સુધી પહોંચવાનું સાધન પ્રવૃત્તિ અને પદ્ધતિ છે જે વિષયવસ્તુ પ્રમાણે પરિવર્તિત થતી હોય છે. દા.ત. પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ, એક્ષપોઝર વિઝિટ, મોકડ્રીલ.

ચોક્કસ વિષયવસ્તુ માટે પદ્ધતિ નક્કી જ હોય કે કેમ ?

મૂલ્યાંકન :

સામાજિક વિષયમાં નક્કી કરેલાં ધ્યેયો કેટલા અંશે સિદ્ધ થાય છે અને કેટલાં બાકી રહ્યાં છે ? આ અપેક્ષિત ધ્યેયો કેટલા પ્રમાણમાં સિદ્ધ થાય છે તે જાણવાની પ્રક્રિયા એટલે મૂલ્યાંકન.

મૂલ્યાંકન ક્યારે કરવું જોઈએ ?

મૂલ્યાંકન સતત અને સર્વગ્રાહી હોવું જરૂરી છે. બાળકોએ કરેલાં કાર્યો અને તૈયાર કરેલા નમૂનાઓને પણ મૂલ્યાંકનનો ભાગ બનાવવો જોઈએ. બાળકોએ તૈયાર કરેલા નમૂનાઓનું તેમજ પ્રવૃત્તિ દરમિયાન તેના દેખાવને આધારે નોંધ કરી આ નોંધનું વિશ્લેષણ કરી મૂલ્યાંકન થઈ શકે. શિક્ષકે પોતે અજમાયશ કરેલ પદ્ધતિનું પણ SCE અનુસાર કામ સફળ થયું છે કે નહિ તેનું પણ મૂલ્યાંકન પ્રવૃત્તિને અંતે કરવું જોઈએ.

પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે મૂલ્યાંકન કેવી રીતે કરી શકાય ?

- મૂલ્યાંકન કયા સ્વરૂપમાં હોવું જોઈએ ?
- મૂલ્યાંકન માત્ર લેખિત સ્વરૂપે નહિ હોવું જોઈએ.
- કૌશલ્ય તેમજ સમજણનું માપન હોવું જોઈએ.
- ક્રિયાત્મક સ્વરૂપે મૂલ્યાંકન હોવું જોઈએ.
- SCE અનુસાર બાળકનું અને શિક્ષકનું સ્વમૂલ્યાંકન
- બહુવિકલ્પ કસોટી હોવી જોઈએ.

SCE એટલે શું તમે સમજયા છો ?

બાળકોમાં આ વિષય થકી કયા ગુણની અપેક્ષા છે ?

સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના અધ્યયન - અધ્યાપન પ્રક્રિયાને અંતે નીચે મુજબના ગુણોના વિકાસની અપેક્ષા છે.

- (1) સાંસ્કૃતિક વારસાનું ગૌરવ અને જતન
- (2) પ્રકૃતિ - પર્યાવરણ પ્રત્યેનો પ્રેમ અને તેનું રક્ષણ
- (3) લોકશાહીની સમજ અને સભાનતા
- (4) સામાજિકતા
- (5) કાર્યકારણ સંબંધ

તમારા મતે કયા ગુણોને અગ્રતા આપી શકાય ?

સમાજ (સમુદાય) પાસે કયા ગુણોની અપેક્ષા છે ?

- સામાજિક વિજ્ઞાનના શિક્ષણથી સમાજ પાસે નીચેના ગુણોની અપેક્ષા છે.
- ઐતિહાસિક મૂલ્યોને સમજતો થાય.
- સ્થાપત્યો અને સ્મારકોની સાચવણી થાય.
- દંતકથાઓ, વાર્તાઓ, લોકકથાઓ, સંદર્ભ પુસ્તકો, સંશોધન વગેરેમાંથી સચોટ ઇતિહાસ તારવતાં શીખે.
- ભૌગોલિક ઘટનાઓ વિશે માહિતી મેળવે અને તેના આધારે કાર્યકારણનો સંબંધ બાંધતાં શીખે.
- સર્વધર્મ સમભાવ, સમાનતા, સ્વચ્છતા અને સામાજિક મૂલ્યોનો વિનિયોગ કરવાનું કૌશલ્ય કેળવે.
- વર્તમાન ચાલતી પ્રણાલીને અનુરૂપ જીવનશૈલી વિકસાવે.
- ભવિષ્યના જીવન વિશે જાણકારી મેળવી તે મુજબ આયોજન કરે.
- બીજાની જરૂરિયાત સમજે અને મદદ કરે છે.

સમાજમાં અપેક્ષિત ગુણો બીજા કયા હોઈ શકે ?

સામાજિક વિજ્ઞાનમાં શું હોવું જોઈએ ?

- વિષયને અનુરૂપ અધ્યયન સામગ્રી દા.ત. નકશો, પૃથ્વીનો ગોળો વગેરે હોવા જોઈએ.
- સંદર્ભ સાહિત્ય પૂરતા પ્રમાણમાં હોવું જ જોઈએ.
- દૃશ્ય-શ્રાવ્ય સાધનો પૂરતા પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ.
- પ્રવૃત્તિઓ આ વિષયનો પ્રાણ હોવાની ERAC મુજબ પ્રવૃત્તિ વિશેષ હોવી જોઈએ.
- મૂલ્યાંકન સતત ચાલતું રહેવું જોઈએ.
- સામાજિક વિજ્ઞાનમાં મૂલ્યલક્ષી શિક્ષણ હોવું જોઈએ.
- વિષયને વધારે મજબૂત બનાવવા પ્રોજેક્ટ, એક્ષપોઝર, મુલાકાત, પ્રદર્શન હોવા જોઈએ.

સામાજિક વિજ્ઞાન વર્ગખંડને તમે કેવી રીતે ઓળખી શકો ? લખો :

સામાજિક વિજ્ઞાનમાં શું ન હોવું જોઈએ ?

- સામાજિક વિજ્ઞાન શિક્ષણમાં પાઠ્યપુસ્તકનું વાંચન કે વ્યાખ્યા નથી, માત્ર શિક્ષણકાર્ય ન થવું જોઈએ.
- સામાજિક વિજ્ઞાન શિક્ષણમાં પાઠ્યપુસ્તક સંપૂર્ણ નથી હોતું તેના પર નિર્ભર ન રહેવું જોઈએ.
- ફક્ત વર્ગખંડની અંદર જ શિક્ષણ ન થવું જોઈએ.
- બાળકની વયકક્ષા ઉપરના અનુભવો ન આપવા જોઈએ.
- આ વિષયમાં માત્ર માહિતીલક્ષી શિક્ષણ ન આપવું જોઈએ.
- આ વિષયમાં મૂલ્યાંકન ફક્ત લેખિત સ્વરૂપનું ન હોવું જોઈએ.
- કોઈપણ પ્રકારના ભેદભાવ કે પૂર્વગ્રહ જન્મે તેવી માહિતી ન હોવી જોઈએ.
- આ વિષયની પ્રવૃત્તિમાં પર્યાવરણ કે સ્થાપત્યને કે જાહેર મિલકતને નુકસાન થાય તેવી પ્રવૃત્તિ ન હોવી જોઈએ.

તમારા મતે આ વિષય શિક્ષણને અવરોધક શું છે ?

પ્રવૃત્તિ વિનાનું જ્ઞાન ચિરઃસ્થાયી હોતું નથી, પ્રવૃત્તિ દ્વારા જ જ્ઞાનનું નિર્માણ થાય છે.

તમે પ્રવૃત્તિ વગર કરેલ એકમનોંધ	પ્રવૃત્તિ કરાવીને શીખવેલ એકમનોંધ
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

- પ્રવૃત્તિના પ્રકારો અંગે તમે જે જાણતા હોય તે નોંધ લખો :
.....
.....
.....
- સામાજિક વિજ્ઞાનના એકમ શીખવતી વખતે તમે જે પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતા હોય તે નોંધ કરો. શું તે એકમ માટે યોગ્ય છે ?
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
- સામાજિક વિજ્ઞાનમાં મૂલ્યાંકન કેવી રીતે કરવામાં આવે છે ?
.....
.....
.....

- સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન પ્રવૃત્તિ કરાવતી વખતે કરીને નોંધ કરો.

.....
 .....

- હાલની મૂલ્યાંકન પદ્ધતિમાં કેવા-કેવા ફેરફારો કરવા આવશ્યક છે ?

.....
 .....

- પ્રાથમિક શિક્ષણના અંતે બાળકમાં કયા-કયા ગુણોનો વિકાસ આપના મતે થવો જોઈએ ?

.....
 .....

- આપણા વિષયના અધ્યાપનથી કેવા પ્રકારના નાગરિક અને સમાજની અપેક્ષા છે ?

.....
 .....

- સામાજિક વિજ્ઞાન આ રીતે તો ન જ ભણાવાય.

.....
 .....

અહીં કેટલાક ચિંતનાત્મક વિચારો અંગે મંતવ્યોની નોંધ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. તેનો ઉદ્દેશ્ય તમારી સામાજિક વિજ્ઞાન વિષય પ્રત્યેની સમજનું મંથન કરવા માટે છે. આ સાથે આપેલ સમજપત્ર અને તેના વિચારોમાં ક્યાં વિરોધાભાસ છે તેની નોંધ પણ કરવી. કારણ કે આપણને ઘણું બધું આપણા વિચારો, વલણોને લીધે પસંદ હોતું નથી. તો ઘણીવાર પૂર્વગ્રહ કે નકારાત્મક અભિગમ પણ હોઈ શકે, તેને દૂર કરવા ચિંતન, મનન અને મંથન સમજપત્રના વિચારો અંગે વિચારવું પડે.

- સામાજિક વિજ્ઞાન અધ્યાપન કરાવતી વખતે બીજા કયા-કયા વિષયો સાથે અનુસંધાન ધરાવે છે ?

.....
 .....

6. સામાજિક વિજ્ઞાન અને સ્થાનિક સ્ત્રોત

વિવિધ વિષયોના અધ્યાપન કાર્યમાં વિવિધ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ પૈકી સ્થાનિક કક્ષાએ ઉપલબ્ધ સ્ત્રોતનો વધુમાં વધુ ઉપયોગ કરીને બાળકની પરિચિત પરિસ્થિતિમાંથી જ્ઞાનસર્જન કરવાની તક આપવી જોઈએ. સ્થાનિક સ્ત્રોત એટલે માત્ર મૂર્ત વસ્તુઓ જ નહિ પરંતુ સ્થાનિક કક્ષાએ ઉપલબ્ધ વસ્તુઓ ઉપરાંત સ્થાનિક કારીગરો, અન્ય વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલી વ્યક્તિઓ વગેરે. આ બધા સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ કરીને આપણે આપણાં બાળકોના જ્ઞાનસર્જનમાં મદદરૂપ બનવાનું છે. અહીંયાં ક્યારેક આવા સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ આપણી જરૂરિયાત મુજબ જ્યારે આપણને જરૂર હોય ત્યારે આ સ્ત્રોતો ઉપલબ્ધ જ હોય એવું શક્ય નથી. આવા મહત્તમ સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ આપણે કરી શકીએ એ હેતુથી આપણી પાસે ઉપલબ્ધ હોય તેવા સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ થઈ શકે તેવું આયોજન અગાઉથી કરીએ. વળી આવી મુલાકાતો કે અન્ય રીતે સંપર્કના સમયે વિવિધ સ્ત્રોતોનો અન્ય વિષય સાથે અનુબંધ કેવી રીતે થઈ શકે તેનું પણ અગાઉથી આયોજન આપણી કક્ષાએથી થાય તે ઈચ્છનીય છે. આપણા શિક્ષણકાર્યમાં મદદરૂપ બની શકે તેવી વ્યક્તિઓ, વસ્તુઓ કે પ્રસંગો એ આપણા સાચા માર્ગદર્શક અને સાથી બની શકે. વળી, બાળકોને પણ આ પરિસ્થિતિ પરિચિત હોઈ તેઓ પણ હોંશભેર તેને સ્વીકારવા તૈયાર રહેશે. સ્થાનિક વ્યક્તિ - વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરી શકવાના પરિણામે શાળામાં પોતાનું યોગદાન આપ્યાનો સંતોષ લઈ વાલીઓ પણ શાળાઓને પોતાની માનવા પ્રેરાશે. આપણી આપની કક્ષાએથી જ આપના ઉપલબ્ધ સ્ત્રોતો વિશે સુમાહિતગાર થઈ કાર્ય કરશો એ અપેક્ષિત છે.

પ્રવૃત્તિઓ કેવી રીતે કરાવીશું ?

પ્રવૃત્તિ એટલે બાળકોને સ્વાનુભવ દ્વારા જ્ઞાનસર્જનની મહત્તમ તક. આ પ્રવૃત્તિઓ માત્ર 'મિકેનિકલ પ્રક્રિયા' ન બની રહેતાં એ બાળકોના આનંદ સાથે 'સ્વ' વિકાસની તક પૂરી પાડે એ ઈચ્છનીય છે. પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે મોંઘીદાટ સામગ્રીની અપેક્ષા નહિ રાખતાં બાળકો પ્રક્રિયાનો વધુમાં વધુ આનંદ સહ લાભ ઉઠાવે તે જરૂરી છે. સ્થાનિક કક્ષાએ ઉપલબ્ધ સસ્તી સામગ્રીનો ઉપયોગ કરી વધુમાં વધુ પ્રવૃત્તિઓ થાય તે ઈચ્છનીય છે. આપણો હેતુ બાળકોને વધુમાં વધુ કાર્યાનુભવ પૂરો પાડવાનો છે. પ્રવૃત્તિ આપણે કરાવી દઈએ એના કરતાં બાળકો જાતે કામ કરી 'પ્રયત્ન અને ભૂલ' દ્વારા શીખે તથા જરૂર જણાય ત્યાં સમયોચિત યથાયોગ્ય માર્ગદર્શન આપીને શિક્ષક સાચા અર્થમાં 'સહાયક'ની ભૂમિકા ભજવશે. અહીંયાં પાઠ્યપુસ્તક કે શિક્ષક આવૃત્તિમાં આપવામાં આવેલ પ્રવૃત્તિઓ એ નમૂનાની પ્રવૃત્તિઓ છે. માત્ર તેટલી જ પ્રવૃત્તિઓ કરાવવી અને પાઠ્યક્રમ પૂર્ણ કર્યાનો સંતોષ માનવો એ જરૂરી નથી. અહીં અપાયેલ નમૂનારૂપ પ્રવૃત્તિઓ જેવી અન્ય પ્રવૃત્તિઓ શિક્ષકો જાતે શોધે અને તેવી પ્રવૃત્તિઓ શાળા કક્ષાએ થાય ત્યારે સાચા અર્થમાં બાળક દ્વારા જ્ઞાનનું સર્જન થવાની પ્રક્રિયા થશે.

Computer Labનો ઉપયોગ :

મોટાભાગની શાળાઓમાં સરકારશ્રી દ્વારા અથવા દાતાઓ દ્વારા Computer ઉપલબ્ધ થયા છે. ત્યારે પાવરપોઈન્ટ પ્રેઝન્ટેશન કે વિડિયો ક્લીપ્સના ઉપયોગ દ્વારા વર્ગખંડ પ્રક્રિયાને વધુ જીવંત બનાવી શકાય છે. ઈન્ટરનેટ દુનિયાને વર્ગખંડમાં પૂરી દીધી છે ત્યારે ગુજરાતનો બાળક તેના ઉપયોગથી વંચિત ન રહે તે ઈચ્છનીય છે.

- સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના અધ્યયન-અધ્યાપનમાં શાળાની Computer Lab નો કઈ રીતે ઉપયોગ થઈ શકે ? તે અંગેના તમારા વિચારો નોંધો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના અધ્યાપન કાર્યમાં પાઠ્યપુસ્તકનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરશો ? તે અંગેના આપના વિચારો નોંધો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- સામાજિક વિજ્ઞાનના અધ્યયનમાં 'Work book' બાળકોને કઈ રીતે ઉપયોગી થઈ શકે ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના અધ્યાપન કાર્યમાં શિક્ષક આવૃત્તિ તમને કઈ રીતે મદદરૂપ થઈ શકે ? તે અંગેના આપના વિચારો નોંધો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- ‘જીવનકૌશલ્યો’ વિકસાવવા સામાજિક વિજ્ઞાન કઈ રીતે ઉપયોગી થઈ શકે ? કયા એકમો દ્વારા કયાં-કયાં કૌશલ્યો વિકસી શકે તેની નોંધ કરો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. પાઠ નિદર્શન

ધોરણ - 6

સમય : .....

પાઠનું નામ : ગુજરાત : સ્થાન, સીમા અને ભૂપૃષ્ઠ

શૈક્ષણિક મુદ્દો : સ્થાન, સીમા, ભૂપૃષ્ઠ

- સામાન્ય હેતુ : વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાત રાજ્યના સ્થાન, સીમા, વિસ્તાર અને ભૂપૃષ્ઠ વિશે જાણે.
- વિશિષ્ટ હેતુ : વિદ્યાર્થીઓ પર્યાવરણ અને પ્રકૃતિપ્રેમ તથા કાર્યકારણના સંબંધ વિશે જાણશે.
- નીપજ : વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાત રાજ્યની સ્થાન, સીમા, વિસ્તાર અને ભૂપૃષ્ઠ વિશે જાણશે. તેના વિવિધ ભાગોની સમજ મેળવશે.
- પૂર્વતૈયારી : શિક્ષકે ગુજરાત અને ભારતનો રાજકીય નકશો, વૉલમેપ, એટલાસ અને પૃથ્વીના ગોળાનો ઉપયોગ કરવાનો હોવાથી વર્ગખંડમાં આવી વસ્તુઓ રાખીને એકમની શરૂઆત કરવી.
- વિષયપ્રવેશ : શિક્ષક ભારતના રાજકીય નકશાનો ઉપયોગ કરી ગુજરાતનું સ્થાન દર્શાવી વિદ્યાર્થીઓને ગુજરાતનું સ્થાન, સીમા અને વિસ્તાર વિશે ચર્ચા કરાવશે.
- શૈક્ષણિક પદ્ધતિ / પ્રયુક્તિ : કથન-ચર્ચા, પ્રશ્નોત્તરી, નિદર્શન.
- શૈક્ષણિક સાધનો : ગુજરાતનો નકશો, પૃથ્વીનો ગોળો, (રાજકીય, પ્રાકૃતિક) ભારતનો રાજકીય, પ્રાકૃતિક નકશો.
- સંદર્ભ સાહિત્ય :

ક્રમ	સંદર્ભ પુસ્તકનું નામ	લેખક	પ્રકાશક
1.	ગુજરાતની પ્રાદેશિક અને આર્થિક ભૂગોળ	ડૉ. મંજૂલાબેન દવે	યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ.

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
- ગુજરાત : સ્થાન	- પૃથ્વીના ગોળા ઉપર તથા ભારતના નકશામાં ગુજરાતનું સ્થાન ક્યાં છે તે નિદર્શન દ્વારા શીખવશે.	- વિદ્યાર્થી નિદર્શન કરશે. અને ગુજરાતના સ્થાન વિશે જાણશે.
- સીમા	- ભારતના નકશામાં ગુજરાતની સરહદે આવેલા રાજ્ય વિશે નકશા દ્વારા સમજ આપશે.	- વિદ્યાર્થી ગુજરાતની સરહદે આવેલા રાજ્ય અને દેશ વિશે જાણશે.
- વિસ્તાર	- ગુજરાતના વિસ્તાર વિશે કથન-ચર્ચા દ્વારા શિક્ષક સમજાવશે.	- વિદ્યાર્થી સમજશે.
- ભૂપૃષ્ઠ	- ગુજરાતના પ્રાકૃતિક નકશામાં ગુજરાતની ભૂપૃષ્ઠના વિવિધ ભાગો વિશે સમજ આપશે.	- વિદ્યાર્થી ગુજરાતના ભાગો વિશે સમજે.

મૂલ્યાંકન :

- (1) ગુજરાતનું સ્થાન ભારતમાં ક્યાં છે તે વિદ્યાર્થીઓ ભારતના રેખાંકિત નકશામાં દર્શાવશે.
- (2) ભારતના રેખાંકિત નકશામાં ગુજરાતની સીમા દર્શાવશે.
- (3) ગુજરાતના રેખાંકિત નકશામાં ભૂપૃષ્ઠના વિવિધ ભાગો દર્શાવવા. અલગ-અલગ રંગો વડે દર્શાવવું.

નોંધ : ઉપરની પ્રવૃત્તિ SCE નો એક ભાગ છે. આ એકમ દરમિયાન આવી અન્ય પ્રવૃત્તિઓ પણ કરાવી શકાય.

ધોરણ - 6

સમય : .....

પાઠનું નામ : ઇતિહાસ જાણવાના સ્ત્રોત

શૈક્ષણિક મુદ્દો :

સામાન્ય હેતુ :

- વિદ્યાર્થી ઐતિહાસિક અવશેષોને આધારે વૈવિધ્યપૂર્ણ અને સમૃદ્ધ જીવનધોરણથી માહિતગાર થાય.
- વિદ્યાર્થીઓ સ્થાનિક ઇતિહાસ વિશે જાણકારી મેળવે.

વિશિષ્ટ હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ સાંસ્કૃતિક વારસાનું ગૌરવ અનુભવે અને તેનું જતન કરે.
- ઇતિહાસ જાણવાના સ્ત્રોત વિશે જાણકારી મેળવે, તેનો ઉપયોગ કરી ઐતિહાસિક બાબતોની તારવણી કરતાં શીખે.
- સ્મારકો અને સ્થાપત્યોનું ગૌરવ અનુભવે અને તેની જાળવણી કરે.
- પોતાના ગામ કે શહેરના ઇતિહાસ વિશે જાણકારી મેળવે.
- સ્થાનિક મહાન વ્યક્તિના જીવન વિશે માહિતી મેળવે.

નીપજ :

- વિદ્યાર્થીઓ સ્થાનિક ઇતિહાસ અને ઇતિહાસ જાણવાના સ્ત્રોતની જાણકારી મેળવશે, સાંસ્કૃતિક વારસાનું ગૌરવ અનુભવશે અને તેનું જતન કરતાં શીખશે.

પૂર્વતૈયારી :

- શિક્ષકે અધ્યાપન કરાવતાં પહેલાં જરૂરી સંદર્ભ સાહિત્ય તેમજ સાધનસામગ્રી એકત્રિત કરવાની રહેશે. જેવા કે જૂના ને નવા ચલણી સિક્કા, ટિકિટો, પ્રવાસવર્ણનો, ઐતિહાસિક સ્થળોના ફોટોગ્રાફ્સ, (જેમાં ઐતિહાસિક તળાવો, વાવ, કિલ્લા અને સ્થાપત્યો દર્શાવવામાં આવ્યા હોય) આ ઉપરાંત ઇતિહાસ જાણવાના સ્ત્રોત જેવા કે માટીનાં વાસણો, ઓજારો, મૂર્તિઓ, મુદ્રાઓ, પથ્થરની વસ્તુઓનાં ચિત્રો એકત્ર કરો.

વિષયપ્રવેશ :

- શાળા કક્ષાએ અગાઉના વર્ષમાં બનેલી મહત્વની ઘટનાઓ અને બનાવો આધારિત ચિત્રાત્મક માહિતી મેળવીને સંગ્રહપોથી બનાવવી. જૂનાં વર્તમાનપત્રોના માધ્યમથી શિક્ષક વીતી ગયેલી ઘટનાઓ અને ફોટોગ્રાફ્સના આધારે અગાઉના ઇતિહાસની જાણકારી આપશે. વર્તમાનને સમજવા માટે ભૂતકાળની જાણકારી જરૂરી છે. ચિત્ર નં. 1.1માં આપેલા સ્ત્રોતના આધારે કોઈપણ સ્થળ, પ્રદેશ, વ્યક્તિ, રાજ્ય વિશેનો ઇતિહાસ જાણી શકાય છે. વર્ગખંડ શિક્ષણ દરમિયાન વર્તમાનપત્રોમાં આવેલા ઐતિહાસિક લેખો, ચિત્રો, સિક્કા, ટિકિટો, પ્રવાસવર્ણનો કે સંદર્ભ સાહિત્ય મેળવીને તેમાંથી કોઈ એક સ્થળ, વ્યક્તિ કે પ્રદેશની ઐતિહાસિક વિગત રજૂ કરો.

પદ્ધતિ : નિદર્શન પદ્ધતિ

પ્રયુક્તિ : ચર્ચા-સંવાદ પદ્ધતિ

શૈક્ષણિક સાધનો : ફોટોગ્રાફ્સ, કમ્પ્યુટર, ચાર્ટ, નકશો.

સંદર્ભ : સિક્કાનાં ચિત્રો માટે ગુગલ સર્ચ એન્જિનમાં નીચે મુજબ TYPE કરો. Coins of ancient India.

શૈક્ષણિક મુદ્દા :

- ઇતિહાસ જાણવાના વિવિધ સ્ત્રોતની ચર્ચા કરવી.
- તાડપત્રો અને ભોજપત્રોની માહિતી આપવી.
- અભિલેખ અને શિલાલેખ વિશે માહિતી આપવી.
- સ્થાનિક ઇતિહાસને લગતી વાત કરવી જેમાં ગામનો ઇતિહાસ કે સ્થાનિક વ્યક્તિ વિશેની વાત કરવી.

પ્રવૃત્તિ-1 :

- પાઠ્યપુસ્તકમાં દર્શાવેલ પ્રવૃત્તિ માટે જૂનાં વર્તમાનપત્રો (સમાચારપત્રો) અને સામયિકોમાંથી ઇતિહાસને લગતાં પેપર કટિંગ્સ એકત્ર કરી વિદ્યાર્થીઓ પાસે સંગ્રહપોથી બનાવડાવવી.

શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	બાળકોની પ્રવૃત્તિ
<ul style="list-style-type: none"> - શાળાના, ગામના કે શહેરના પુસ્તકાલયમાંથી વર્તમાનપત્રો, સામયિકો કે અન્ય સંદર્ભ સાહિત્ય બાળકો સમક્ષ રજૂ કરવાં. - તામ્રપત્ર, તાડપત્ર, ભોજપત્ર અને અભિલેખ તથા શિલાલેખ વિશે માહિતી આપશે. આલેખો શું સંદેશ આપે છે તેનો સારાંશ પણ વિવિધ તજજ્ઞોના સંપર્કથી બાળકોને કહેશે.	<ul style="list-style-type: none"> - બાળકો સંગ્રહપોથી બનાવશે જેમાં વિવિધ ભાગો હશે. જૂના સિક્કાની સંગ્રહ પોથી, રમતવીરો, શાસકો, મંત્રીઓ, સમાજ-સેવકો, આદર્શ રાજ્યો, વિરલ ઘટનાઓ, કુદરતી ઘટના વગેરે વિભાગો પાડીને તેના વિષયક માહિતી એકઠી કરશે. - વિદ્યાર્થીઓ પ્રોજેક્ટ કાર્ય કરશે જેમાં સંખ્યાના આધારે જૂથ પાડીને સ્થાનિક ઇતિહાસ, સ્થાનિક જાણકાર લોકોનો સંપર્ક કરીને માહિતી એકત્ર કરવી. સ્થાપત્ય, પાણિયા જેવાં સ્મારકો હોય તો તેના વિશે માહિતી એકત્રિત કરવી. ગામમાં આવેલા ધાર્મિક સ્થળોના ઇતિહાસની માહિતી એકત્રિત કરવી.

ધોરણ - 6

સમય : .....

પાઠનું નામ : ચાલો નકશો સમજાવે

શૈક્ષણિક મુદ્દો :

સામાન્ય હેતુ :

વિશિષ્ટ હેતુઓ : વિદ્યાર્થીઓ નકશો, નકશાના પ્રકારો, અંગો અને નકશા કેવી રીતે બનતા હશે તે વિશે જાણે અને નકશો બનાવતાં શીખે.

નીપજ : વિદ્યાર્થીઓ નકશો એટલે શું ? તે જાણશે. વિદ્યાર્થીઓ નકશાના પ્રકારો વિશે શીખશે.

પૂર્વતૈયારી : તજજ્ઞશ્રી આ એકમ તાલીમ દરમિયાન શીખવતાં પૂર્વે વિવિધ નકશાઓ મેળવશે. તેનો અભ્યાસ કરશે. સ્થા. ભૂગોળની જાણકારી મેળવશે. સાથે દિશાઓ માટે હોકાયંત્ર, દોરી, સ્કેલ, રૂઢ સંજ્ઞાઓનો ચાર્ટ વગેરે એકત્ર કરી લેશે.

વિષયપ્રવેશ : પૃથ્વીના ગોળાના અવલોકન પછી પ્રશ્નોત્તરી અને તેના આધારે વિષયપ્રવેશ કરશે. “પૃથ્વીના કોઈપણ ભાગના સપાટ કાગળ પરના આલેખનને આપણે નકશો કહીએ છીએ.”

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ/પ્રયુક્તિ : ચર્ચા / પ્રશ્નોત્તરી.

શૈક્ષણિક સાધનો : કાર્ડ પેપર, પેન્સિલ, સ્કેલ, હોકાયંત્ર.

સંદર્ભ સાહિત્ય : રૂઢ સંજ્ઞાઓનો ચાર્ટ, સ્કૂલ મેપ

પ્રવૃત્તિ :

- તાલીમાર્થીઓને તેમની શાળાથી તાલીમ સેન્ટર સુધીની કરેલી મુસાફરીનો રૂટમેપ (સ્થળાંતર ગતિનો નકશો) તૈયાર કરાવડાવશે.

સારણી

ક્રમ	સ્થળ	અંતર

રૂટમેપ

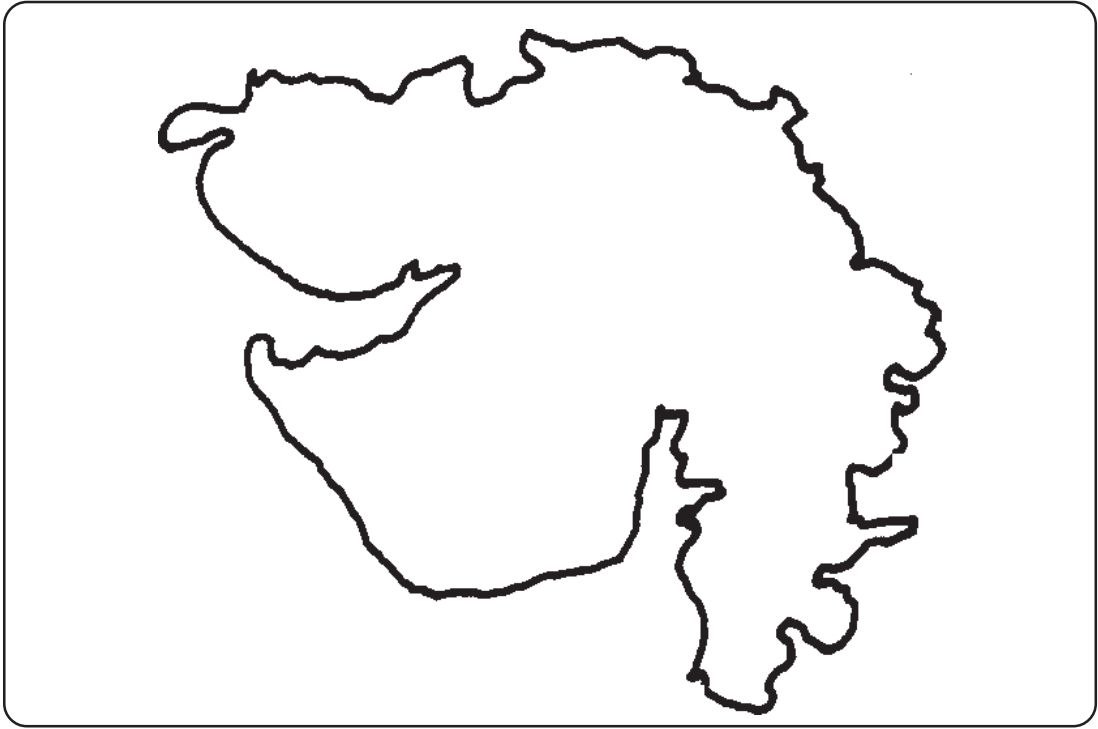
તાલીમ સેન્ટર સુધી મુસાફરી દરમિયાન તમે રસ્તા પર ઘણાં બધાં સ્થળોનાં નામ માઈલસ્ટોન વાંચ્યાં હશે. ઉપરની સારણીમાં તમારા તાલીમ સેન્ટર/નજીકનાં ગામો/શહેરોને મૂકી તેનાં અંતર દર્શાવો અને તેનો રૂટમેપ (સ્થળાંતર ગતિનો નકશો) જૂથ ચર્ચાને અંતે તૈયાર કરો.

પ્રવૃત્તિ :

તમારી શાળામાં કે પુસ્તકાલયમાં જોયેલા નકશાઓ અને તે કઈ રીતે ઉપયોગી છે તે લખો.

વોલભેપ	એટલાસ	રાજકીય	ભૌતિક (પ્રાકૃતિક)	વિતરણ (થિયૈરિક)

પ્રવૃત્તિ :

આપવામાં આપેલ રેખાંકિત નકશામાં નીચે રૂઢ સંજ્ઞાઓનો ઉપયોગ કરીને નકશામાં દર્શાવો.

- રાજ્યનું પાટનગર
- જંગલો
- જિલ્લા મથક
- દીવાદાંડી
- રાજ્યની સીમા
- નદી પરનો બંધ
- નદી
- શિખર
- રેલમાર્ગ
- નકશાની ઉત્તર દિશા

નોંધ : ઉપરની પ્રવૃત્તિ SCE નો એક ભાગ છે. આવી અન્ય પ્રવૃત્તિઓ પણ કરાવીને વિદ્યાર્થીઓનું મૂલ્યાંકન થઈ શકે.

★ ★ ★

ધોરણ - 6

સમય : .....

પાઠનું નામ : નાગરિકતા

શૈક્ષણિક મુદ્દો : કુટુંબ સંસ્થા અને નાગરિક, નાગરિકતા

(સામાજિકતા, લોકશાહીની સભાનતા)

સામાન્ય હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ કુટુંબના સભ્યોનાં કામ, જવાબદારી અને તેની સંબંધો પર અસર વિશે જાણે.
- 'નાગરિક' અને 'નાગરિકતા'નો અર્થ જાણે.

વિશિષ્ટ હેતુ :

- સામાજિક સંસ્થા તરીકે કુટુંબ સંસ્થાનું મહત્ત્વ સમજશે.
- નાગરિકત્વ મેળવવાની વિવિધ રીતોનો પરિચય મેળવશે. કયા સંજોગોમાં 'નાગરિકત્વ' ગુમાવવું પડે, તેના વિશે જાણશે.

નીપજ :

- વિદ્યાર્થીઓ કુટુંબના સભ્ય તરીકેની તેની જવાબદારી, ભૂમિકા અને કુટુંબના સભ્યોના સંબંધોની અસરપરસ થતી અસરો વિશે શીખશે. 'નાગરિક' અને 'નાગરિકતા'નો અર્થ સમજશે તેમજ નાગરિકત્વ મેળવવાની વિવિધ રીતોનો પરિચય મેળવશે.
- કયા સંજોગોમાં 'નાગરિકત્વ' ગુમાવવું પડે તેના વિશે જાણશે.

પૂર્વતૈયારી :

- શિક્ષકે ચૂંટણીકાર્ડ, શાળાનું ઓળખપત્ર વગેરે નમૂના, પાસપોર્ટ, બેંકની પાસબુક, મતદાર યાદી, લાયસન્સ, પાનકાર્ડ, જન્મ-મરણની નોંધણીના દાખલા, રેશનકાર્ડ, વર્ગનું રજિસ્ટર, જનરલ રજિસ્ટર વગેરે આ એકમની રજૂઆત કરતાં પહેલાં શોધી એકત્રિત કરવા.

વિષયપ્રવેશ :

- કુટુંબના સભ્યો ઘરમાં સફાઈકામમાં એકબીજાને મદદ કરી રહ્યા છે, તેવા પ્રસંગથી શરૂઆત કરી કુટુંબના સભ્યોની એકબીજાને મદદ કરવાની સહકારની ભાવના સમજાવશે. મનુષ્યના નિર્માણમાં અને સારો નાગરિક બનાવવા કુટુંબ દ્વારા દરેક વિદ્યાર્થીઓને સ્વતંત્ર નિર્ણય લેવાની અને સ્વતંત્ર રીતે વિચારવાની તક આપવામાં આવે છે. એ વાત સમજાવવા આ એકમની રજૂઆત સંવાદ સ્વરૂપે કરવી.

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ/પ્રયુક્તિ :

- સંવાદ, કથન, ચર્ચા, નિદર્શન

શૈક્ષણિક સાધનો :

- ચૂંટણીકાર્ડ, શાળાનું ઓળખપત્ર, રેશનકાર્ડ, વર્ગનું રજિસ્ટર, બેંક પાસબુક, જનરલ રજિસ્ટર વગેરે.

સંદર્ભ સાહિત્ય :

- આપણું બંધારણ, સુભાષ કથપ, નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ ઓફ ઈન્ડિયા.

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
<ul style="list-style-type: none"> - કુટુંબના સભ્યોના કામ, જવાબદારી, એકબીજા સાથેના સંબંધોથી થતી અસર. - કુટુંબ કે શાળાના સભ્યોથી લઈને 'વિશ્વનાગરિક' તરીકે તેનો સંબંધ. - ચૂંટણી ઓળખપત્રની નાગરિકત્વ બાબતમાં આધારભૂત દસ્તાવેજ તરીકેની સમજ. - બ્લોકમાં આપેલ પ્રશ્નોની ચર્ચા. - નાગરિકતા એટલે શું ? - ભારતની નાગરિકતા મેળવવાની રીત. - વિચારો અંતર્ગત પ્રશ્નોત્તરી - નાગરિકત્વ મેળવવા માટેની અમુક શરતો.	<ul style="list-style-type: none"> - બ્લોકમાં આપેલ વિચારપ્રેરક પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીઓને પૂછશે તેની ચર્ચા કરશે. - શિક્ષક આપેલ આકૃતિ 3.1 કુટુંબના સભ્યનો વિવિધ સંસ્થા સાથેનો સંબંધ સમજાવશે. - શિક્ષકે આપેલ ચિત્ર 3.2ના ઓળખપત્રને આધારે પ્રશ્નોત્તરી કરશે. અન્ય બીજા ઓળખપત્ર તેમજ આપણે આ દેશમાં કયા ઓળખપત્રને આધારભૂત ગણીએ છીએ તેની વિવિધ નમૂના દ્વારા ચર્ચા કરશે. - શિક્ષકે નાગરિકતાની વ્યાખ્યા આપી સમજ આપશે. ભારતના નાગરિકને બેવડી નહિ પણ સંઘની એટલે કે ભારતની જ નાગરિકતા મળે છે. તે વાત અવશ્ય સમજાવવી. - શિક્ષક નાગરિકત્વ મેળવવાની શરતો જણાવશે તેમજ બ્લોકમાં આપેલ પ્રશ્નોત્તરી પૂછશે.	<ul style="list-style-type: none"> - પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે તેમજ તેની નોંધ કરશે. - વિદ્યાર્થીઓ આકૃતિને આધારે પુછાયેલા પ્રશ્નો સભ્ય તરીકે શું કરશો ? શું નહિ કરો તેની વિગતો કોષ્ટકમાં ભરશે. - વિદ્યાર્થીઓ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે. વિદ્યાર્થીઓ બ્લોકમાં આપેલ વિચારપ્રેરક પ્રશ્નોની ચર્ચામાં જોડાશે અને તેના ઉત્તર આપશે. - વિદ્યાર્થીઓ પુછાયેલા વિચારપ્રેરક પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે. - વિદ્યાર્થીઓ ચર્ચામાં જોડાશે. પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે.

મૂલ્યાંકન :

વિચાર પ્રેરક પ્રશ્નો પાછળનો આશય વિદ્યાર્થીઓનું જે તે મુદ્દાને અંતે સતત સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનનો પણ રહેલો છે.

નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો :

- (1) શું તમે ભારતના નાગરિક છો ? શા માટે ?
- (2) બીજા દેશનો નાગરિક આપણા દેશનો નાગરિક બની શકે ? હા કે ના ? કઈ રીતે ?
- (3) દેશના આદર્શ નાગરિક તરીકે આપણું શું કર્તવ્ય હોવું જઈએ ?

ધોરણ - 6

સમય : .....

પાઠનું નામ : માનવજીવનની શરૂઆત

શૈક્ષણિક મુદ્દો :

સામાન્ય હેતુ :

- બાળકો માનવજીવનનાં મૂલ્યો અને જીવનધોરણ વિશે જાણે છે.

વિશિષ્ટ હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ માનવજીવનની શરૂઆત કઈ રીતે થઈ તે વિશે જાણે.
- આદિમાનવ દ્વારા થયેલ પથ્થરનાં ઓજારો, અગ્નિ, ચક્ર, પશુપાલનની શોધ વિશે સમજે.

નીપજ :

- વિદ્યાર્થીઓ આદિ (જૂનો) પાષાણ યુગ, મધ્ય પાષાણ યુગ અને નૂતન પાષાણ યુગ વિશે જાણશે.

પૂર્વતૈયારી :

- સામયિકો કે વર્તમાનપત્રો વગેરેમાં આવતા પ્રાચીન ઉત્ખનન અંગેની નોંધ કે ચિત્રો, પ્રાગ ઈતિહાસના પુસ્તકો, વિશ્વકોશ, જ્ઞાનગંગોત્રી શ્રેણી, એન.સી.ઈ.આર.ટી.ના ધોરણ 6થી 8ના સામાજિક વિજ્ઞાનના પાઠ્યપુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો. પાઠમાં આપેલ ચિત્ર 4.1 શિકાર માટે પથ્થર ફેંકી રહેલા આદિમાનવનું ચિત્ર.

વિષયપ્રવેશ :

- શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓ પાસે આદિમાનવના જીવન વિશે ચર્ચા કરાવશે. આદિમાનવથી આધુનિક માનવ સુધીની વિકાસગાથાની ચર્ચા કરવી. આદિમાનવની મુસાફરીની વાત આવે છે. તેનાં કારણોની વાત કરવી. આપણે જે સમયની વાત કરીએ છીએ તેને પુરાતત્ત્વવિદોએ અલગ-અલગ નામ આપેલ છે તે સમજવું.
- પ્રારંભિક કાળને તે પૂર્ણ પાષાણયુગ કહે છે. પુરાતન સ્થળોમાંથી મળેલ પથ્થરોનાં ઓજારો તે નામનું મહત્ત્વ બતાવે છે.

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
<ul style="list-style-type: none"> - આદિપાષાણ યુગ, મધ્યપાષાણ યુગ અને નૂતનપાષાણ યુગની સમજ આપવી. - પથ્થરોનાં ઓજારોનો ઉપયોગ કેવી રીતે અને ક્યાં કર્યો તેની સમજ.	<ul style="list-style-type: none"> - બાળકોને વિવિધ પથ્થરોનાં ઓજારોનાં ચિત્રો બતાવવાં તેના ઉપયોગની નોંધ તૈયાર કરવી.	<ul style="list-style-type: none"> - વિદ્યાર્થીઓ આદિમાનવે વાપરેલા પથ્થરનાં ઓજારોનાં ચિત્રો દોરે છે.

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
<ul style="list-style-type: none"> - અગ્નિની શોધથી માનવજીવનમાં શું પરિવર્તન આવ્યું તેની સમજ. - ચક્રની શોધ અને આ શોધને ક્રાંતિકારી શોધ કેમ કહી તેની સમજ આપવી. - પશુપાલનની સમજ - ગુફાવાસી માનવીના જીવનની સમજ. 	<ul style="list-style-type: none"> - અગ્નિનો ઉપયોગ આદિમાનવે ક્યાં-ક્યાં કર્યો એની નોંધ તૈયાર કરાવવી. - ચક્રની શોધથી ચક્ર ક્યાં-ક્યાં ઉપયોગમાં આવે છે તે સાધનોની પ્રતિકૃતિઓ બાળકોને બતાવવી. અને એની નોંધ કરવી. 	<ul style="list-style-type: none"> - ચક્રની શોધથી માનવજીવનમાં બીજી કઈ શોધ થઈ એની યાદી બનાવશે અને કઈ સગવડો ઊભી થઈ તેની યાદી બનાવશે.

ધોરણ - 7

સમય : .....

પાઠનું નામ : પૃથ્વી ફરે છે

શૈક્ષણિક મુદ્દો : પરિભ્રમણ અને પરિક્રમણ

સામાન્ય હેતુ : પર્યાવરણ પ્રેમ અને કાર્યકારણ સંબંધ

વિશિષ્ટ હેતુ : વિદ્યાર્થીઓ પરિભ્રમણ ગતિ અને પરિક્રમણ ગતિ વિશે જાણે.

વિદ્યાર્થીઓ ઋતુ પરિવર્તનની ઘટનાઓથી પરિચિત થાય.

નીપજ : વિદ્યાર્થીઓ પરિભ્રમણ અને પરિક્રમણ ગતિથી પરિચિત થશે.

વિદ્યાર્થીઓ ઋતુ પરિવર્તનની ઘટનાથી પરિચિત થશે.

પૂર્વતૈયારી :

- દુનિયાનો નકશો, પૃથ્વીનો ગોળો, ટોચ મેળવી લેવા.
- એકમમાં આપવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિ વાંચીને સમજી લઈશું.

વિષયપ્રવેશ :

- આ એકમમાં વિષયપ્રવેશ કરતાં પૂર્વે શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષક આવૃત્તિમાં દર્શાવેલ પ્રવૃત્તિ કરાવવી.

પ્રવૃત્તિ :

- શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓને ભમરડો, ચકરડી જેવા રમકડાનું નિદર્શન કરાવશે અને તેને ફેરવશે આ રીતે ગતિ અને ધરીની સમજ આપશે.
- શિક્ષક આવૃત્તિમાં દર્શાવેલ પડછાયા માપનની પ્રવૃત્તિની સમજ આપવી. તે સિવાય પૃથ્વીના ગોળાની મદદથી રાત-દિવસની પ્રવૃત્તિ કરાવવી. અને બ્લોક આઈટમમાંથી પ્રશ્ન પૂછવો. સરખા રાત દિવસવાળી પ્રવૃત્તિ કરવી અને ઋતુ પરિવર્તનની વાત સ્પષ્ટ કરવી.

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ / પ્રયુક્તિ :

- નિદર્શન, અવલોકન અને ચર્ચાપદ્ધતિ તથા પ્રશ્ન પ્રયુક્તિ.

શૈક્ષણિક સાધનો :

- નકશા, પૃથ્વીનો ગોળો, ટોચ, ચાર્ટ, ચિત્રો.

સંદર્ભ સાહિત્ય :

ક્રમ	સંદર્ભ પુસ્તકનું નામ	લેખક	પ્રકાશન
1.	ભૌતિક ભૂગોળ	ભાસ્કરરાવ વિદ્યાંસ	યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ
2.	આપણી દુનિયા	કે. એન. જસાણી એમ.આર. શાહ	યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ
3.	સ્કૂલ એટલાસ		ઓક્સફર્ડ

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
પરિભ્રમણ એટલે દૈનિક ગતિ પ્રવૃત્તિ : (1) પડછાયા માપનની પ્રવૃત્તિ (2) પૃથ્વીનો ગોળો અને રાતદિવસની પ્રવૃત્તિ (3) સરખા રાત-દિવસ પરિક્રમણ એટલે વાર્ષિક ગતિ ઋતુઓ : ઋતુ પરિવર્તન મધ્યરાત્રિનો સૂર્ય	ચક્રડી, ભમરડાને ગતિ આપવી. પડછાયા દ્વારા શિક્ષક દિશા શોધાવશે. શિક્ષક પૃથ્વીનો ગોળો અને ટોચની મદદથી દિવસ-રાતની પ્રવૃત્તિ કરાવશે. ચિત્ર ચાર્ટની મદદથી લાંબા-ટૂંકા રાત-દિવસ અને સરખા રાત-દિવસ સમજાવશે. ● વાર્ષિક ગતિ અને પરિક્રમણની પ્રવૃત્તિઓ ચિત્ર અને ચાર્ટ દ્વારા. ● ઋતુઓનું પરિવર્તન કેમ કેવી રીતે થાય છે ? ● મધ્યરાત્રિનો સૂર્ય કેવી રીતે ઘટના બનશે તે સમજાવશે.	વિદ્યાર્થીઓ અવલોકન નોંધ કરશે. વિદ્યાર્થીઓ સ્તંભનું માપન કરશે અને તેની નોંધ કરી તારણ પર આવશે. પૃથ્વીના ગોળાની મદદથી ટોચ દ્વારા રાત-દિવસની પ્રવૃત્તિ કરી નોંધ કરશે. લાંબા-ટૂંકા રાત-દિવસની આકૃતિ બનાવીને ચાર્ટ જોઈ નોંધ કરશે. પરિક્રમણ ગતિના ચાર્ટ દ્વારા ઋતુ પરિવર્તનને સમજશે. ● મધ્યરાત્રિના સૂર્યની સમજ ચિત્ર દ્વારા મેળવશે.

મૂલ્યાંકન :

- (1) પાઠ્યપુસ્તકમાં આપેલ ચક્રડોળની કેટલા પ્રકારની ગતિ હોય છે ?
- (2) ધરી એટલે શું ?
- (3) સૂર્યની ગતિને લીધે પડછાયાની દિશા અને કદમાં પરિવર્તન આવે છે કે નહિ ? ના, તો કેમ ? શેના લીધે ?
- (4) રાતદિવસ અને સરખા દિવસ કેવી રીતે થાય છે ?
- (5) ઋતુઓ કેવી રીતે થાય છે ?
- (6) મધ્ય રાત્રિએ સૂર્યોદય કેવી રીતે થતો હશે ?

પાઠ નિદર્શન

ધોરણ - 7

સમય : .....

પાઠનું નામ : 3. સરકાર

શૈક્ષણિક મુદ્દો : સરકાર અને તેનાં કાર્યો

સામાન્ય હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ સરકાર, તેનાં કાર્યો અને તેનાં અંગોથી માહિતગાર બને.

વિશિષ્ટ હેતુ :

નીપજ :

- વિદ્યાર્થીઓ સરકાર અને તેનાં કાર્યોથી માહિતગાર બનશે.

પૂર્વતૈયારી :

- એકમમાં જરૂરી એવાં ચિત્રો, ચાર્ટ્સ, છાપામાં આવેલ સરકારનાં કાર્યો સંબંધી સમાચારોની હેડલાઈનના કટિંગ્સનો સંગ્રહ કરી રાખવો. એકમમાં આપવામાં આવેલ પ્રવૃત્તિઓમાં વર્ગના બધા વિદ્યાર્થીઓ ભાગ લઈ શકે, તે રીતે જરૂરી તૈયારી કરવી. વિદ્યાર્થીઓ પાસે પણ સરકારની કામગીરીને ધ્યાને લઈને છાપામાંથી કે મેગેઝીન, સામયિકોમાંથી કટિંગ્સ કરાવી સંગ્રહ કરાવવો.

વિષયપ્રવેશ :

- શિક્ષક વર્તમાનપત્રોમાંથી સરકારનાં સમાચાર કટિંગ્સ કરી ચાર્ટ પર ચોંટાડશે. જરૂર જણાય ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને સહકાર આપી સમાચાર કટિંગ્સની હેડલાઈનનું વાચન કરાવશે. ત્યારબાદ વિદ્યાર્થીઓ પાસે સરકાર અને તેનાં કાર્યોની યાદી તૈયાર કરાવડાવશે. શિક્ષક સરકારનાં વિવિધ કાર્યો આપણા જીવનમાં શા માટે અસરકર્તા છે તેની ચર્ચા પણ કરશે.

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ/પ્રયુક્તિ :

- નિદર્શન, કથન, ચર્ચા.

શૈક્ષણિક સાધનો :

- છાપામાંથી કટિંગ્સ કરેલ સરકારના કાર્યો સંબંધિત સમાચારોની હેડલાઈન, ચાર્ટ પેપર, ગમ સ્ટીક.

સંદર્ભ સાહિત્ય :

ક્રમ	સંદર્ભ પુસ્તકનું નામ	લેખક-સંપાદક	પ્રકાશક
1.	આપણું બંધારણ	સુભાષ સી. કશ્યપ	નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ ઓફ ઈન્ડિયા.
2.	આપણું ન્યાયતંત્ર	બાલમુકુંદ અગ્રવાલ	નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ ઓફ ઈન્ડિયા
3.	'ગુજરાત' પાક્ષિક		

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
- સરકાર એટલે શું ?	- શિક્ષક 'સરકાર' એટલે કાયદો બનાવનાર અને તેને અમલમાં મૂકનાર સંસ્થા' એ રીતે પરિચય આપશે.	- વિદ્યાર્થીઓ 'સરકાર' વિશે જાણશે. ચર્ચામાં ભાગ લેશે.
- સરકારનું મહત્ત્વ.	- પ્રશ્નોત્તરી - બ્લોકમાં આપેલ પ્રશ્નો પર ચર્ચા ગોઠવશે. ચર્ચામાં વિદ્યાર્થીઓને સાંકળશે.	- વિદ્યાર્થીઓ ચર્ચામાં ભાગ લેશે. પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે.
- વિવિધ સ્તરે સરકાર	- શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓને પ્રશ્નો પૂછી ચર્ચા કરશે અને વિષયવસ્તુ સમજાવશે.	- વિદ્યાર્થીઓ ચર્ચામાં ભાગ લેશે. પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપશે.
- સરકાર અને કાયદો	- સરકાર કાયદો શા માટે બનાવે છે ? કાયદાની જરૂરિયાત શા માટે છે ? જેવા મુદ્દાઓ વિવિધ ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવશે. પ્રશ્નો પૂછશે.	- વિદ્યાર્થીઓ ચર્ચામાં ભાગ લેશે. પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે. - વિદ્યાર્થીઓ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે.
- વિચારો અંતર્ગત પ્રશ્નોત્તરી	- બ્લોકમાં આપેલ ચિંતનાત્મક પ્રશ્નોની સમૂહમાં ચર્ચા કરશે. - શિક્ષક ચર્ચાસભા યોજશે. દરેક વિદ્યાર્થીઓને ચર્ચામાં સામેલ થાય તેવું આયોજન કરશે.	- વિદ્યાર્થીઓ ચર્ચામાં ભાગ લેશે. પોતાના વિચારો રજૂ કરશે.
પ્રવૃત્તિ : ચર્ચાસભા યોજો. આપણે શા માટે આટલા બધા કાયદાઓનું પાલન કરવું જોઈએ ?		
વિચારો :		
- સરકારનાં આ અંગો ક્યાં ક્યાં છે ? તેમની જરૂરિયાત શા માટે છે ?	- શિક્ષક સરકારનાં અંગોનો પરિચય આપશે.	- વિદ્યાર્થીઓ મુક્ત રીતે અભિવ્યક્ત થશે.
- જો ન્યાયતંત્ર ન હોય તો ?	- શિક્ષક ખુલ્લા પ્રશ્નો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓના વિચારો જાણશે.	

મૂલ્યાંકન : (SCE)

પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો :

- (1) સરકારની જરૂર શા માટે છે ?
- (2) સરકાર ક્યાં-ક્યાં કાર્યો કરે છે ?
- (3) ઘડેલા કાયદાઓનો અમલ ન થતો હોય અને તેમને અન્યાય થાય તો તમે શું કરશો ?
- (4) ભારતમાં એક જ સ્થળેથી વહીવટ કરવો શા માટે શક્ય નથી ?

ધોરણ - 7

સમય : .....

પાઠનું નામ : 5. સ્થળ અને સમય

શૈક્ષણિક મુદ્દો : સ્થળ અને સમય

સામાન્ય હેતુ :

- કાર્યકારણ સંબંધ.

વિશિષ્ટ હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ સ્થળ અને સમયની માહિતી મેળવે.
- વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ગામ કે શહેરના અક્ષાંશવૃત્તથી વાકેફ થાય.
- વિદ્યાર્થીઓ રેખાંશવૃત્તોથી પરિચિત થાય.

નીપજ :

- વિદ્યાર્થીઓ સ્થળ અને સમયની માહિતી મેળવે.

પૂર્વતૈયારી :

- નકશો, પૃથ્વીનો ગોળો, ભૌમિતિક સાધનો, એટલાસ, મોબાઈલ ફોન જેવાં સાધનોની જરૂરિયાત રહેશે.

વિષયપ્રવેશ :

- એકમના વિષયપ્રવેશ માટે અહીં એક પ્રવૃત્તિ આપવામાં આવી છે. આ પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીઓને જોડવા અને અક્ષાંશની સંકલ્પના સ્પષ્ટ કરવી.

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ/પ્રયુક્તિ :

- નિદર્શન, પ્રવૃત્તિ આધારિત.

શૈક્ષણિક સાધનો :

- નકશો, પૃથ્વીનો ગોળો, મોબાઈલ ફોન, કોણમાપક, સ્ટ્રો, ખીલી, વગેરે.

સંદર્ભ સાહિત્ય :

ક્રમ	સંદર્ભ પુસ્તકનું નામ	લેખક-સંપાદક	પ્રકાશક
1.	ભૌતિક ભૂગોળ	ડૉ. એમ. આર. શાહ ડૉ. કે. એન. જસાણી	યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
અક્ષાંશ શોધો અક્ષાંશવૃત્ત રેખાંશ રેખાંશીય સ્થાન મુખ્ય રેખાંશવૃત્તો આંતરરાષ્ટ્રીય દિનાંતર રેખા સ્થાનિક સમય પ્રમાણ સમય મૂલ્યાંકન	<p>પ્રવૃત્તિ : શિક્ષક વર્તુળ પર કોણમાપકો અને કોણમાપકથી પોતાના ગામનો અક્ષાંશ શોધવાની પ્રવૃત્તિ કરાવશે.</p> <p>પ્રવૃત્તિ : નકશાની મદદથી પાઠ્યપુસ્તકના પેજનંબર 23માં આપેલી પ્રવૃત્તિ કરાવશે.</p> <p>પ્રવૃત્તિ : મુખ્ય રેખાંશવૃત્તો પૂર્વના દેશો અને પશ્ચિમના દેશોની યાદી બનાવશે.</p> <p>પ્રવૃત્તિ : નકશો જોઈને અક્ષાંશીય સ્થાન સારણીમાં પુરાવશે. પ્રમાણસમયની પ્રવૃત્તિ મોબાઈલ ફોનથી.</p>	<p>વિદ્યાર્થીઓ પાઠ્યપુસ્તક અને વર્ગશિક્ષકની મદદથી ગામના અક્ષાંશને શોધશે.</p> <p>વર્ગશિક્ષક એટલાસ નકશાની મદદથી વિદ્યાર્થીઓ રેખાંકિત નકશામાં પૂર્તિ કરશે.</p> <p>નકશાની મદદથી પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશો શોધીને સારણી ભરશે.</p> <p>પ્રમાણસમય વિશે શિક્ષક પાસેથી સમજ મેળવી મોબાઈલ ફોન દ્વારા પ્રવૃત્તિ કરશે.</p>

મૂલ્યાંકન : (SCE)

- પાઠ્યપુસ્તક અને શિક્ષક આવૃત્તિમાં દરેક પ્રવૃત્તિમાં વિચારપ્રેરક પ્રશ્નો આપવામાં આવેલ છે. તે મુજબ શિક્ષકે અવલોકન, પ્રશ્નાવલિ કે નોંધ દ્વારા વિદ્યાર્થીનું સતત અને સર્વત્રાહી મૂલ્યાંકનના પત્રકમાં પાઠનો હેતુ લખી યોગ્ય ગુણાંકન કરવાનું રહે છે.

ધોરણ - 7

સમય : .....

પાઠનું નામ : 6. મધ્યયુગીન શાસનવ્યવસ્થા અને સ્થાપત્ય

શૈક્ષણિક મુદ્દો :

સામાન્ય હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ સાંસ્કૃતિક વારસાનું ગૌરવ અનુભવે તેમજ ઐતિહાસિક બનાવો કે ઘટનાઓના સંબંધ વિશે જાણે.

વિશિષ્ટ હેતુ :

નીપજ :

- ઐતિહાસિક સ્થાપત્યોની જાળવણી માટે પ્રયત્નો કરશે. તેમજ ભવ્ય ઇતિહાસનું ગૌરવ પ્રાપ્ત કરશે.

પૂર્વતૈયારી :

- ઐતિહાસિક સ્થાપત્યોની શિલ્પમૂર્તિઓનાં ચિત્રો, પ્રાચીન મધ્યયુગીન નકશા, પાળિયાનાં ચિત્રો, વર્તમાનપત્રોમાં આવતી ઐતિહાસિક વાર્તાઓ, તમારી આસપાસ આવેલાં ઐતિહાસિક સ્થાપત્યોનાં ચિત્રો/ફોટોગ્રાફ્સ.

વિષયપ્રવેશ :

- પુસ્તકમાં ચિત્ર 6.1 પાળિયાનું ચિત્ર આપેલું છે. તેના વિશે પ્રશ્નોત્તરી કરવી.
  - (1) પાળિયા તમને કઈ-કઈ જગ્યાએ જોવા મળે છે ?
  - (2) પાળિયો શા માટે બનાવાયો હશે ?
  - (3) કોઈ પાળિયાની વાર્તા કે ગીતો તમે જાણો છો ? વર્ણવો.
- પાળિયાને બલિદાનનું પ્રતીક ગણવામાં આવે છે. ગામ પ્રદેશ માટે પોતાના પ્રાણોની આહુતિ આપી છે, તેમની યાદગીરી માટે પાળિયાની પૂજા થાય છે. કોઈ એક પાળિયાની વીર કથા રજૂ કરવી.

સંદર્ભ સાહિત્ય :

- 'ભારતીય ઇતિહાસ દર્શન' (યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ)
- 'મારું હિન્દનું રેખાદર્શન' (જવાહરલાલ નહેરુ)
- 'મધ્યકાલીન ભારત' (યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ)
- 'ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક વારસો' (યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ)

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
<ul style="list-style-type: none"> - રાજપૂત યુગની શાસન વ્યવસ્થાની સમજ. - મધ્યયુગની આર્થિક વ્યવસ્થાની સમજ. - મધ્યયુગની સાહિત્ય અને કલાની સમજ. - રાજપૂત યુગની શિલ્પ અને સ્થાપત્યની સમજ. - મહંમદ ગઝની, પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ અને દિલ્હીનો તખ્તો બદલાયો તેની સમજ. 	<ul style="list-style-type: none"> - શિલ્પ અને સ્થાપત્યના ફોટોગ્રાફ્સ બતાવવા. - ભારત દેશમાં આવેલા શિલ્પ અને સ્થાપત્યોની C.D. બતાવવી. - મોઢેરા સૂર્યમંદિરને લગતા ફોટોગ્રાફ્સ બતાવવા. 	<ul style="list-style-type: none"> - વિદ્યાર્થી વર્તમાનપત્રોમાં આવેલા શિલ્પ સ્થાપત્યના ફોટોગ્રાફ્સનું પોથીરૂપી કલેક્શન કરે. - સામયિકોમાં આવેલા ઐતિહાસિક સ્થાપત્યોના ફોટોગ્રાફ્સ એકત્રિત કરે, એને લગતી માહિતીના હસ્તલિખિત અંક બનાવે.

★ ★ ★

ધોરણ - 7

સમય : .....

પાઠનું નામ : 8. મધ્ય યુગનું દિલ્હીદર્શન

શૈક્ષણિક મુદ્દો : દિલ્હી સલ્તનત, મહિલા શાસક

સામાન્ય હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ મધ્ય યુગીન દિલ્હી સલ્તનત અને તેના શાસકો વિશે જાણે.

વિશિષ્ટ હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ સાંસ્કૃતિક વારસાનું જતન કરે અને ગૌરવ અનુભવે.

નીપજ :

- દિલ્હી સલ્તનતનો શા કારણોસર અંત આવ્યો તે વિચારશે.

પૂર્વતૈયારી :

- દિલ્હી સલ્તનતને લગતાં ચિત્રો, ફોટોગ્રાફ્સ અને સંદર્ભસાહિત્ય તૈયાર કરવું.
- રઝિયા સુલતાન ફિલ્મની સીડી.
- ભારતનો રાજકીય નકશો.
- સલ્તનતકાળ સમયનાં ચિત્રો ઇન્ટરનેટ ઉપરથી મેળવવાં.

વિષયપ્રવેશ :

- શિક્ષકે કરેલા પ્રવાસનું વર્ણન વર્ગ સમક્ષ કરે અને તેના આધારે પ્રશ્નોત્તરી કરવી.

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ/પ્રયુક્તિ :

- કથન-ચર્ચા, આધાર, પ્રશ્નોત્તરી.

શૈક્ષણિક સાધન :

- ભારતનો રાજકીય નકશો, ઇ-મટિરિયલ, ચિત્રો-ફોટોગ્રાફ્સ

સંદર્ભ સાહિત્ય :

ક્રમ	સંદર્ભ પુસ્તકનું નામ	લેખક	પ્રકાશક
1.	ભારતનું ગેઝેટિયર	-	યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ
2.	ભારતનો રાજકીય ઇતિહાસ	-	યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ
3.	મધ્યકાલીન ભારત	છોટુભાઈ નાયક	યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ

★ ★ ★

ધોરણ - 7

સમય : .....

પાઠનું નામ : 9. રાજ્યની શાસનવ્યવસ્થા

શૈક્ષણિક મુદ્દો : વિધાનસભાની રચના, કાર્યો, રાજ્યપાલનું સ્થાન, સત્તા, કાર્યો

(લોકશાહીની સભાનતા)

સામાન્ય હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ રાજ્ય સરકારની રચના, કાર્યો અને વહીવટ વિશે જાણે.

વિશિષ્ટ હેતુ :

- વિદ્યાર્થી લોકશાહીની સભાનતા કેળવે. નેતૃત્વશક્તિ ખીલે.

નીપજ :

- વિદ્યાર્થીઓ રાજ્ય સરકારની રચના, કાર્યો અને એના વહીવટ વિશે જાણશે. વિદ્યાર્થીઓ રાજ્યપાલ અને તેનાં કાર્યો વિશે જાણશે.

પૂર્વતૈયારી :

- શિક્ષકે વિધાનસભાને લગતા સમાચારોના કટિંગ્સ એકત્ર કરી રાખવા. રાજ્યપાલની સત્તા, કાર્યોનો ચાર્ટ તૈયાર કરવો. રાજ્ય સરકારના માળખાનો ચાર્ટ બનાવવો. આપેલ આરોગ્ય સંબંધી પ્રસંગનું ચિત્ર બનાવવું અથવા આ પ્રસંગનું નાટ્યીકરણ તાલીમાર્થીઓ (વિદ્યાર્થીઓ)ની મદદથી અગાઉથી કરી લેવું. જેથી વિષયપ્રવેશમાં સરળતા રહે.

વિષયપ્રવેશ :

- આ પાઠ્યપુસ્તકના એકમ-3 સરકાર સાથે અનુબંધ કરી દેશનો વહીવટ ત્રણ સ્તરે સ્થાનિક કક્ષાએ, રાજ્ય કક્ષાએ અને કેન્દ્ર કક્ષાએ થાય છે આ વાત સમજાવવી. લોકશાહી દેશમાં રાજ્ય કક્ષાએ પ્રશ્નો કેવી રીતે પહોંચે છે એ વાત આપેલ ચિત્રકથાના આધારે સમજાવી નેતાઓની ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરવી. આ ચિત્રકથાનું નાટ્યીકરણ કરીને પણ વિષયપ્રવેશ કરી શકાય. લોકો સરકાર પાસે પોતાના પ્રશ્નોની રજૂઆત કોના દ્વારા કરે છે ? તે સંદર્ભે ચિત્રકથાના સંવાદોને આધારિત પ્રશ્નોત્તરી કરવી. વિચારપ્રેરક પ્રશ્નોત્તરી કરવી.

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ/પ્રયુક્તિ :

- ચર્ચા, કથન, પ્રસંગ વર્ણન કે પ્રસંગનું નાટ્યીકરણ, પ્રશ્નોત્તરી, નિદર્શન, મોક.
- તુલનાત્મક અભ્યાસ.

શૈક્ષણિક સાધનો :

- ગુજરાતનો રાજકીય નકશો.
- ગુજરાત સરકારના માળખા સંબંધી ચાર્ટ.

- વિધાનસભાનાં કાર્યો સંબંધી ચાર્ટ.
- વિધાનસભા સંબંધી આવતા સમાચારોના કટિંગ્સ.
- રાજ્યપાલની સત્તા, કાર્યોનો ચાર્ટ, હાલના રાજ્યપાલશ્રીનો ફોટો.
- તાજેતરમાં થયેલ કોઈપણ રાજ્યની ચૂંટણી તેમજ તેનાં પરિણામોના છાપામાંથી કરેલ કટિંગ્સ.

સંદર્ભ સાહિત્ય :

ક્રમ	સંદર્ભ પુસ્તકનું નામ	લેખક	પ્રકાશક
1.	આપણું બંધારણ	સુભાષ સી. કશ્યપ	નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ ઓફ ઈન્ડિયા
2.	ભારતનો બંધારણીય વિકાસ	પ્રવીણ ન. શેઠ કે. સી. દેસાઈ	યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
<ul style="list-style-type: none"> - રાજ્ય સરકારના મુખ્ય ત્રણ અંગો - વિધાનસભાની રચના - વિધાનસભ્ય (ધારાસભ્ય) MLA (Member of Legeslative Assembly) - વિધાનસભાની સભ્ય સંખ્યા - 182 	<ul style="list-style-type: none"> - ચાર્ટ દ્વારા શિક્ષક રાજ્ય કક્ષાએ વહીવટ કરતી રાજ્ય સરકારનું માળખું સમજાવશે. - સ્થાનિક વિધાનસભ્યના ઉદાહરણથી તેમજ શાળા મંત્રીમંડળની રચનાના ઉદાહરણથી વાત સમજાવશે. - વિધાનસભ્યને MLA તેમજ ધારાસભ્ય કહે છે તેની સ્પષ્ટતા કરશે. - શિક્ષક ગુજરાતની વિધાનસભાની કુલ બેઠકો અંગે ચર્ચા કરશે. સ્થાનિક કેટલા વિધાનસભ્યો છે તે અંગે પ્રશ્નોત્તરી કરશે. - શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓને વિધાનસભ્યનું નામ, સરનામા, સંપર્ક નંબર શોધી લાવવા કહેશે. જરૂર જણાય ત્યાં જણાવશે. - શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓને સ્થાનિક પ્રશ્ન કે સમસ્યાની જાણ કરતો પત્ર પોતાના વિસ્તારના ધારાસભ્યને લખવા કહેશે. 	<ul style="list-style-type: none"> - વિદ્યાર્થીઓ ચર્ચામાં જોડાશે. શ્રવણ કરશે, પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે. - વિદ્યાર્થીઓ પારિભાષિક શબ્દોથી અવગત થઈ તેની નોંધ કરશે. - વિદ્યાર્થીઓ પોતાના જિલ્લાના ધારાસભ્યો અંગે જાણકારી મેળવશે. - વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિસ્તારના ધારાસભ્ય અંગે જરૂરી માહિતી મેળવશે. - વિદ્યાર્થીઓ તેમને લગતી સમસ્યા કે સ્થાનિક પ્રશ્નોની જાણ કરતો પત્ર પોતાના વિસ્તારના ધારાસભ્યને લખશે.
<p>પ્રવૃત્તિ : બ્લોકમાં આપેલ પ્રશ્નોના અનુસંધાને કરશે.</p> <ul style="list-style-type: none"> - પોતાના વિસ્તારના વિધાનસભ્યનો પરિચય, સંપર્ક નંબર, સરનામું. - સ્થાનિક પ્રશ્નો અંગે વિધાનસભ્યને પત્ર દ્વારા જાણ કરતો પત્ર લખાવવો. 		

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
- વિધાનસભ્ય મંત્રી કે મુખ્યમંત્રી કેવી રીતે બને છે ? વિધાનસભ્યોનાં કાર્યો.	- શિક્ષક વિધાનસભ્યમાંથી મંત્રી કે મુખ્યમંત્રી કેવી રીતે બને છે તેની સમજ ઉદાહરણ દ્વારા આપશે.	- વિદ્યાર્થીઓ મંત્રીમંડળની રચના અને મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક અંગે માહિતી એકત્ર કરશે.
- વિધાનસભા ભવન	- નકશા-ચિત્રને આધારે	- વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તર આપશે.
- બ્લોકમાં આપેલ વિચારપ્રેરક પ્રશ્નો : પારિભાષિક શબ્દો.	- બ્લોકમાં આપેલ પ્રશ્નો પૂછવા જરૂર જણાય ત્યાં પૂર્તતા કરવી.	- ઉત્તર શોધવા પ્રયત્ન કરશે.
- રાજ્ય સરકારનું બીજું અંગ કારોબારી	- શિક્ષકે રાજ્ય સરકારના બીજા અંગ કારોબારીમાં કોનો-કોનો સમાવેશ થાય છે તે વાત સમજાવવા પ્રશ્નોત્તરી કરવી.	- વિદ્યાર્થીઓ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે.
- રાજ્યપાલ તેમની નિમણૂક સત્તા અને કાર્યો.	- રાજ્યપાલની સત્તા, કાર્યનો ચાર્ટ બનાવી સમજ આપવી.	- રાજ્યપાલની સત્તા, કાર્યોનો પરિચય મેળવશે.
- રાજ્યપાલ (ગવર્નર) રાજ્યના બંધારણીય વડા.	- હાલના રાજ્યપાલના વર્તમાનપત્રમાં આવતા ફોટોગ્રાફ શોધી લાવવા કહેવું. નોંધપોથીમાં ચોંટાડવા કહેવું.	- ચાર્ટનું અવલોકન કરશે.
		- વર્તમાનપત્રમાં આવતા રાજ્યપાલના ફોટોગ્રાફસ, સમાચારના કટિંગ્સ કરશે તેમજ નોંધપોથીમાં લગાવશે.

મૂલ્યાંકન : (SCE)

(1) ચિત્રકથા (આરોગ્ય સંબંધી)નું નાટ્યીકરણ કરો.

(2) ચિત્રકથા કે (નાટ્યીકરણ) આધારિત બ્લોકમાં આપેલ પ્રશ્નોત્તરી.

દા.ત. (1) તમે તમારા વિસ્તારમાં ઊભા થતા પ્રશ્નોની રજૂઆત કોને કરશો ? સરકારમાં કોના દ્વારા રજૂઆત કરાવશો ?

(2) રોગની સમસ્યા, આફતો, પાણીના પ્રશ્નો, ગટર સંબંધિત ઊભા થતા પ્રશ્નોના હલ વિશે તમે શું વિચારો છો ?

(3) તમારા વિસ્તારના પ્રશ્નોને નોંધીને વિધાનસભ્યને પત્ર લખો.

(4) શાળા મંત્રીમંડળ, મુખ્યમંત્રી બનાવવાની પ્રક્રિયા સાથે રાજ્યના મંત્રીમંડળ, મુખ્યમંત્રીની નિમણૂક સંદર્ભેના પ્રશ્નો.

(5) વિધાનસભા ભવન ક્યાં આવેલું છે ? નકશામાં બતાવવું.

પાઠ નિદર્શન

ધોરણ - 8

સમય : .....

પાઠનું નામ : અંગ્રેજી શાસનની ભારત પર અસર

શૈક્ષણિક મુદ્દો :

સામાન્ય હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ અંગ્રેજી શાસન અને તેના શાસકો દ્વારા ભારત પર કઈ અસર પડી તે જાણે.

વિશિષ્ટ હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ સાંસ્કૃતિક વારસાનું જતન કરે અને તેનું ગૌરવ અનુભવે.

નીપજ :

- અંગ્રેજોની ભારત પર શાસન કરવાની નીતિઓની દૂરગામી અસરો વિશે વિચારે. વર્તમાન સમયમાં પણ એ અસરકર્તા છે તેના વિશે જાગ્રત થાય.

વિષયપ્રવેશ :

- શિક્ષક ઔદ્યોગિકક્રાંતિની અસર વર્ગ સમક્ષ કરે. તેના આધારે પ્રશ્નોત્તરી કરે.

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ :

- કથન, ચર્ચા, પ્રશ્નોત્તરી.

શૈક્ષણિક સાધનો :

- ચિત્રો, ફોટોગ્રાફ્સ, ગર્વનરોના ફોટોગ્રાફ્સ

સંદર્ભ સાહિત્ય :

ક્રમ	સંદર્ભ પુસ્તકનું નામ	લેખક	પ્રકાશક
1.	અંગ્રેજી શાસનની ભારત પર અસર	આર. કે. ધારૈયા	યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
અંગ્રેજી શાસન સમયે ખેડૂતો અને ખેતી સમાજ જીવનને લાગ્યું ગ્રહણ ભારતીય વેપાર અને ઉદ્યોગનો વિનાશ	શિક્ષક અંગ્રેજી સમયની શાસન વ્યવસ્થા સમજાવે. શિક્ષકો ઔદ્યોગિક ક્રાંતિ વિશે સમજાવે. શિક્ષકો ગર્વનરો વિશે જાણે અને સમજાવે. શિક્ષકો અંગ્રેજોની કુટિલ નીતિ વિશે સમજાવે.	વિદ્યાર્થી સમજશે. વિદ્યાર્થી શીખશે,

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
સુધારા તરફ શંકા	શિક્ષકો બાળકોને સમાજવ્યવસ્થા વિશે સમજાવે. શિક્ષક વિલમય બેન્ટીક વિશે સમજાવે શિક્ષણ સુધારા અને યુનિવર્સિટી વિશે જણાવે.	વિદ્યાર્થી ગર્વનરોની યાદી બનાવે.
ગુલામવંશ	શિક્ષક તે સમયની સમાજ વ્યવસ્થા - રાજ્યવ્યવસ્થા વિશે સમજાવશે.	વિદ્યાર્થી શીખશે.
ખીલજી વંશ	શિક્ષક તે સમયની સમાજ વ્યવસ્થા, રાજ્યવ્યવસ્થા વિશે સમજાવશે.	વિદ્યાર્થી સમજશે.
મહિલા શાસક રઝિયા સુતલાન	શિક્ષક રઝિયા સુલતાનની માહિતી મેળવી વિદ્યાર્થીઓને શીખવશે.	વિદ્યાર્થી શીખશે.

મૂલ્યાંકન : (SCE)

- દિલ્હી સલ્તનત વખતે ભારતમાં બનેલા સ્થાપત્ય વિશે નોંધ તૈયાર કરો.
- જે તે સમયે સમાજમાં સ્ત્રી-પુરુષની સામાજિક પરિસ્થિતિ શું હતી તેની ચર્ચા કરશે. હાલની પરિસ્થિતિમાં સ્ત્રી-પુરુષનું સ્થાન કેવું છે તેની તુલના કરાવવી.

ધોરણ - 8

સમય : .....

પાઠનું નામ : ભારતમાં યુરોપિય પ્રજાનું આગમન

શૈક્ષણિક મુદ્દો :

મુખ્ય હેતુ :

- ભારતમાં યુરોપિયન પ્રજાના આગમનથી ભારતીય ઇતિહાસ પર પડેલી દૂરોગામી અસરો વિશે વિદ્યાર્થી જાણે.

નીપજ :

- યુરોપિયન પ્રજાઓને ભારતમાં શા માટે આવવું પડ્યું ? તેઓ શાસક કેવી રીતે બન્યા ? અને તે સમયના ભારતીય શાસકોની નબળાઈઓ વિશે જાણકારી મેળવે.

પૂર્વતૈયારી :

- પૃથ્વીનો ગોળો, દુનિયાનો નકશો તથા ભારતમાં આવેલ વિદેશી પ્રજાને લગતું સંદર્ભ સાહિત્ય વર્ગખંડમાં તૈયાર રાખવું.

વિષયપ્રવેશ :

- આપણા ગામમાંથી વેપાર કરવા લોકો બીજા ગામમાં જતા હોય છે. તેવી રીતે બીજા ગામના લોકો આપણા ગામમાં વેપાર કરવા આવે છે. આમ વેપાર કરવા માટે લોકો, ગામ, શહેર, જિલ્લો, રાજ્ય કે દેશ છોડીને જાય છે. એમ વિદેશી લોકો પણ આપણા દેશમાં આવે છે. અતિથિને આવકાર (અતિથિદેવો ભવ) આપવો એ આપણી સંસ્કૃતિ છે તે સમજવું.

પ્રશ્નો :

- (1) આપણા દેશમાં કઈ-કઈ વિદેશી પ્રજાઓ આવી ?
  - (2) આ વિદેશી પ્રજાઓ કેવી રીતે (કયા માર્ગે) આવી ? શા માટે આવી હતી ? તેના વિશે જાણો છો ?
- ઉપરોક્ત ચર્ચા કરી વિષયપ્રવેશ કરવો. યુરોપિયન પ્રજા ભારતમાં શા માટે આવવા માગતી હતી અને તેમને જળમાર્ગ શોધવાની જરૂર શાથી પડી, તેનાં કારણોની ચર્ચા કરવી.
  - યુરોપિયન પ્રજાને જળમાર્ગ કેમ શોધવો પડ્યો ?
  - ભારત આવવાનો જળમાર્ગ શોધવા કોણે-કોણે પ્રયત્ન કર્યો ?

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
<ul style="list-style-type: none"> - જળમાર્ગ શોધવાની જરૂરિયાત શા માટે પડી ? - કોલંબસ અને ત્યારબાદ વાક્સો-ડી-ગામાનું ભારતમાં આગમન. - ભારતમાં અંગ્રેજોનું આગમન અને વેપાર. - પ્લાસીનું યદ્ધ અને તેનું પરિણામ. - બક્સરની લડાઈ અને તેનું પરિણામ. - પ્લાસી અને બક્સરની લડાઈ હારવાનાં કારણો. 	<ul style="list-style-type: none"> - પૃથ્વીના ગોળા ઉપર અને દુનિયાના નકશા આધારિત યુરોપિયન પ્રજાએ ભારત આવવાનો જળમાર્ગ શોધ્યો તેનું નિદર્શન કરાવવું. - નકશાના આધારે યુરોપથી ભારત તરફ કયા માર્ગે આવી શકાય તેની પ્રવૃત્તિ કરાવવી. - વિદેશમાં વેપાર-ઉદ્યોગો સાથે સંકળાયેલ ભારતીય કંપનીઓનાં ત્રણ-ચાર સ્થળો વિશે માહિતી આપો. નોકિયા - જાપાન મેકડોનાલ્ડ - અમેરિકા વોડાફોન - ઈંગ્લેન્ડ <p>ઉપરોક્ત ચર્ચા કરેલ સ્થળોને દુનિયાના અને ભારતના નકશામાં દર્શાવો.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - પૃથ્વીના ગોળા ઉપર અને દુનિયાના નકશા આધારિત યુરોપિયન પ્રજાએ ભારત આવવાના જળમાર્ગનું જાતે નિદર્શન કરશે. - નકશાના આધારે જે જે વિદેશી પ્રજા ભારતમાં વેપાર કરવા આવી તે દેશો દર્શાવશે. - પ્રવૃત્તિ : વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાના આધારે જૂથ પાડીને પ્રશ્નમંચના ત્રણ કે પાંચ રાઉન્ડ પાઠને આધારે પ્રયોજો.

ધોરણ - 8

સમય : .....

પાઠનું નામ : 3. ભારતનું બંધારણ

શૈક્ષણિક મુદ્દો : બંધારણની રચના, જરૂરિયાત અને મુખ્ય વિશેષતાઓ

સામાન્ય હેતુ :

- લોકશાહીની સભાનતા કેળવે.
- વિદ્યાર્થીઓ ભારતના બંધારણની વિશેષતાઓ વિશે જાણે.

વિશિષ્ટ હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ ભારતના બંધારણની વિશેષતાઓ જેવી કે ધર્મનિરપેક્ષતા, પ્રજાસત્તાક, સંઘરાજ્ય, નાગરિકના મૂળભૂત અધિકારો વિશે જાણકારી મેળવે.

નીપજ :

- ભારતના બંધારણને વર્તમાન પરિપ્રેક્ષ્યમાં સમજીને જોડે તથા તે પ્રમાણે જીવનશૈલી વિકસાવે.

પૂર્વતૈયારી :

- દુનિયા અને ભારતનો નકશો, સ્થાનિક મંડળી, શાળા કે અન્ય સંસ્થાની નીતિ નિયમોની બુક, સંસદ, વિધાનસભાનાં ચિત્રો, પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદ જેવા બંધારણીય સમિતિના સભ્યોના ફોટા, આમુખનો ચાર્ટ, બંધારણને લગતું સંદર્ભ સાહિત્ય એકત્ર કરવું. પારિભાષિક શબ્દોના ચાર્ટ.

વિષયપ્રવેશ :

- સ્થાનિક કક્ષાએ આવેલ સંસ્થાના બંધારણના નમૂનાનો આધાર લઈ, ક્રિકેટ મેચના જેવી મોટી રમતના સંચાલન માટેના નીતિ-નિયમોને આધારે બંધારણ વિશેની પૂર્વભૂમિકા બાંધવી.

વિષયપ્રવેશમાં નીચેના પ્રશ્નો પણ પૂછી શકાય :

(1) કોઈપણ મોટી સંસ્થા કે શાળાના સંચાલન માટે નીતિનિયમો હોય છે. શા માટે ?

વિષયપ્રવેશ :

- પાઠ્યપુસ્તકમાં પાઠની શરૂઆતમાં આપેલ ફાઈનલ વર્લ્ડકપની મેચવાળા પ્રસંગનું નાટ્યીકરણ કે સંવાદ કરાવી પણ રમતના નીતિ-નિયમોની વાતો સાથે દેશના વહીવટ ચલાવવાના નિયમોની વાત જોડી પણ વિષય પ્રવેશ કરી શકાય.

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ/પ્રયુક્તિ :

- નાટ્યીકરણ, સંવાદ, કથન, ચર્ચા, નિદર્શન.

શૈક્ષણિક સાધનો :

- બંધારણના આમુખનો ચાર્ટ, વિવિધ સંસ્થા કે મંડળીનું બંધારણ, શાળા સંચાલનના નિયમોની યાદી, બંધારણના ઘડવૈયાઓના ફોટોગ્રાફ, દેશના વહીવટી માળખાનો ચાર્ટ, પારિભાષિક શબ્દોનો ચાર્ટ.

સંદર્ભ સાહિત્ય :

ક્રમ	સંદર્ભ પુસ્તકનું નામ	લેખક	પ્રકાશક
1.	આપણું બંધારણ (2002)	સુભાષ સી. કશ્યપ	નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, ઈન્ડિયા

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
<ul style="list-style-type: none"> - બંધારણ એટલે શું ? - ભારતનું બંધારણ કઈ રીતે ઘડાયું ? - બંધારણના ઘડવૈયા - બ્લોકમાં આપેલ પ્રશ્ન બંધારણની જરૂરિયાત શા માટે ? - ભારતના બંધારણની વિશેષતાઓ - લોકશાહી, પ્રજાસત્તાક, ધર્મનિરપેક્ષતા, સંઘરાજ્ય - ભારત દેશનું વહીવટી માળખું. 	<ul style="list-style-type: none"> - કથન - ચર્ચા - પ્રશ્નોત્તરી - શિક્ષક બંધારણના ઇતિહાસની ચર્ચા કરશે. બંધારણસભાએ બંધારણનું બનાવવાનું ક્યારથી શરૂ કર્યું અને ક્યારે પૂર્ણ કર્યું ? જેવા પ્રશ્નો પૂછશે. - પ્રશ્નો પૂછી ફોટો ઓળખાવશે. શિક્ષક બંધારણના ઘડવૈયાઓનો પરિચય ચિત્ર બતાવીને આપશે. - ખરડા સમિતિનું મહત્વ અને આંબેડકર વિશે માહિતી આપશે. - વિચારપ્રેરક પ્રશ્ન પૂછશે : (1) બંધારણનો અમલ 26મી જાન્યુઆરીના રોજ શા માટે થયો ? (2) કયા દેશની વિશેષતાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો ? - નીચેના પ્રશ્નો પર ચર્ચા ગોઠવશે : (1) બંધારણ ન હોય તો ? (2) કયા દેશની વિશેષતાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો ? - શિક્ષક બંધારણની વિશેષતાઓ વિશે માહિતી આપશે. - પારિભાષિક શબ્દોના અર્થ સમજાવશે, શોધાવશે. - શિક્ષક દેશનું વહીવટી માળખું ચાર્ટને આધારે સમજાવશે. જરૂરી પ્રશ્નોત્તરી કરશે. વિદ્યાર્થીઓને ચર્ચામાં સામેલ કરશે. 	<ul style="list-style-type: none"> - વિદ્યાર્થીઓ ચર્ચામાં ભાગ લઈ પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપશે. - વિદ્યાર્થીઓ ચર્ચામાં ભાગ લેશે. ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કરશે. - ફોટો ઓળખી જવાબ આપશે. - વિદ્યાર્થીઓ શ્રવણ કરશે. જરૂરી નોંધ કરશે. - વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કરશે. - વિદ્યાર્થીઓ ચર્ચામાં ભાગ લેશે. પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે. - શબ્દકોશમાંથી પારિભાષિક શબ્દોના અર્થ શોધશે. - ચર્ચામાં ભાગ લેશે. વહીવટી માળખાનું અવલોકન કરશે.

મૂલ્યાંકન :

પ્ર. 1 પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો :

- (1) બંધારણ એટલે શું ?
- (2) કોઈ પણ દેશને બંધારણની જરૂરિયાત છે ? શા માટે ?
- (3) આપણા બંધારણની મુખ્ય વિશેષતાઓ કઈ-કઈ છે ?
- (4) આમુખ એટલે શું ?
- (5) ભારતને પ્રજાસત્તાક શા માટે કહે છે ?
- (6) બંધારણનો અમલ ક્યારથી કરવામાં આવ્યો ?

પ્ર. 2 ખાલી જગ્યા પૂરો :

- (1) બંધારણસભાના અધ્યક્ષ તરીકે ..... ને નીમવામાં આવ્યા.
- (2) ભારતે ..... શાસન પદ્ધતિ અપનાવી છે.
- (3) ભારતનું બંધારણ વિશ્વનું સૌથી મોટું ..... બંધારણ છે.

પ્ર. 3 નીચેના શબ્દો સમજાવો.

- (1) પ્રજાસત્તાક
- (2) લોકશાહી
- (3) બિનસાંપ્રદાયિક
- (4) સંઘ રાજ્ય

★ ★ ★

ધોરણ - 8

સમય : .....

પાઠનું નામ : 8. વાતાવરણીય ફેરફારો

શૈક્ષણિક મુદ્દો :

મુખ્ય હેતુ :

- વિદ્યાર્થી બદલાતી જતી આબોહવા અને તેની અસરો વિશે જાણે અને તેના ઉપાયો વિશે વિચારે.

નીપજ :

- વિદ્યાર્થી બદલાતી જતી આબોહવા અને તેની અસરો વિશે વિચારતો થાય.

પૂર્વતૈયારી :

- ભારતનો અને વિશ્વનો નકશો, પૃથ્વીનો ગોળો, વર્તમાનપત્રમાં આવતા વાતાવરણ પરિવર્તનની ઘટનાઓ આધારિત સમાચારોના કટિંગ્સ.

વિષયપ્રવેશ :

ક્રમ	દેશ	ગરમી	ઠંડી	વરસાદ	કારણ
1.	એશિયા	15° સે.	-20° સે.	100 સે.મી.	
2.	ઈરાન	30° સે.	10° સે.	50 સે.મી.	
3.	બ્રાઝિલ	38° સે.	25° સે.	250 સે.મી.	
4.	નોર્વે	10° સે.	-40° સે.	50 સે.મી.	
5.	ફિલિપાઈન્સ	35° સે.	30° સે.	300 સે.મી.	
6.	સાઉદી અરેબિયા	45° સે.	29° સે.	10 સે.મી.	

- ઉપર આપેલ સારણીમાંથી સૌથી વધારે વરસાદ ગરમી ઠંડી અને વિષય સ્થિતિ અનુભવતા પ્રદેશો શોધી અહીં આવું કેમ છે ? તેનાં કારણો શોધો. ચર્ચા પ્રશ્નોત્તરી દ્વારા વિષયપ્રવેશ કરશે.

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ / પ્રયુક્તિ :

- પ્રશ્નોત્તરી, અવલોકન.

શૈક્ષણિક સાધનો :

- દુનિયાનો નકશો, પૃથ્વીનો ગોળો, વર્તમાનપત્રોનાં કટિંગ્સ (વિવિધ ચિત્રો, ગ્લોબલ વોર્મિંગના)

સંદર્ભ સાહિત્ય :

- સપ્ટેમ્બર 2009, યોજના માસિકનો અંક.

પ્રવૃત્તિ :

- વિચારો અને પછી ચર્ચા કરો.

- ઠંડા પ્રવેશવાળા દેશોમાં ઘરનાં બારીબારણાં કાચનાં શા માટે રાખવામાં આવતાં હશે ? ચર્ચા કરી મળેલાં તારણોની નોંધ કરવી.

ગ્લોબલ વોર્મિંગ એટલે શું ? વિચારો અને નોંધ કરો.

.....

.....

.....

.....

.....

ગ્લોબલ વોર્મિંગની અસરથી પૃથ્વી પર થતી અસરોનું વર્ણન કરો.

.....

.....

.....

.....

.....

ચર્ચો :

- (1) પૃથ્વીનું તાપમાન વધવાનાં કારણો કયાં-કયાં હોઈ શકે ? ચર્ચાના મુદ્દાઓની નોંધ કરવી.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- (2) પૃથ્વીના પર્યાવરણને બચાવવાના કયા-કયા ઉપાયો વિચારવા જોઈએ અને તેનો અમલ કરવો જોઈએ ?

.....

.....

.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

(3) ગ્લોબલ વોર્મિંગ માટે જવાબદાર તમારી આસપાસની માનવ પ્રવૃત્તિઓ નોંધો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ધોરણ - 8

સમય : .....

પાઠનું નામ : 8. લોકશાહી દેશમાં સંસદની ભૂમિકા

શૈક્ષણિક મુદ્દો : લોકશાહી, સંસદ અને તેનાં કાર્યો, લોકસભા, રાજ્યસભા

સામાન્ય હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ લોકશાહી સરકારનું સ્વરૂપ સમજે. લોકશાહીની સભાનતા કેળવે તેમજ લોકતાંત્રિક સરકાર વિશે જાણે.

વિશિષ્ટ હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ ભારતીય સંસદની રચના, તેનાં કાર્યો તથા સંસદીય વહીવટી કાર્યપ્રણાલી વિશે જાણકારી મેળવે.

નીપજ :

- સંસદની રચના કરવામાં નાગરિકની ભૂમિકા તેમજ લોકશાહી દેશમાં સંસદની ભૂમિકા તેના કાર્યો વગેરે બાબતો વિશે જાણકારી મેળવી તે પ્રમાણે જીવનશૈલી વિકસાવે.

પૂર્વતૈયારી :

- લોકસભાની છેલ્લી ચૂંટણીના પરિણામની વિગત, વર્તમાનપત્રમાં આવતા સંસદ સમાચારનું કટિંગ્સ, સંસદની કાર્યવાહીની ક્લિપિંગ્સ, શાળા પંચાયતની રચનાનું આયોજન, સરકારની રચનાનો ચાર્ટ, T.V. સેટ, વડાપ્રધાન, રાષ્ટ્રપતિ વગેરેનાં ચિત્રો.

વિષયપ્રવેશ :

- છેલ્લી લોકસભાની કે વિધાનસભાની ચૂંટણીના આંકડા મેળવીને તેના આધારે પ્રધાનમંડળની રચના કેવી રીતે થઈ તેની ચર્ચા કરીને વિષયપ્રવેશ કરવો. છેલ્લી ચૂંટણીનાં પરિણામો ન મળે તો શાળા પંચાયતની સત્રના આરંભમાં થયેલી ચૂંટણીના અહેવાલ પરિણામોના આધારે ચાર્ટ બનાવી પ્રસ્તુત કરી વિષયપ્રવેશ કરવો.

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ / પ્રયુક્તિ :

- કથન, ચર્ચા, નિદર્શન, મોક.

શૈક્ષણિક સાધનો :

- ચાર્ટ, વડાપ્રધાન, સ્પીકર, રાષ્ટ્રપતિના ફોટોગ્રાફ્સ, ટી.વી. સેટ (TLE), છાપામાં આવેલ ચૂંટણીનાં પરિણામોના કટિંગ્સ તેમજ સંસદ વિષયક સમાચારના કટિંગ્સ.

સંદર્ભ સાહિત્ય :

ક્રમ	સંદર્ભ પુસ્તકનું નામ	લેખક	પ્રકાશક
1.	આપણું બંધારણ (પાન નં. 116થી 155)	સુભાષ સી. કશ્યપ	નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, ઈન્ડિયા

શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ
- સરકારનાં જુદાં-જુદાં સ્વરૂપ : લોકશાહી, રાજાશાહી વગેરે.	- શિક્ષક સરકારનાં જુદાં-જુદાં સ્વરૂપોની ચર્ચા કરી તેનાં ઉદાહરણો આપી લોકશાહી અને રાજાશાહી રાજ્યતંત્રની તુલના કરાવશે.	- વિદ્યાર્થી ચર્ચામાં જોડાશે. પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપશે.
- શાળાપંચાયતની ચૂંટણીની પ્રવૃત્તિ	- શિક્ષક શાળાપંચાયતની ચૂંટણી યોજશે. ચૂંટણી થઈ ગઈ હોય તો ફરીથી શાળા પંચાયતની ચૂંટણીનું મોક (પદ્ધતિથી) કરાવશે.	- વિદ્યાર્થીઓ શાળા પંચાયતની ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી કરશે. મોક શાળાપંચાયતમાં ભાગ લેશે.
- સંસદ (Parliament) - સંસદનાં કાર્યો - સંસદભવન - સંસદનાં કાર્યો સંબંધી પ્રવૃત્તિ, લોકસભાની રચના	- સંસદનાં બે ગૃહોની સમજ આપશે. કુલ બેઠકો, ગુજરાતની બેઠકો જણાવશે. - સંસદનાં કાર્યોનો પરિચય આપશે. - શિક્ષક સંસદભવન ભારતના નકશામાં ક્યાં આવેલું છે તેનું નિદર્શન કરશે. પ્રશ્નો પૂછશે. - સંસદને લગતા સમાચારના કટિંગ્સ કરાવી સંસદનાં કાર્યોની યાદી બનાવવા કહેશે.	- વિદ્યાર્થીઓ સંસદના ઉપલાગૃહ રાજ્યસભા, નીચલાગૃહ લોકસભા વિશે જાણશે. - વિદ્યાર્થીઓ અવલોકન કરશે. જરૂરી ઉત્તર આપશે. - સંસદનાં કાર્યો સંબંધિત સમાચારોના કટિંગ્સ એકત્ર કરી ચાર્ટ પર લગાડી તેની યાદી બનાવશે.
- કેવી રીતે બને છે - શાસક પક્ષ - વડાપ્રધાન - લોકસભા/રાજ્યસભા	- બ્લોકમાં આપેલ પ્રશ્નોત્તરી અને પ્રવૃત્તિ કરાવશે. જીવંત પ્રસારણની વ્યવસ્થા કરશે. - જીવંત પ્રસારણ કે સી.ડી. બતાવી પ્રશ્નોત્તરી કરશે.	- પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપશે. - વિદ્યાર્થીઓ જરૂરી નોંધ, અવલોકન કરશે. પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપશે.
- કેવી રીતે બને છે રાજ્યસભા ? - સભાપતિની ભૂમિકા - સંસદની પ્રશ્નોત્તરી સમય - સ્પીકરની ભૂમિકા (અધ્યક્ષ)	- રાજ્યસભાની રચના અને સભાપતિ વિશે માહિતી આપશે. - બ્લોકમાં આપેલ વિચારપ્રેરક પ્રશ્નો પૂછશે. - શિક્ષક મોક પાર્લામેન્ટની પ્રવૃત્તિ કરાવશે. - શિક્ષક સંસદના નીચલા ગૃહનું સંચાલન કરનાર સ્પીકરની ભૂમિકા સમજાવશે.	- વિદ્યાર્થીઓ શ્રવણ કરશે. પુછાયેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપશે. ચર્ચામાં જોડાશે. - વિદ્યાર્થીઓ પોતાને સોંપાયેલ ભૂમિકા મોક પાર્લામેન્ટમાં ભજવશે.

મૂલ્યાંકન : (SCE)

- બ્લોકમાં આપેલ પ્રવૃત્તિઓ અને ચિંતનપ્રેરક પ્રશ્નો સતત સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનની ગરજ સારે છે. અહીં દરેક શૈક્ષણિક મુદ્દાઓનું SCE પ્રમાણે મૂલ્યાંકન થાય તે રીતે શૈક્ષણિક મુદ્દાઓને અંતે વિચારપ્રેરક પ્રશ્નો મૂકવામાં આવ્યા છે.
- પ્રવૃત્તિઓ આપવામાં આવી છે તેના આધારે વિદ્યાર્થીઓના સર્વાંગી વિકાસનું માપન પણ પ્રવૃત્તિમાં તેના રસ અને યોગદાન વિશે જાણી કરી શકાય છે.

આ ઉપરાંત નીચેના જેવા પ્રશ્નો પૂછી શકાય :

- (1) આપણા દેશની શાસનવ્યવસ્થા તમને ગમે છે ? શા માટે ?
- (2) સંસદનાં મુખ્ય કાર્યો જણાવો.
- (3) સંસદમાં પુછાયેલ પ્રશ્નોથી સરકારને શું જાણવા મળે ?
- (4) આપણા વડાપ્રધાન કોણ છે ?
- (5) વિરોધપક્ષ લોકશાહીમાં શું ફાળો આપી શકે ?
- (6) તમારા વિસ્તારની સમસ્યા માટે કોને કોને રજૂઆત કરશો ?
- (7) સંસદમાં લોકસભાની બેઠકો કેટલી છે ?

8. પાઠ નિદર્શનના પગથિયાં

ધોરણ :

પાઠનું નામ :

મુખ્ય હેતુ :

વિશિષ્ટ હેતુ :

નીપજ :

પૂર્વતૈયારી :

વિષયપ્રવેશ :

શૈક્ષણિક પદ્ધતિ :

શૈક્ષણિક સાધનો :

સંદર્ભ સાહિત્ય :

પ્રવૃત્તિ :

ક્રમ	શૈક્ષણિક મુદ્દા	શિક્ષકની પ્રવૃત્તિ	વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

મૂલ્યાંકન :

9. શિક્ષક આવૃત્તિ-પરિચય

ગુજરાત રાજ્યમાં પ્રાથમિક શિક્ષણના અભ્યાસક્રમમાં સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયનો સમાવેશ થયેલ છે. પ્રાથમિક કક્ષાએ વિદ્યાર્થીના જીવનનું ઘડતર કરવાનો ઉપક્રમ સ્વીકારેલ છે. વિદ્યાર્થીને ગૌરવશાળી અતીતનો ખ્યાલ આવે, રાષ્ટ્રના સ્થાપત્યની ભવ્યતા વિશે જાણકારી મળે અને તેનું જતન કરવાનું વલણ કેળવે. તદ્દુપરાંત રાષ્ટ્રના નિર્માણમાં વ્યક્તિગત સુખ, સ્વાર્થ અને અભિલાષાઓનું બલિદાન આપનાર મહાન પાત્રો વિશે જાણકારી મેળવે, તે જ પ્રમાણે આપણા રાષ્ટ્રની સંવૈધાનિક વ્યવસ્થાને સમજે અને નાગરિક તરીકેની વિકાસયાત્રાનો પાયો સંગીન બને તે રીતે જીવનશૈલી વિકસાવે. સાથે સાથે ભૌગોલિક સીમાઓ સાથે જોડાયેલા પ્રદેશોના લોકજીવન તેમજ તેમની જીવનશૈલી પર પ્રભાવ પાડતાં નૈસર્ગિક પરિવર્તનોની જાણકારી મેળવે. ઘટનાઓ સાથે કાર્યકારણ સંબંધ જોડે વગેરે બાબતો ખૂબ જ જરૂરી છે. આવી તમામ બાબતોનો અભ્યાસ એટલે સામાજિક વિજ્ઞાન.

ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ, ગાંધીનગર દ્વારા સમયાંતરે જરૂરિયાત મુજબ અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્યપુસ્તકોનું પુનર્ગઠન થતું રહેલું છે. પાઠ્યપુસ્તકની સાથે અભ્યાસક્રમનો પણ વિકાસ થાય તે જરૂરી છે. પાઠ્યપુસ્તકને સહાયક રૂપ થાય તે માટે શિક્ષક આવૃત્તિનું નિર્માણ કરવામાં આવેલ છે.

પાઠ્યપુસ્તક મુજબ વર્ગખંડમાં શિક્ષણકાર્ય કરવામાં આવે ત્યારે જે-તે એકમમાં કેવી રીતે શિક્ષણકાર્ય કરવું તેની જાણકારી શિક્ષક આવૃત્તિમાં આપેલ છે. આ શિક્ષક આવૃત્તિનો હેતુ પાઠ્યપુસ્તકનો આધાર લઈને તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેના ઉપયોગથી સામાજિક વિજ્ઞાનનો કોઈપણ એકમ કયા હેતુથી મૂકવામાં આવેલ છે તે સ્પષ્ટ થાય છે. હેતુને અનુરૂપ એકમનું શિક્ષણકાર્ય થાય તે અત્યંત જરૂરી છે. શિક્ષક આવૃત્તિમાં મુકાયેલા પાઠોનો વિકાસક્રમ નીચે મુજબ છે :

મુખ્ય હેતુ : કોઈપણ એકમ શીખવતી વખતે વિષયશિક્ષકે હેતુને ધ્યાનમાં રાખી વિષયવસ્તુનું નિરુપણ કરવાનું થાય છે.

નીપજ : કોઈપણ એકમના અંતે શું નીપજ મળશે તે ધ્યાનમાં રાખીને શિક્ષણકાર્ય દરમિયાન પ્રવૃત્તિ-પ્રયુક્તિ અને પદ્ધતિનો સુચારુ ઉપયોગ થાય તે માટે નીપજના મુદ્દાઓ આપેલ છે.

પૂર્વતૈયારી : સામાજિક વિજ્ઞાનના કોઈપણ એકમના શિક્ષણકાર્ય પહેલાં એકમને અનુરૂપ પૂર્વતૈયારી અત્યંત આવશ્યક છે. એકમને અનુરૂપ શૈક્ષણિક સાધનો, સંદર્ભસાહિત્ય, વર્ગીકૃત માહિતી, આંકડાઓ વગેરેની પૂર્વતૈયારી કરવી જરૂરી છે. આથી શિક્ષક આવૃત્તિમાં આ બાબતોનો સમાવેશ કરેલ છે. આ યાદી માત્ર માર્ગદર્શન માટે છે. વિષયવસ્તુના યોગ્ય નિરુપણ માટે શિક્ષકશ્રી પોતાની રીતે વિશેષ પૂર્તિ કરી શકે છે.

વિષયપ્રવેશ : સામાજિક વિજ્ઞાન વિષય ઈતિહાસ, ભૂગોળ અને રાજનીતિશાસ્ત્ર એમ ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચવામાં આવેલો છે. આ સિવાય પણ અન્ય વિષયો જેવા કે - અર્થશાસ્ત્ર, નૃવંશશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, ભૂસ્તરશાસ્ત્ર, ખગોળશાસ્ત્ર જેવા વિષયો પણ જોડાયેલ છે. આ તમામ વિષયો એકબીજાની સાથે અનુબંધ ધરાવે છે. કોઈપણ એકમની શરૂઆત કરતી વખતે આ વિષયોના પૂર્વજ્ઞાનનો આધાર લઈ શકાય છે. તે સિવાય એકમને

આધારિત વિદ્યાર્થીના પૂર્વજ્ઞાનને જોડીને વિષયપ્રવેશ કરી શકાય છે. આ વિભાગમાં આ બધી બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે. સ્થાનિક વિસ્તાર પ્રમાણે તેમાં વિશેષ પૂર્તિ કરીને શિક્ષકશ્રી વિષયપ્રવેશ કરી શકે છે.

વિષયવસ્તુ નિરૂપણ : વિષયવસ્તુના નિરૂપણ માટે શિક્ષક-આવૃત્તિમાં સળંગ ક્રમમાં મુદ્દા આપેલા છે. મુદ્દા સાથે જોડાયેલ અન્ય વિશેષ માહિતી પણ આપેલ છે. જે વિદ્યાર્થી આવૃત્તિમાં સામેલ નથી. કેટલીક માહિતી શિક્ષકશ્રીએ સંદર્ભસાહિત્ય, ઈન્ટરનેટ પરથી કે અન્ય સ્ત્રોતમાંથી મેળવીને વર્ગખંડમાં રજૂ કરવાની રહે છે.

પ્રવૃત્તિ/પ્રોજેક્ટ : વિદ્યાર્થી-આવૃત્તિમાં કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રોજેક્ટ બોક્સમાં આપેલ છે. આ પ્રવૃત્તિ-પ્રોજેક્ટ વિશેની સમજ શિક્ષક આવૃત્તિમાં આપવામાં આવેલી છે. તે સિવાયની પ્રવૃત્તિ-પ્રોજેક્ટ પણ સાથે આપેલ છે. આમ છતાં શિક્ષકશ્રી તેમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ-પ્રોજેક્ટ કરાવી શકે છે.

વિચારો : આપણી આસપાસના પર્યાવરણમાં અવનવાં પરિવર્તનો થતાં હોય છે. રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે રોજબરોજ અનેક ઘટનાઓ બનતી હોય છે. આ ઘટનાઓની થોડીઘણી જાણકારી વિદ્યાર્થીને ટેલિવિઝન, વર્તમાનપત્રો તેમજ સામાજિક જીવનમાંથી મળતી રહેતી હોય છે. વિદ્યાર્થીના આ પૂર્વજ્ઞાનનો ઉપયોગ આપેલ વિચારપ્રેરક પ્રશ્નોની ચર્ચા દરમિયાન કરવો અત્યંત જરૂરી છે. આવી ચર્ચાથી વિદ્યાર્થી ભૂતકાળમાં બનેલી ઘટનાઓને વર્તમાન સાથે શું સંબંધ છે ? તે તારવી શકશે. આ પ્રશ્નોનું ચિંતન વિદ્યાર્થી જાતે કરે તે અતિ આવશ્યક છે. શિક્ષકશ્રી ચર્ચામાં માર્ગદર્શકની ભૂમિકામાં રહે તે જરૂરી છે.

ચિત્રો : વિદ્યાર્થી આવૃત્તિમાં એકમમાં આવતા વિષયવસ્તુને અનુરૂપ ચિત્રો આપવામાં આવેલ છે. આ ચિત્રો પણ એક લિપિ છે. આથી તેનું અવલોકન કરાવવું જરૂરી છે. શિક્ષક આવૃત્તિમાં આ ચિત્રો વિશેની જાણકારી આપેલ છે. ચિત્ર વિશે અન્ય વિશેષ માહિતી પણ આપવામાં આવેલ છે. ચિત્રને અનુરૂપ પ્રશ્નો પણ સામેલ છે.

પૂરક માહિતી : જે તે એકમને લગતી તેમજ સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયને અનુરૂપ કેટલીક વિશેષ માહિતી વિદ્યાર્થી આવૃત્તિમાં આપવામાં આવેલ નથી જેનો સમાવેશ શિક્ષક આવૃત્તિમાં કરવામાં આવેલ છે. જેના દ્વારા વિદ્યાર્થીમાં સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના જ્ઞાનમાં અભિવૃદ્ધિ થશે. આ સિવાય પણ વિદ્યાર્થીને સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ માટે કેટલીક જાણકારી મળી રહે તે હેતુસર આ પૂરક માહિતીનો સમાવેશ કરેલ છે. અહીં એ ખ્યાલ રાખવાનો છે કે આ માહિતી વિદ્યાર્થીની પરીક્ષાનો મુદ્દો ન બનવો જોઈએ. આ પૂરક માહિતીમાં વંશાવલી, શિખરો, નદીઓ, ટાપુઓ, અભયારણ્યો વગેરે બાબતોનો સમાવેશ કરેલ છે. આવી અન્ય માહિતી શિક્ષકશ્રીએ ઈન્ટરનેટ કે સંદર્ભસાહિત્યમાંથી મેળવવાની થાય છે.

શિક્ષકનોંધ : શિક્ષક-આવૃત્તિમાં દરેક પાનમાં મૂકવામાં આવેલ શિક્ષકનોંધમાં શિક્ષકશ્રીએ એકમ શીખવતાં દરમિયાન જરૂરી સૂચનો અહીં નોંધવાનાં છે. વિદ્યાર્થી આવૃત્તિ અને શિક્ષક આવૃત્તિનાં સૂચનો આવકાર્ય છે.

- પરિશિષ્ટ** : શિક્ષક આવૃત્તિના અંતે પરિશિષ્ટ રૂપે શબ્દસૂચિ આપવામાં આવેલ છે. જેમાં સામાજિક વિજ્ઞાન વિષય સાથે સંકળાયેલ કેટલાક શબ્દોની જાણકારી આપવામાં આવેલ છે. આ શબ્દો આપી રોજબરોજની બોલચાલના શબ્દો છે. શિક્ષકશ્રીએ આવા શબ્દો એકત્ર કરીને તેના વિશેની માહિતી શબ્દકોશમાંથી મેળવવાની થાય છે.
- અન્ય બાબતો** : શિક્ષકશ્રીએ શિક્ષક આવૃત્તિને ધ્યાનમાં રાખીને વર્ગશિક્ષણ કાર્ય કરવાનું થાય છે. શિક્ષક-આવૃત્તિ આધાર છે. આ સિવાય પણ શિક્ષકશ્રીએ એકમના વિષયવસ્તુ નિરુપણ માટે અન્ય પ્રવૃત્તિ, પ્રોજેક્ટ, પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી શકે છે. તથા કોઈ એકમનું સંવાદીકરણ, નાટ્યીકરણ કે કમ્પ્યુટરશિક્ષણના આધારે પણ શિક્ષણકાર્ય કરી શકે છે. તો સાચા અર્થમાં શિક્ષક માટે આ શિક્ષક-આવૃત્તિ શીખવા-શીખવવાની પ્રક્રિયામાં માર્ગદર્શક બની રહેશે.

શિક્ષક આવૃત્તિનો ઉપયોગ

સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયમાં શૈક્ષણિક કાર્ય કરતી વખતે વર્ગખંડમાં પાઠ્યપુસ્તકમાં આપેલ એકમનું અધ્યયન શિક્ષક આવૃત્તિના આધારે કરવાનું થાય છે. શિક્ષક આવૃત્તિ તમને આ એકમનું કેવી રીતે અધ્યયનકાર્ય કરવું તેની સમજ આપે છે. તેમ છતાં એકમના સામાન્ય અને વિશિષ્ટ હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને આપ વિશેષ રીતે અધ્યયન કાર્ય કરી શકો છે. ચાલો આપણે અહીં આગળ કોઈ એક એકમનું અધ્યયનકાર્ય શિક્ષક આવૃત્તિના આધારે કેવી રીતે કરવું તેના વિશે જોઈએ.

- પાઠનું નામ : મધ્યયુગીન શાસનવ્યવસ્થા અને સ્થાપત્ય (ધોરણ-7)
- શિક્ષક આવૃત્તિનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરીશું ?
  - એકમ શિક્ષણ પહેલાં પાઠ્યપુસ્તકમાં આપેલ એકમનું વાંચન કરી લેવું.
  - શિક્ષક આવૃત્તિમાં આપેલ એકમ વિષયક સૂચનો, નોંધ, સમજૂતીનું અધ્યયન કરવું.
  - જરૂરી શૈક્ષણિક સાધનો અને પ્રવૃત્તિ વિષયક સામગ્રી તેમજ સંદર્ભ સાહિત્ય એકત્ર કરવું.
  - મધ્યયુગીન શાસન વ્યવસ્થા અને સ્થાપત્ય એકમના વિષય પ્રવેશ માટે પાણિયાનું ચિત્ર રજૂ કરવું અને પાણિયાની લોકકથા મેળવીને વર્ગમાં કહેવી. આ માટે CD, સ્થાનિક લોકકલાકારનો ઉપયોગ કરવો.
  - જરૂરી સંદર્ભ સાહિત્ય (શિક્ષક આવૃત્તિમાં આપેલ) એકત્ર કરીને વિદ્યાર્થીઓને જોવા માટે અને વાંચન કરવા આપવું.
  - શાસનવ્યવસ્થા અને સ્થાનિક શાસનવ્યવસ્થા વિષયક સવાલ-જવાબ કરવા માટે પ્રશ્નાવલી બનાવવી.
  - વિષયવસ્તુને ધ્યાનમાં રાખી વિચારપ્રેરક પ્રશ્નોની યાદી બનાવવી.
  - વર્તમાન સ્થાનિક વહીવટી સંસ્થાઓની મુલાકાતનું આયોજન કરવું.
  - રાજપૂત યુગનાં સ્થાપત્યોનાં ચિત્રો મેળવી બાળકો સાથે ચર્ચા કરવી.
  - જ્યાં પ્રવૃત્તિ કરવાની થાય, ચર્ચા કરવાની થાય, મુલાકાત કરવાની થાય ત્યાં તેનું શિક્ષક આવૃત્તિ પ્રમાણે આયોજન કરવું.

- દરેક શૈક્ષણિક મુદ્દા માટે આપેલ પ્રવૃત્તિ, ચર્ચા, કે સ્થાનિક સ્ત્રોતનો ઉપયોગ વગેરે જે કરવાનું થાય તેનું આયોજન અગાઉથી કરવું.

- એકમ શિક્ષણ દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓનું સતત સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન અંતર્ગત મૂલ્યાંકન કરવાનું થાય છે. આથી સામાન્ય અને વિશિષ્ટ હેતુઓને ધ્યાનમાં રાખી મૂલ્યાંકન પ્રવિધિ તૈયાર કરવી.

નોંધ : આ રીતે અન્ય એકમોના અધ્યયનકાર્ય વખતે શિક્ષક આવૃત્તિનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય તેની નોંધ સપૂર્ણ ચર્ચા કરીને તૈયાર કરો.

રાજનીતિશાસ્ત્ર

- તમારા ક્ષેત્રના (વિસ્તારના) જુદા જુદા પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ વિશે આપેલ સૂચનાઓને આધારે વિગત ભરો.

	રાજ્ય સરકાર	કેન્દ્ર સરકાર
કયો રાજકીય પક્ષ હમણાં સત્તા પર છે ?		
તમારા વિસ્તારના ચૂંટાયેલ પ્રતિનિધિ (નેતા) કોણ છે ?		
હમણા કયો રાજકીય પક્ષ વિપક્ષમાં છે ?		
છેલ્લી (અંતિમ) ચૂંટણી ક્યારે થઈ હતી ?		
આગામી ચૂંટણી ક્યારે થશે ?		
તમારા રાજ્યમાંથી કેટલી મહિલા પ્રતિનિધિ છે ?		

ચર્ચા કરો :

(શિક્ષકોનાં જૂથ પાડી નીચેના વિષયો પર ચર્ચા કરાવવી. ત્યારબાદ જૂથનેતા પાસે વારાફરતી રજૂઆત કરાવવી.)

- (1) રાજ્યની વિધાનસભા અને સંસદ (લોકસભા)ની વચ્ચે શું તફાવત છે ? તમારા સાથી મિત્રો સાથે ચર્ચા કરો.
- (2) આપણા દેશમાં સંસદની જરૂરિયાત શા માટે છે ?

શિક્ષક આવૃત્તિનો ઉપયોગ શા માટે ?

- (1) શિક્ષક આવૃત્તિનું શૈક્ષણિક કાર્ય પૂર્વે વાંચન કરવું પડે ? કેમ ?

.....

.....

.....

.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

(2) શિક્ષક આવૃત્તિમાં વિષયપ્રવેશનો મુદ્દો આપેલ છે તે યોગ્ય છે ? કેમ ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

(3) શૈક્ષણિક સાધનો અને સંદર્ભ ગ્રંથોનો ઉપયોગ એકમશિક્ષણ માટે જરૂરી છે ? શા માટે ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

(4) એકમશિક્ષણ દરમિયાન પ્રવૃત્તિની જરૂર પડે ? પ્રવૃત્તિવિષયક માહિતી કેવી રીતે મેળવશો ?

.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

(5) એકમ શિક્ષણ દરમિયાન વાર્તા, ગીત, પ્રસંગવર્ણન, ચિત્ર વિષયક માહિતી શિક્ષક આવૃત્તિના આધારે કેવી રીતે ઉપયોગ કરશો ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

(6) સ્થાનિક સ્ત્રોત વિષયક જાણકારી અને ઉપયોગમાં શિક્ષક આવૃત્તિ ઉપયોગી થાય છે ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

હેતુ : વિદ્યાર્થીઓ નકશો, નકશાના પ્રકારો, નકશાનાં અંગો અને નકશા કેવી રીતે બનતા હશે તે વિશે જાણે; નકશો બનાવતાં શીખે.

નીપજ :

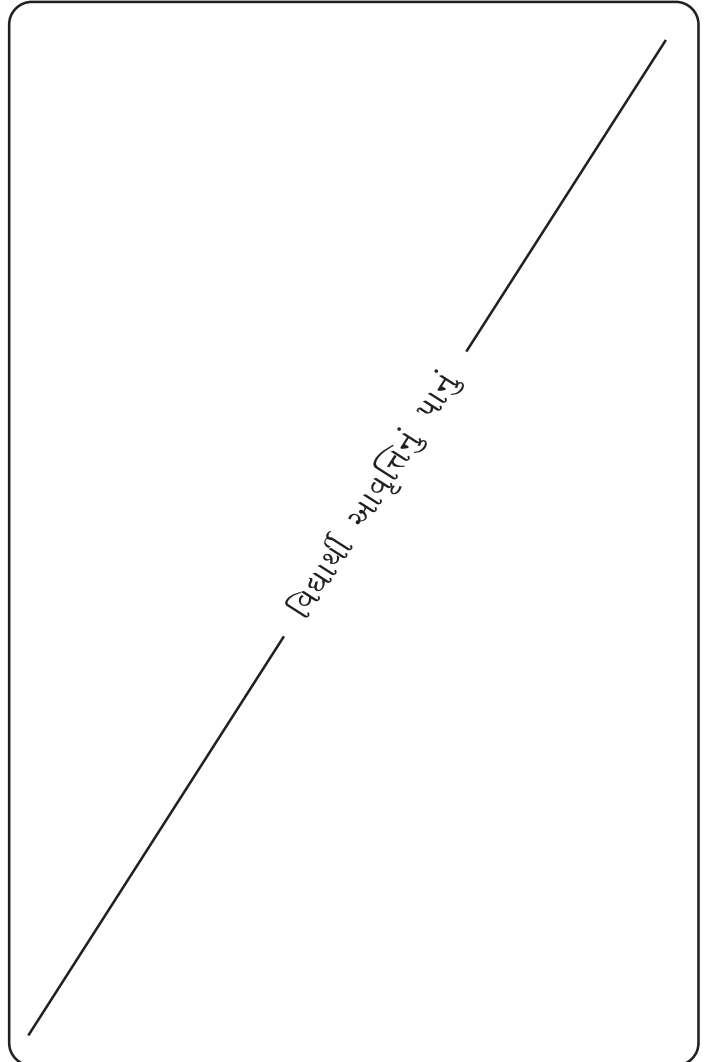
- વિદ્યાર્થીઓ નકશો એટલે શું ? તે જાણશે.
- વિદ્યાર્થીઓ નકશાના પ્રકાર વિશે જાણશે.
- વિદ્યાર્થીઓ દિશાઓ, પ્રમાણમાપ અને રૂઢ સંજ્ઞાઓ વિશે જાણશે.
- વિદ્યાર્થીઓ નકશા દોરતાં શીખશે, નકશા કેવી રીતે બનતા હશે, તે પણ શીખશે.

પૂર્વતૈયારી :

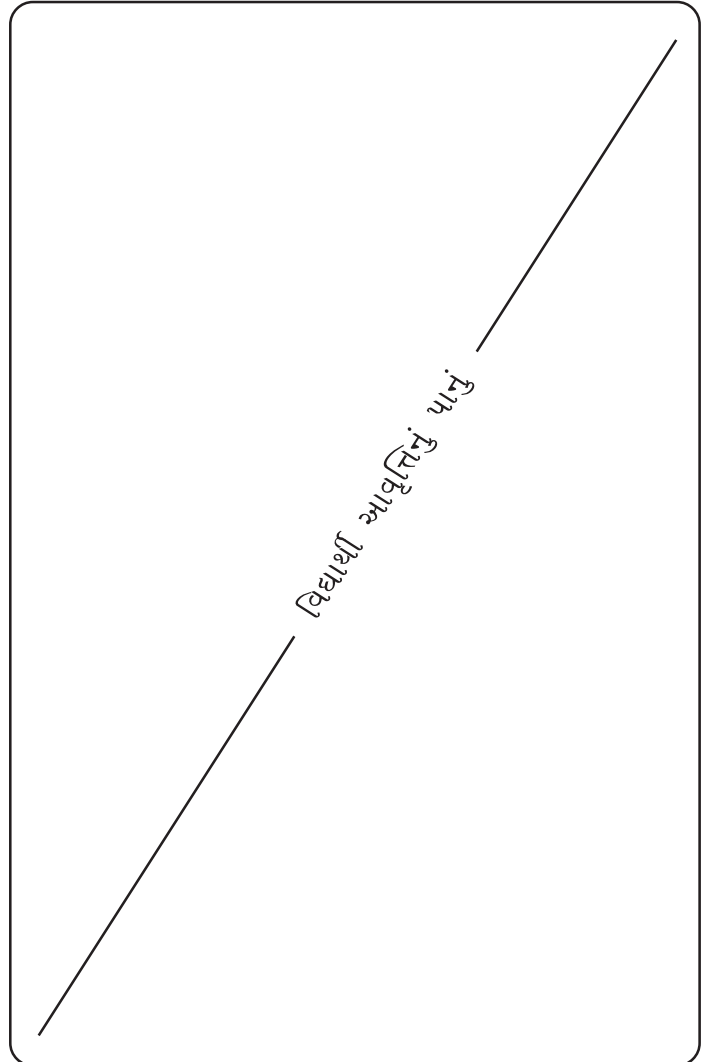
- શિક્ષકશ્રીએ આ એકમ વિદ્યાર્થીઓને શીખવતાં પહેલાં પોતાની શાળામાં વિવિધ પ્રકારના નકશાઓ મેળવી લેવા અને તેનો અભ્યાસ કરી લેવો આવશ્યક છે. સ્થાનિક ભૂગોળ વિશે જાણકારી એકત્રિત કરી લેવી પડશે. તે રીતે દિશાઓ માટે હોકાયંત્ર, દોરી, સ્કેલ, દીવાસળીની પેટી, રૂઢ સંજ્ઞાઓના ચાર્ટ વગેરે એકત્રિત કરી લેવાનું રહેશે.
- પૂર્વજ્ઞાન સંબંધિત પ્રવૃત્તિથી એકમની શરૂઆત કરશે સામખીયાળી (કચ્છ)થી કંથકોટ વચ્ચે આવતાં સ્થળો અને અંતર યોગ્ય ક્રમમાં કાગળ પર દોરાવી સારણીમાં જરૂરી માહિતી પુરાવશે.

ક્રમ	સામખીયાળીથી કંથકોટ જતાં	કિમી
1.	સામખીયાળી રેલવે જંકશન	0
2.	ઘરાણા	4
3.	આધોઈ	9
4.	હલારા	16
5.	કંથકોટ	26

સ્કેનિંગ

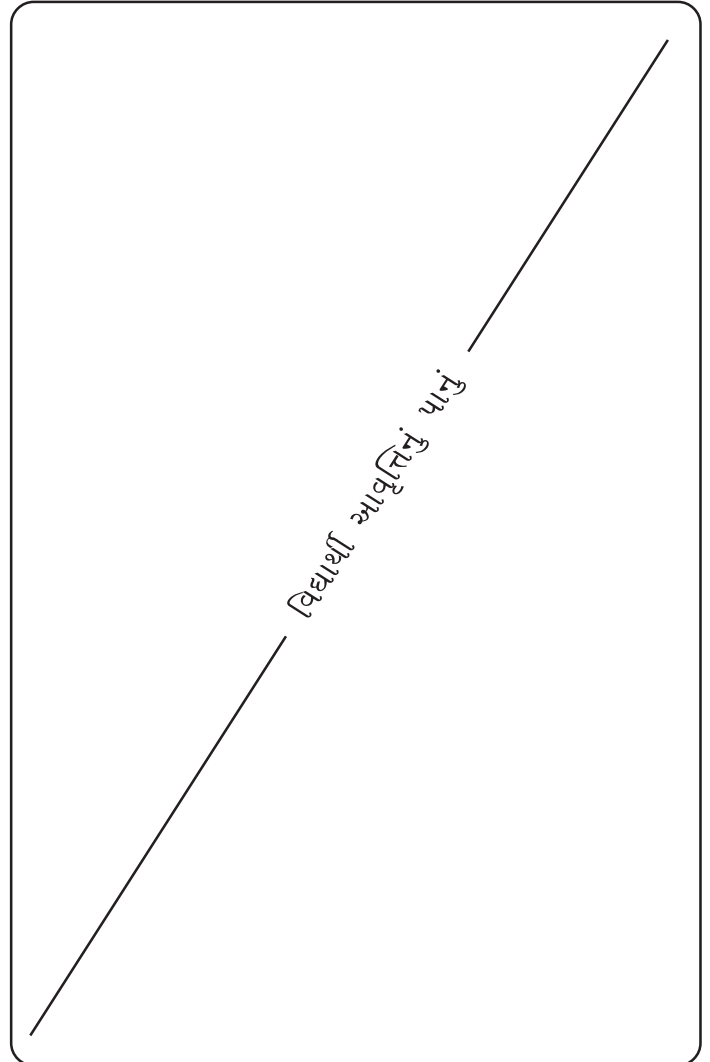
- શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓ પાસે ઉપર મુજબનો પૂર્વજ્ઞાન સંબંધિત પ્રવૃત્તિનો અનુભવ આપી પોતાના ગામથી નજીકનાં સ્થળો ને ક્રમમાં પાઠ્યપુસ્તકમાં જણાવ્યા મુજબ ગોઠવવા માર્ગદર્શન આપશે અને રૂટ મેપ દોરાવશે.
- શિક્ષક ઉપરની પ્રવૃત્તિ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને નકશો એટલે શું ? નકશામાં આવતી અગત્યની બાબતોની વાત સ્પષ્ટ કરશે.
- શિક્ષક બ્લોક આઈટમમાં આપેલ 'મેપ' શબ્દની ઉત્પત્તિ વિશે ચર્ચા કરી વિદ્યાર્થીઓને કોઈ પણ શબ્દનો ઉદ્ભવ કે ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થતી હશે તે વિશે જણાવશે.
- પાઠ્યપુસ્તકમાં આપેલ વિધાન નકશાનાં નામ મુજબના નકશાઓ શાળા પુસ્તકાલયમાંથી મેળવી વિદ્યાર્થીઓને અવલોકન કરાવી તેમાંથી શું શીખવા મળે છે તેની પાઠ્યપુસ્તકમાં આપેલા બોક્ષમાં નોંધ કરાવવી.
- આપની શાળામાં ગુજરાત અને ભારતના વિવિધ પ્રકારના નકશાઓ હશે જેમ કે રાજકીય, ભૌગોલિક, (પ્રાકૃતિક) નકશાઓ જેનો ઉપયોગ કરાવવો.
- શિક્ષકે આ એકમ શીખવતી વખતે નકશાના દરેક પ્રકારો વિશે જાણવું અને તેનાં ઉદાહરણો પણ શાળા કક્ષાએ રાખવાં પડશે.
- વિદ્યાર્થી આવૃત્તિમાં ગુજરાત અને ભારતના બે નકશાઓ આપેલા છે. તેના નીચે લંબચોરસ બોક્ષ ખાલી રાખવામાં આવ્યું છે. શિક્ષકમિત્રોએ આગળ જે પ્રવૃત્તિ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને અનુભવ પૂરો પાડ્યો તેના અનુપ્રયોગે આ પ્રવૃત્તિમાં દેખાતો નકશાનો પ્રકાર વિદ્યાર્થીઓ પાસે લખાવવાનો છે.
- શિક્ષકે સાચો જવાબ કહેવો કે લખાવવો નહિ. વિદ્યાર્થીને વિચાર કરતો થાય તેવા પ્રશ્નો પૂછવા જેમ કે નકશાનો પ્રકાર કયો છે ? નકશામાં શું દેખાય છે ? તેનો ઉપયોગ શું છે ?
- નકશાનાં અંગો એટલે શું તેની સમજ શિક્ષક આવૃત્તિમાં આપવી.
  - દિશા - દરેક નકશામાં દિશાનિર્દેશ એક ચોક્કસ ચિહ્નથી
  - પ્રમાણમાપ દર્શાવવામાં આવે છે.
  - રૂઠસંજ્ઞાઓ
- વોલમેપ : દીવાલે ટીંગાડી શકાય તેવા નકશા.

- એટલાસ : રાજકીય, પ્રાકૃતિક, વિવિધ પ્રકારના નકશાઓનો સંગ્રહ.
- રાજકીય નકશો : દેશની રાજકીય સરહદો અને વહીવટી સરહદો દર્શાવતો નકશો.
- (ભૌતિક) પ્રાકૃતિક : ભૌ. લાક્ષણિકતાઓ દર્શાવતો નકશો.
- વિતરણ (થિમેટિક) : વિવિધ પ્રકારની ભૌગોલિક અને રાજકીય બાબતો દર્શાવતો નકશો.
- સાંસ્કૃતિક વિતરણ દર્શાવતી બાબતોનો નકશો.
- ટૂંકમાં, આગળની પ્રવૃત્તિઓમાં તમે આપેલ અનુભવ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને વિચાર કરતો કરી, બીજો તેવો જ અનુભવ અનુપ્રયોગમાં આપવાથી વિદ્યાર્થી જાતે જ્ઞાનનું સર્જન કરે છે. જેમ કે આ પાના પર ગુજરાત અને વિશ્વનો નકશો દર્શાવેલ છે, તે નકશા નીચેના લંબચોરસ બોક્ષમાં તેનો સાચો પ્રકાર વિદ્યાર્થીઓ પાસે લખાવવાનો છે.
- નકશો ઘણી બધી રીતે ઉપયોગી છે. પુસ્તકનાં ઘણાં બધાં પાનાં વાંચવા કરતાં એક જ નકશો ઘણી બધી બાબતો પર પ્રકાશ પાડે છે. તેવી સમજ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષકશ્રીઓએ વિવિધ પ્રકારના નકશાના ઉદાહરણોથી આપવી.

આટલું જાણો :

- શિક્ષક આવા નકશાઓ બનાવતી સંસ્થાઓ જેમ કે નેશનલ થિમેટિક મેપ ઓર્ગનાઇઝેશન (એન.એ.ટી.એમ.ઓ.), નેશનલ રિમોટ સેન્સિંગ એજન્સી, હૈદરાબાદ (એન.આર.એસ.એ.) સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા, દહેરાદૂન જેવી સંસ્થાની માહિતી આપશે.
- વિદ્યાર્થીઓ આગળની પ્રવૃત્તિઓમાં નકશા વિશે ઘણું બધું શીખી ગયા હશે. તેથી તેમની પાસેથી સર્વસામાન્ય નકશાની બાબતોનો જવાબ શોધાવવા શિક્ષકે પ્રયત્ન કરવાનો રહે છે.
- કોઈપણ નકશા માટે આવશ્યક જાણકારી - દિશા, પ્રમાણમાપ (સ્કેલ) અને રૂઢસંજ્ઞાઓની વાત વિદ્યાર્થીઓને કરીને નકશાનાં અંગોની બાબત સ્પષ્ટ કરવી.
- શિક્ષક પાઠ્યપુસ્તકમાં પૂર્વજ્ઞાન સંબંધિત દિશા જાણવાની પ્રવૃત્તિ કરાવશે. વિદ્યાર્થીઓ પાઠ્યપુસ્તકમાં ખાલી જગ્યાઓ પૂરશે.
- આનો જવાબ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષકે કહેવો કે લખાવવો નહિ.

વિચારો અને નોંધ કરો :

- નકશાનાં લક્ષણો - દિશા, પ્રમાણમાપ, પ્રમેય, રૂઢસંજ્ઞાઓ જોવા મળે છે તેની વાત કરવી.

શું તમે જાણો છો ?

- નકશા બનાવતી વિવિધ સંસ્થાઓની સમજૂતી શિક્ષક આવૃત્તિમાં આપવી.
- પાઠ્યપુસ્તકમાં દર્શાવેલ ચતુર્દિશાના ચાર્ટ મુજબ શાળા પરિસરમાં દિશા અંગે શિક્ષક કઈ વસ્તુ ક્યાં છે, તેની નોંધ વિદ્યાર્થીઓની નોટબુકમાં કરાવશે. આ કામ કરતી વખતે હોકાયંત્રના ઉપયોગથી ઉત્તર દિશા પણ શોધશે અને પાઠ્યપુસ્તકમાં આપેલ સારણીની ખાલી જગ્યામાં નોંધ કરશે. જરૂર જણાય તો શિક્ષક પોતાની રીતે સ્થાનિક પર્યાવરણને અનુરૂપ વિવિધ સ્થળોની નોંધ પણ કરાવી શકે.
- શિક્ષક મોટાભાગે નકશામાં ઉત્તર દિશાનું જ ચિહ્ન શા માટે દર્શાવવામાં આવે છે ? તેની ચર્ચા વિદ્યાર્થીઓમાં કરાવશે.
- પેજના અંતે એક શહેરનાં ત્રિપરિમાણીય (3ડી મેપ) નકશો આપેલ છે. તેમાં ડાબી બાજુ ઉપરના ભાગે દિશાદર્શક નકશો આપેલ છે. આ નકશાના ઉપયોગથી સર્જન નામનો વિદ્યાર્થી શહેરમાં પોતાના મામાને ઘરે એકલો કેવી રીતે પહોંચ્યો હશે. તેની વિદ્યાર્થીઓ પાસે દિશા શોધવાની પ્રવૃત્તિ કરાવવી. તેનાથી નકશાની ઉપયોગની સમજ પણ સ્પષ્ટ થશે.
- શિક્ષકશ્રીએ સ્થાનિક કક્ષાએ આવા નકશાઓ બનાવી, વિદ્યાર્થીઓને પોતાનું ઘર શોધાવવું.
- પ્રવૃત્તિની સમજૂતી : શાળા પરિસરમાં આવેલી વિવિધ વસ્તુઓની યાદી બનાવી હોકાયંત્રની મદદથી વિવિધ દિશામાં આવેલી વસ્તુ શોધાવવી.

શિક્ષકનોંધ :

.....

.....

.....

.....

.....

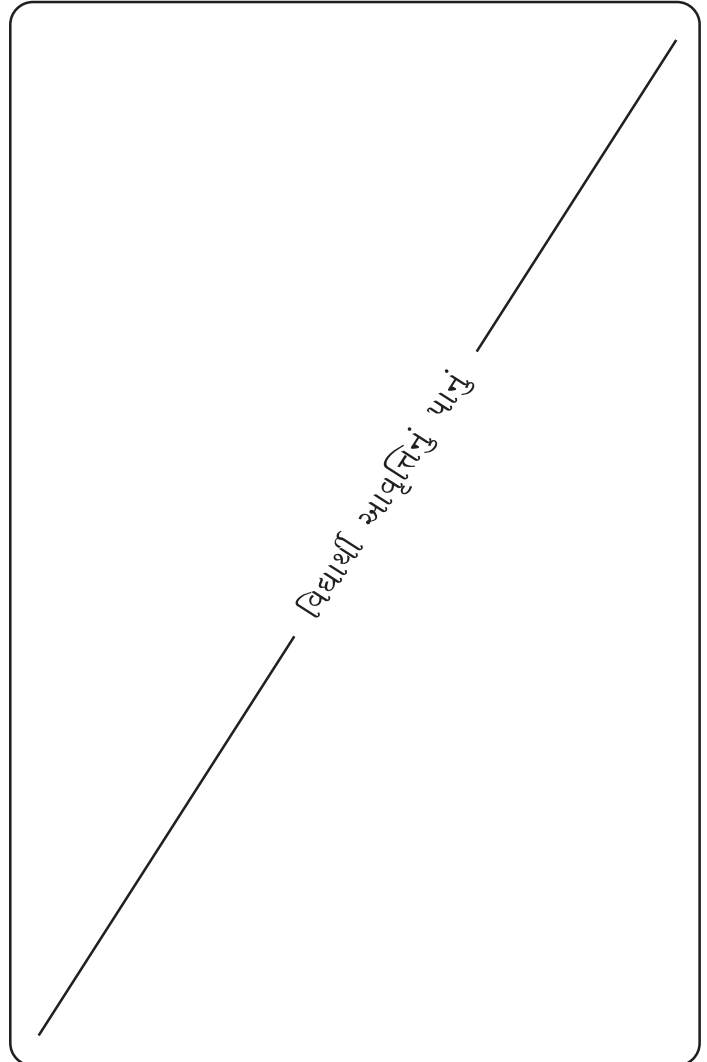
.....

.....

.....

.....

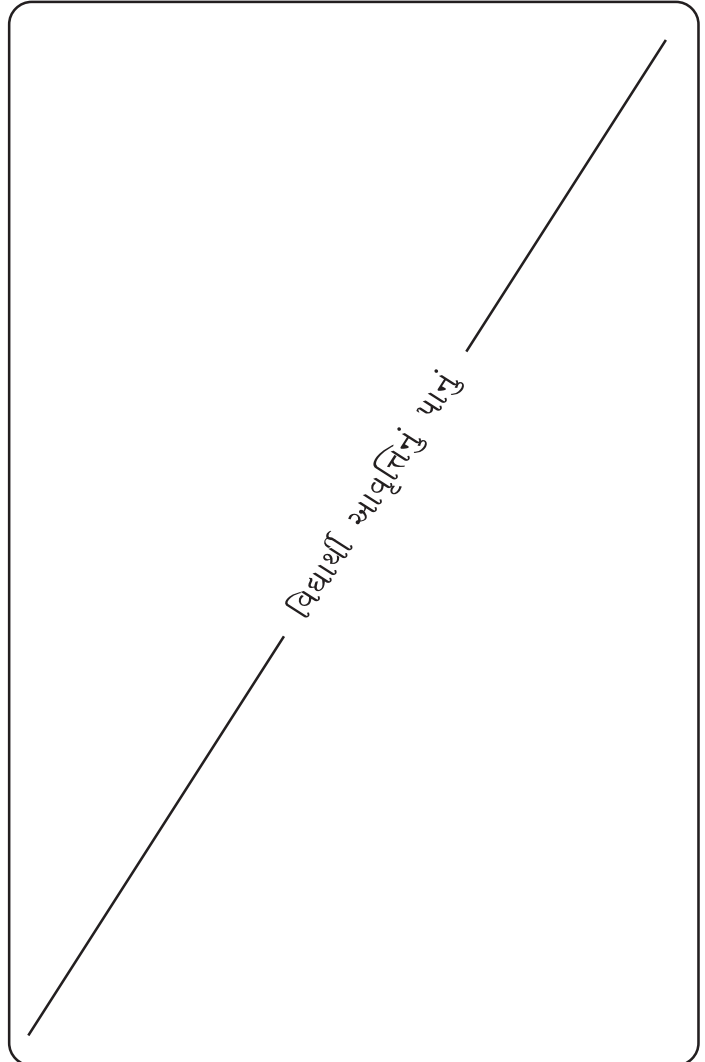
.....

- પાઠ્યપુસ્તકનાં પેજ નંબર 9 (નવ) 52 સર્જન નામના વિદ્યાર્થીએ શહેરમાં મામાનું ઘર શોધી લીધું હશે. આ તો નકશાનું એક અંગ દિશાની વાત હતી. નકશામાં એક સ્થળથી બીજા સ્થળ વચ્ચેનું અંતર પણ જાણી શકાય છે.

પ્રમાણમાપ :

- ‘પ્રમાણમાપ’ એટલે શું ?
- નકશો અને તેનું શું મહત્ત્વ છે તેની ચર્ચા શિક્ષકશ્રી... નીચેના પ્રશ્નો પૂછીને કરશે.
  - (1) નકશામાં વાસ્તવિક અંતર બે સ્થળો વચ્ચેના દર્શાવી શકાય કે નહિ ?
  - (2) નકશામાં મુંબઈ અને અમદાવાદ કેમ નજીક દર્શાવાય છે ? ખરેખર તો વાસ્તવિક અંતર 500 કિ.મી. છે. આ કેવી રીતે બન્યું હશે ?
  - (3) નકશાની મદદથી બે સ્થળો વચ્ચેના વાસ્તવિક અંદર શોધી શકાય ? કઈ રીતે ?
- પેજ નં. 9 (નવ)માં ગામનો નકશો આપેલ છે. તેમાં ગામની વિવિધ કુદરતી અને માનવનિર્મિત ભૂઆકૃતિઓમાં ચિહ્નોથી દર્શાવેલ છે. હવે શિક્ષકશ્રી વિદ્યાર્થીઓ પાસે દોરી અને સ્કેલ (ફૂટપટ્ટી)ની મદદથી આપેલ પ્રમાણમાપ મુજબ વિવિધ સ્થળો વચ્ચેનાં વાસ્તવિક અંતર કેટલાં હશે તે શોધાવશે. જેમ કે પોસ્ટ ઓફિસથી દવાખાનાનું કેટલું અંતર હશે, તે નકશાની મદદથી શોધવું.
- પાઠ્યપુસ્તકમાં દર્શાવેલ નકશામાં શાળા અને પાણીના ટાંકા વચ્ચેનું વાસ્તવિક અંતર વિદ્યાર્થીઓ શોધી, પાઠ્યપુસ્તકમાં લખશે.
- શહેરના થ્રીડી મેપ દ્વારા કોઈ એક સ્થળ કેવી રીતે શોધી શકાય તેની અહીં વાત કરવામાં આવેલ છે.
- ગામના નકશા નીચે 1 સેમી = 10 મીટરનું પ્રમાણમાપ દર્શાવેલ છે. તે મુજબ પાણીનો ટાંકો અને પોસ્ટ ઓફિસ વચ્ચેનું વાસ્તવિક અંતર નકશાની મદદથી મેળવવા દોરીનો એક છેડો પાણીના ટાંકા પાસે રાખી બીજો છેડો સડકમાર્ગ પર રાખીને પોસ્ટ ઓફિસ સુધી લંબાવો. હવે બંને છેડા સુધીનું અંતર સ્કેલ વડે માપીએ તો જમીન પરનું વાસ્તવિક અંતર પ્રાપ્ત થાય.

- આ ગામના નકશાની મદદથી પ્રમાણમાપનું મહત્ત્વ સમજયા પછી વિદ્યાર્થીઓ પાસે શિક્ષક જિલ્લાનો કે તાલુકાના નકશાનો ઉપયોગ કરાવી પોતાના ગામ કે શહેરથી જિલ્લા કે તાલુકા મથકનું વાસ્તવિક અંતર દોરી અને ફૂટપટ્ટીની મદદથી શોધાવશે.
- આમ, વિદ્યાર્થીઓને આ અનુભવ દ્વારા પ્રવૃત્તિનાં માધ્યમથી 'પ્રમાણમાપ' વિશે સમજ સ્વયં સ્પષ્ટ થાય છે.

0 5 10 15 20 25

1 સેમી =5 કિમી.

- પાઠ્યપુસ્તકમાં વિવિધ ધર્મના અને ક્યાંક ને ક્યાંક નજરે ચડેલાં ચિહ્નો કે પ્રતીકો છે. આ સિવાય વિદ્યાર્થીઓએ કેટલાંક ચિહ્નો જોયાં હશે. તેવાં ચિહ્નો આપેલા ખાલી લંબચોરસમાં દોરાવવાં.
- શિક્ષક પૂર્વજ્ઞાન સંબંધિત પ્રવૃત્તિ કરાવશે.
- શિક્ષક રૂઢ સંજ્ઞાની પરિભાષા સ્પષ્ટ કરશે.
- શાળા કક્ષાએ પોતાના તાલુકા કે સિટીનો નકશો મેળવી નજીકનાં ગામ કે શહેર વચ્ચેનું અંતર નકશાની મદદથી દોરી અને સ્કેલના ઉપયોગથી કરાવવું જેથી નકશાનો ઉપયોગ જમીન પરના વાસ્તવિક અંતર જાણવા માટે પણ થઈ શકે છે, તેવી સમજ વિદ્યાર્થીઓમાં ઊભી થાય.
- દરેક નકશામાં આવેલી બાબતોનાં પ્રતીકો, ચિહ્નો જે તે સ્થળની ઓળખ છતી કરવા માટે રાખવામાં આવેલાં હોય છે. આવાં ચિહ્નોને રૂઢસંજ્ઞા કહેવાય તેની સમજ વિદ્યાર્થીને આપવી.

શિક્ષકનોંધ :

.....

.....

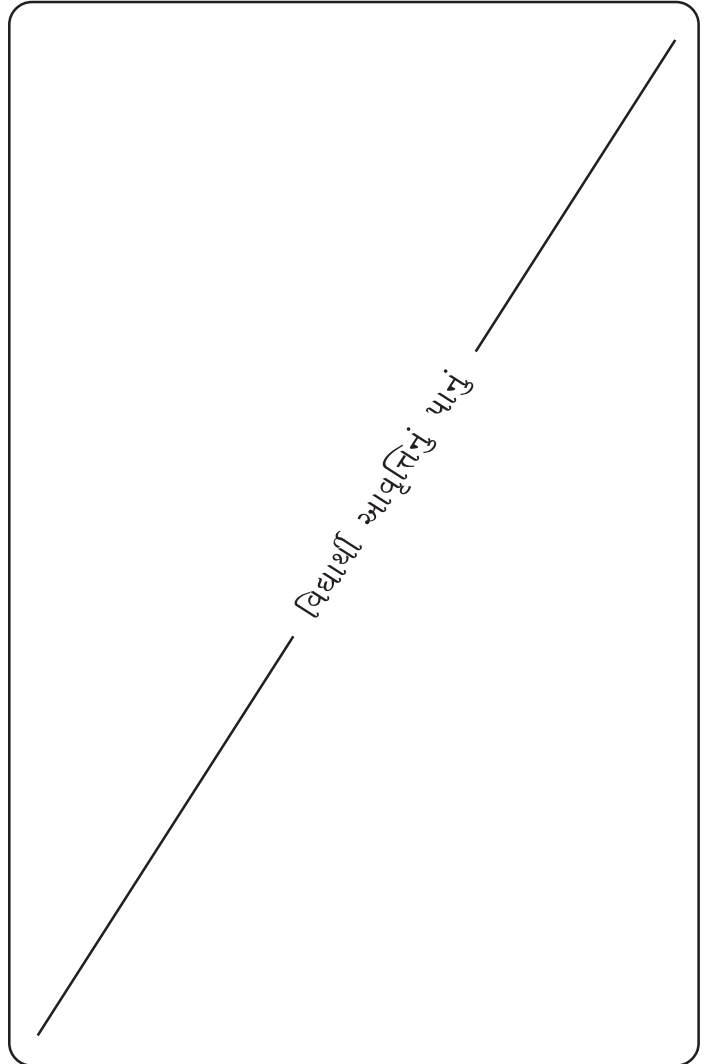
.....

.....

.....

.....

.....

- શિક્ષક પાઠ્યપુસ્તકમાં પાના નં. 10 પર આપેલ રૂઢસંજ્ઞાઓની ચર્ચા કરશે. આવી સંજ્ઞાઓ તમે કયા કયા નકશાઓમાં જોઈ છે તેની નોંધ કરાવશે.
- શિક્ષક પાઠ્યપુસ્તકના પાના નંબર 10માં આપેલી રૂઢસંજ્ઞાની બાજુમાં આપેલ ખાલી બોક્ષમાં વિદ્યાર્થીઓ તેવી રૂઢસંજ્ઞાઓ પેન્સિલની મદદથી દોરાવશે. અને શાળામાં ઉપલબ્ધ નકશામાં કઈ કઈ સંજ્ઞાઓ વપરાઈ છે, તેની નોંધ નોટબુકમાં કરાવશે.
- નકશામાં રંગોનું પણ મહત્ત્વ છે. કેટલાક નકશામાં રંગો દ્વારા ઘણું બધું જાણવા મળે છે. જેમ કે ઊંચાઈ, જમીનનો પ્રકાર વગેરે. શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓને વિવિધ પ્રકારના નકશાનું અવલોકન કરાવી, તેની નોંધ કરાવશે.
- ‘વિચારો’ કરીને આપેલ ચિંતનપ્રેરક પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીઓને પૂછવાના છે. અને તેમની પાસેથી જવાબ મેળવી, નોટબુકમાં નોંધ કરાવવી, તે આપણું સ્વાધ્યાય બને છે. અને સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન પણ વિદ્યાર્થીનું થતું જાય છે.
- શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તરો લખાવી ન દેવા પરંતુ વિદ્યાર્થી જાતે વિચારીને લખતો થાય તેવા પ્રશ્નો પૂછી શકાય.
- શિક્ષકે વિવિધ નકશાઓમાં આવતી રૂઢસંજ્ઞાઓ અને તેની ઓળખ શોધાવવાની પ્રવૃત્તિ વિદ્યાર્થીઓ પાસે પ્રશ્ન પૂછીને કરાવવી અને પાઠ્યપુસ્તકમાં ખાલી જગ્યામાં કરાવવી.
- નકશામાં વિવિધ ભૌગોલિક બાબતો તથા પ્રાકૃતિક અને સાંસ્કૃતિક બાબતોના વિતરણ માટે રંગ દ્વારા પણ સમજાવી શકાય છે તે વાત શાળામાં ઉપલબ્ધ નકશા દ્વારા સ્પષ્ટ કરાવવી.

શિક્ષકનોંધ :

.....

.....

.....

.....

.....

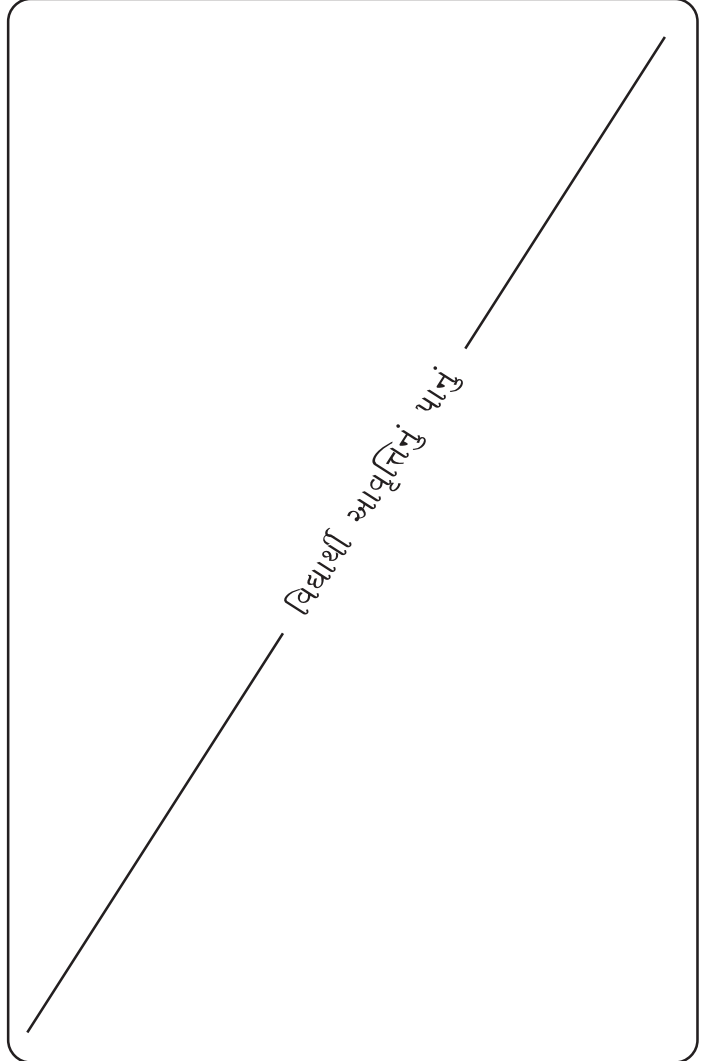
.....

.....

.....

.....

.....

- શિક્ષકશ્રી, ચાલો નકશો દોરીએ પ્રવૃત્તિ દ્વારા પોતાના વર્ગખંડનો નકશો કેવી રીતે તૈયાર કરી શકાય, તે પાઠ્યપુસ્તકમાં આપેલ માર્ગદર્શન મુજબ વિદ્યાર્થીઓ પાસે કાગળ પર નાનું માપ દીવાસળી દ્વારા કરાવવું.
- સૌ પ્રથમ શિક્ષકશ્રીએ પોતાના વર્ગખંડની લંબાઈ અને પહોળાઈ માપી યોગ્ય પ્રમાણમાપ નક્કી કરીને દીવાસળીની મદદથી વર્ગખંડનો નકશો દોરાવશે. વર્ગખંડમાં કેટલીક સ્થિર વસ્તુઓ પણ હોય છે. તેની નોંધ રાખી યોગ્ય જગ્યાએ ચિહ્ન નક્કી કરીને વિદ્યાર્થીઓ પાસે દોરાવવું.
- શિક્ષક મોબાઈલ ફોન દ્વારા ગુગલ અર્થનો ઉપયોગ કરી પોતાનાં સ્થળનો નકશો જોઈ શકાય તેની સમજ વિદ્યાર્થીઓને આપશે.
- આ અંકમાં શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને પ્રવૃત્તિ કરાવતાં કરાવતાં આગળ વધવાનું રહેશે. સાથે સાથે ચિંતનપ્રરેક પ્રશ્નો દ્વારા સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન કરતાં રહેવું.
- જિલ્લાની માહિતીપુસ્તિકાનો ઉપયોગ કરી તમારા તાલુકાના નકશાનો ઉપયોગ કરો.

શિક્ષકનોંધ :

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

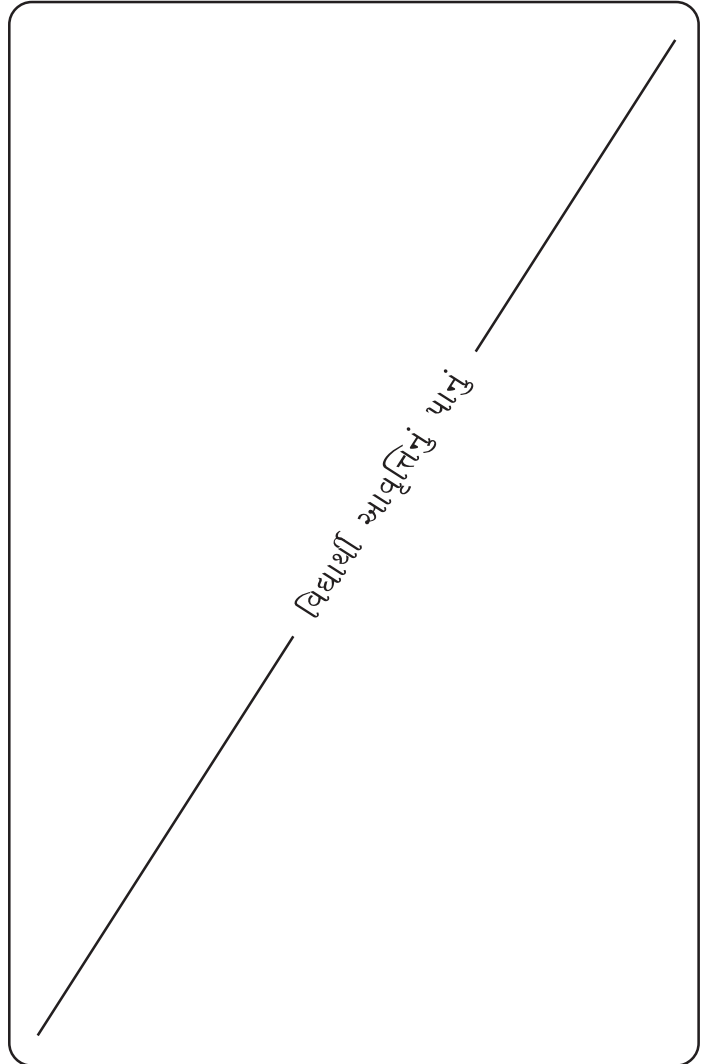
.....

.....

.....

.....

.....

હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ કુટુંબના સભ્યોનાં કામ, જવાબદારી અને તેની સંબંધો પર અસર વિશે જાણે.
- 'નાગરિક' અને 'નાગરિકતા'નો અર્થ જાણે.

નીપજ :

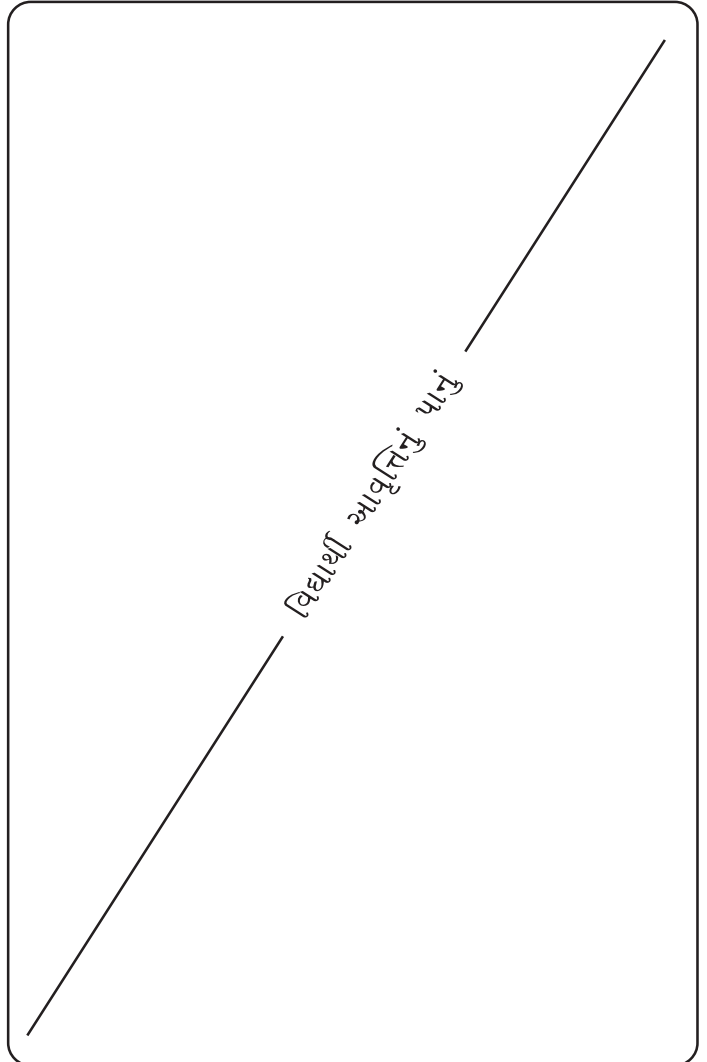
- વિદ્યાર્થીઓ કુટુંબના સભ્ય તરીકેની તેની જવાબદારી, ભૂમિકા અને કુટુંબના સભ્યોના સંબંધોની અરસપરસની થતી અસરો વિશે શીખશે. સામાજિક સંસ્થા તરીકે કુટુંબસંસ્થાનું મહત્વ સમજશે.
- વિદ્યાર્થીઓ 'નાગરિક' અને 'નાગરિકતા'નો અર્થ સમજશે. તેમજ નાગરિકત્વ મેળવવાની વિવિધ રીતોનો પરિચય મેળવશે.
- કયા સંજોગોમાં 'નાગરિકત્વ' ગુમાવવું પડે, તેના વિશે જાણશે.

પૂર્વતૈયારી :

- શિક્ષકે ચૂંટણીકાર્ડ, શાળાનું ઓળખપત્ર વગેરે નમૂના, પાસપોર્ટ, બેંકની પાસબુક, મતદાર યાદી, લાયસન્સ, પાનકાર્ડ, જન્મ-મરણની નોંધણીના દાખલા, રેશનકાર્ડ, વર્ગનું રજિસ્ટર, જનરલ રજિસ્ટર વગેરે આ એકમની રજૂઆત પહેલાં શોધી એકત્રિત કરવા.

વિષયપ્રવેશ :

- કુટુંબના સભ્યો ઘરમાં સફાઈકામમાં એકબીજાને મદદ કરી રહ્યા છે, તેવા પ્રસંગથી શરૂઆત કરી કુટુંબના સભ્યોની એકબીજાને મદદ કરવાની સહકારની ભાવના સમજાવશે. મનુષ્યના નિર્માણમાં અને સારો નાગરિક બનાવવા કુટુંબ દ્વારા દરેક વિદ્યાર્થીઓને સ્વતંત્ર નિર્ણય લેવાની અને સ્વતંત્ર રીતે વિચારવાની તક આપવામાં આવે એ વાત સમજાવશે. અહીં એકમની રજૂઆત સંવાદ સ્વરૂપે કરવાનો પ્રયાસ થયેલ છે. આપણે સૌ કુટુંબમાં રહીએ છીએ. દુનિયાભરમાં અતિ પ્રાચીન કાળથી આ સંસ્થા હયાતી ધરાવે છે. કુટુંબસંસ્થાની સમાજ પર એટલી બધી ભારે વ્યાપક અસર છે કે, આપણે કહી શકીએ કે 'જેવાં કુટુંબ તેવો સમાજ અને રાષ્ટ્ર'. સમાજમાં

કુટુંબવ્યવસ્થા, જ્ઞાતિસંસ્થા, રાજ્ય, ધાર્મિક સંઘો જેવી સ્વાભાવિક સંસ્થાઓ છે. સૌથી પ્રથમ સમૂહજીવનની સંસ્થા તે કુટુંબ. કુટુંબ બાળઉછેર અને બાળપોષણનું પ્રધાન કેન્દ્ર છે. કુટુંબ એ પ્રેમની સનાતન અને શ્રેષ્ઠ શાળા છે. કુટુંબમાં દાદા-દાદી અને માતાપિતાનો પ્રેમ, ભાઈ-બહેનનો પ્રેમ, ભાઈ-ભાભીનો પ્રેમ મળે છે. પ્રેમના વાતાવરણમાં માનવીની જીવનકળીઓ ખીલી ઊઠે છે. સારું કુટુંબ એક શિક્ષણસંસ્થા છે. કુટુંબના વિચાર, આચાર, વર્તન, આદર્શો અને સંસ્કાર બાળકના જીવનમાં વણાઈ જાય છે. સારું કુટુંબ સારા નાગરિકના ગુણોના વિકાસની શ્રેષ્ઠ શાળા છે. કુટુંબમાં દરેક વ્યક્તિ યથાશક્તિ કામ કરે છે. આથી પરસ્પર સહકાર અને પ્રેમ ભાવના કેળવાય છે. કુટુંબ સૌથી અગત્યની સંસ્થા છે. કારણ કે એ સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય જીવનનો પાયો છે.

વિચારો :

- કુટુંબના સભ્યોના કામ, જવાબદારી, કુટુંબના સભ્યોના એકબીજા સાથેના સંબંધોથી થતી અસર વગેરેની ચર્ચા કર્યા પછી બ્લોકમાં આપેલ વિચારપ્રેરક પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીઓને પૂછી, તેની ચર્ચા કરી, તેની નોંધ કરવા કહેવું.
- આ ચર્ચામાં કુટુંબના સભ્ય તરીકે વિદ્યાર્થી કઈ રીતે મદદરૂપ બને છે ? કુટુંબ પ્રત્યેની વિદ્યાર્થીની ફરજ અને કુટુંબના અન્ય સભ્યની એકબીજા પ્રત્યેની ફરજ, એકબીજાને સહકાર આપવાની વાત, કુટુંબના સભ્યોના વર્તન-વ્યવહાર, વિચારોની થતી અસરના મુદ્દાઓને આવરી લેવા. અહીં વિદ્યાર્થીઓ પાસે કોઈ એક અપેક્ષિત જવાબ મળે તે અપેક્ષા નથી, પરંતુ તે વિચારતો થાય. ચર્ચામાં ભાગ લઈ પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરતો થાય, એ અપેક્ષા રહેલી છે.
- આપેલ આકૃતિને આધારે વિદ્યાર્થીને કુટુંબ કે શાળાના સભ્યથી લઈને 'વિશ્વનાગરિક' તરીકે તેનો સંબંધ સમજાવી, દરેક સ્તરે તેની ભૂમિકા સમજાવવી. કુટુંબથી શરૂ કરીને ગામ, તાલુકો, જિલ્લા, રાજ્ય, દેશ અને વિશ્વના વિવિધ સ્તરે આપણી જવાબદારી અને ઉત્તરદાયિત્વ કેટલું રહેલું છે તેનાથી વિદ્યાર્થીઓને સભાન કરવા.

શિક્ષકનોંધ :

.....

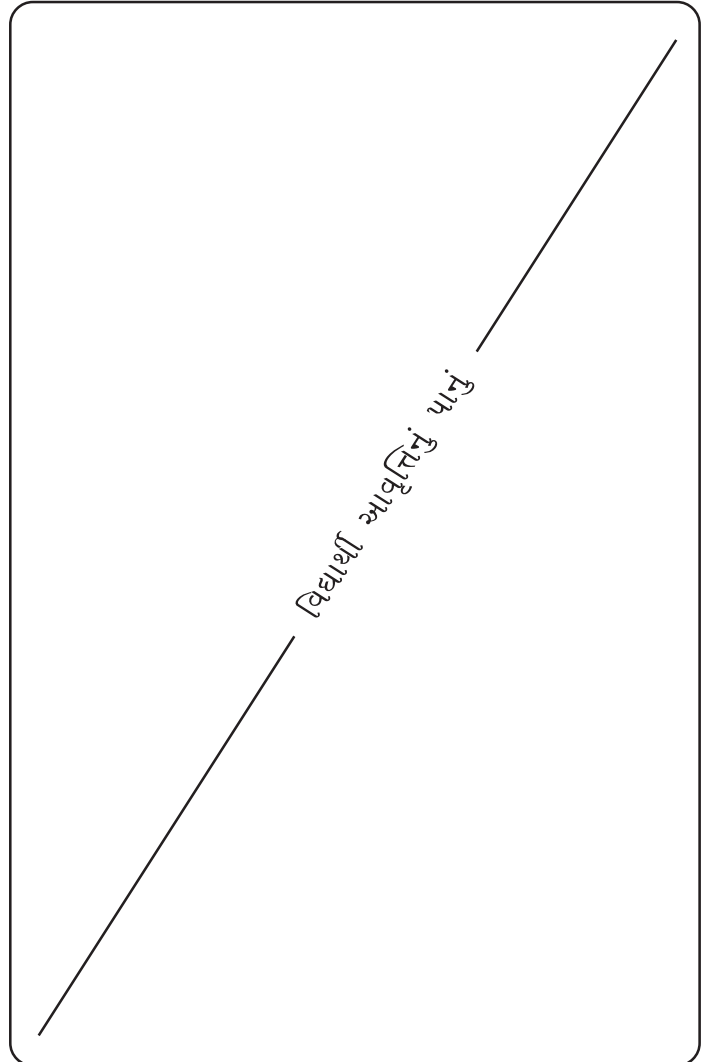
.....

.....

.....

.....

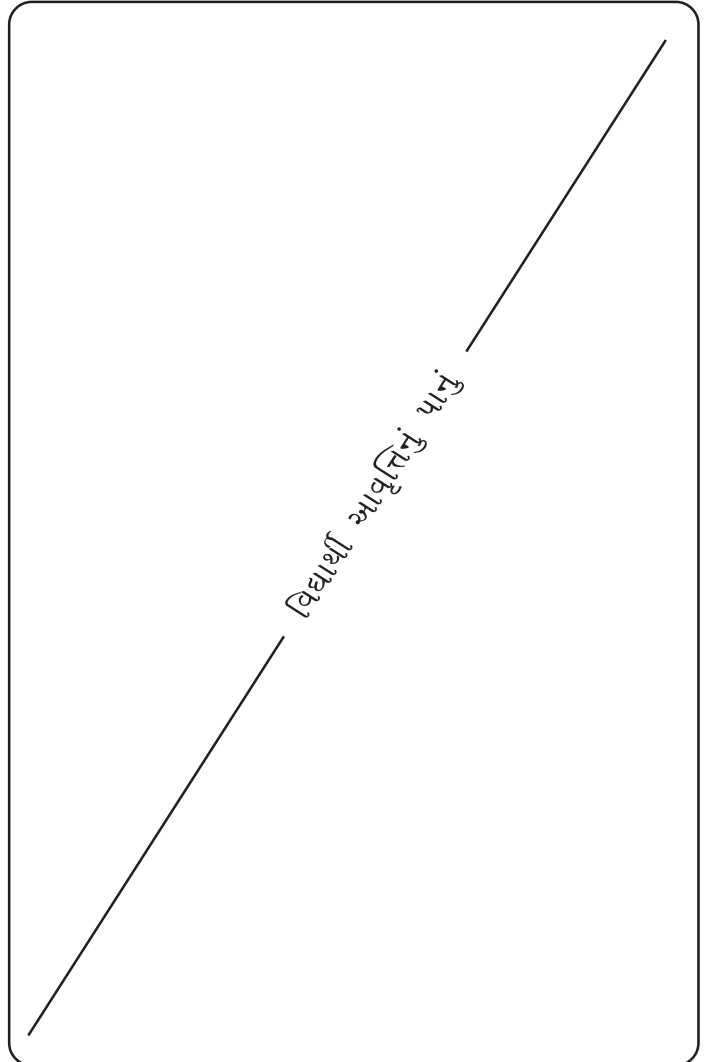
.....

- આપેલ કોષ્ટકમાં શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને કુટુંબ, શાળા અને ગામના સત્ય તરીકે તેઓએ આ સંસ્થા માટે શું કરવું જોઈએ અને શું નહિ કરવું જોઈએ તેની વિગત ભરાવવી.
- અહીં દરેક વિદ્યાર્થી પોતાની રીતે વિગત ભરે તે અપેક્ષા છે. દરેકના જવાબ એકસરખા આવે એવી અપેક્ષા નથી; જરૂરી પણ નથી.
- દા.ત. એક વિદ્યાર્થી કોષ્ટકમાં નીચે મુજબ વિગત ભરે છે. તો બીજો વિદ્યાર્થી પણ એ પ્રમાણે ભરે, એ અહીં અપેક્ષિત નથી. તેના બીજા પણ જવાબ હોઈ શકે.

ઉદા.	કુટુંબ	ઘરકામમાં મદદ કરીશ.	ભાઈ-બહેન સાથે ઝઘડો કરીશ નહિ.
	શાળા	નિયમિત શાળાએ આવીશ.	પાણીનો બગાડ કરીશ નહિ.
	ગામ	વૃક્ષારોપણ કરીશ.	ગામમાં ગંદકી કરીશ નહિ.

- ઉપરના જવાબો ફક્ત ઉદાહરણરૂપે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાના દૃષ્ટિકોણથી જે મત રજૂ કરે તેનો સ્વીકાર કરવાનો છે. ત્યારબાદ જ યોગ્ય ચર્ચા કરવી. વિદ્યાર્થીને અહીં નમૂનાની ત્રણ જ સંસ્થા વિશે વ્યક્ત થવા જગ્યા આપી છે. પરંતુ શિક્ષકે તેને તાલુકા, જિલ્લા, રાજ્ય, રાષ્ટ્ર કે વિશ્વ સંસ્થાઓ સાથે શું કરશે અને શું નહિ કરે એ વિષય પર ચર્ચા કરવી. ટૂંકી નોંધ કરવા વિદ્યાર્થીઓને જણાવવું.
- અહીં આપેલ ચિત્ર 3.2 એ ભારતના ચૂંટણીપંચ દ્વારા મતદારોને અપાતા ઓળખપત્રનું છે. આ ઓળખપત્રનું અવલોકન કરાવી, તેમાં કઈ કઈ વિગતો હોય છે તેની ચર્ચા શિક્ષકે કરવી. વિદ્યાર્થીઓને પણ તેમના ઘરે જે સભ્યોના આવા ચૂંટણીપંચ દ્વારા અપાયેલ ઓળખપત્ર છે; તેમાંથી ઓળખપત્રમાં આપેલ વિગતોની નોંધ કરી લાવવા કહેવું. તેમને કુટુંબના કેટલા સભ્યો પાસે ચૂંટણીપંચ દ્વારા અપાયેલ ઓળખપત્ર છે ? કેટલા સભ્યો પાસે નથી ? શા માટે નથી ? તેનાં કારણો જાણી લાવવા જણાવવું. વિદ્યાર્થીઓ ઓળખપત્રનું મહત્વ સમજે તેનું ઝીણવટથી અવલોકન કરે એ અહીં અપેક્ષિત છે. આ ઓળખપત્ર જે નાગરિક પાસે નહીં હોય તેને શી મુશ્કેલીઓ પડે તે બાબતે પણ વિદ્યાર્થીઓને સભાન કરવા.

- અગાઉના પાન નં. 14 પરના આપેલ નમૂના ચિત્ર 3.2 ચૂંટણીપંચના ઓળખકાર્ડનું અવલોકન કરાવ્યા બાદ વિદ્યાર્થીઓ સાથે બ્લોકમાં આપેલ વિચારપ્રેરક (ચિંતનશીલ) પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવી.
- શિક્ષકે પાઠની શરૂઆત કરતાં પૂર્વે એકત્રિત કરી રાખેલ પાસપોર્ટના નમૂના, રેશનકાર્ડ, મતદારયાદીના નમૂનાની પ્રત શાળાના વર્ગ રજિસ્ટર તેમજ જનરલ રજિસ્ટર, વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવેલ ફોટો સાથેના શાળાના ઓળખપત્ર, બેંકની પાસબુક, ચૂંટણી ઓળખકાર્ડ, પાનકાર્ડ, લાયસન્સ (વાહનચાલક માટેનું), જન્મ-મરણની નોંધણીના દાખલા, વસ્તીગણતરી જેવી સરકાર દ્વારા થતી કામગીરીના નોંધણી ફોર્મના નમૂનાઓ બતાવી તેનું મહત્ત્વ સમજાવવું.
- આ બધા આધારભૂત દસ્તાવેજો આપણી પાસે નહીં હોય કે નિયત સમયમર્યાદામાં નોંધણી નહીં કરાવવામાં આવી હોય તો તેના વગર કઈ કઈ મુશ્કેલીઓ પડે તેની ચર્ચા કરવી. જ્યારે આવી નોંધણી કરવા જે તે વ્યક્તિ આવતી હોય તો તમે કુટુંબના સભ્ય તરીકે કેવો સહકાર આપશો ? વગેરે પ્રશ્નો આવરી લઈને વિદ્યાર્થી ભવિષ્યમાં આદર્શ નાગરિક તૈયાર થઈ સમાજ અને રાષ્ટ્ર પ્રત્યે પોતાની ફરજો નિભાવે તેવા ગુણોનું ચિંતન થાય તે અપેક્ષા છે. આધારભૂત દસ્તાવેજો કે ઓળખકાર્ડ પ્રત્યે વિદ્યાર્થીઓને જાગૃત કરવાનો આશય અહીં રહેલો છે.

શિક્ષકનોંધ :

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

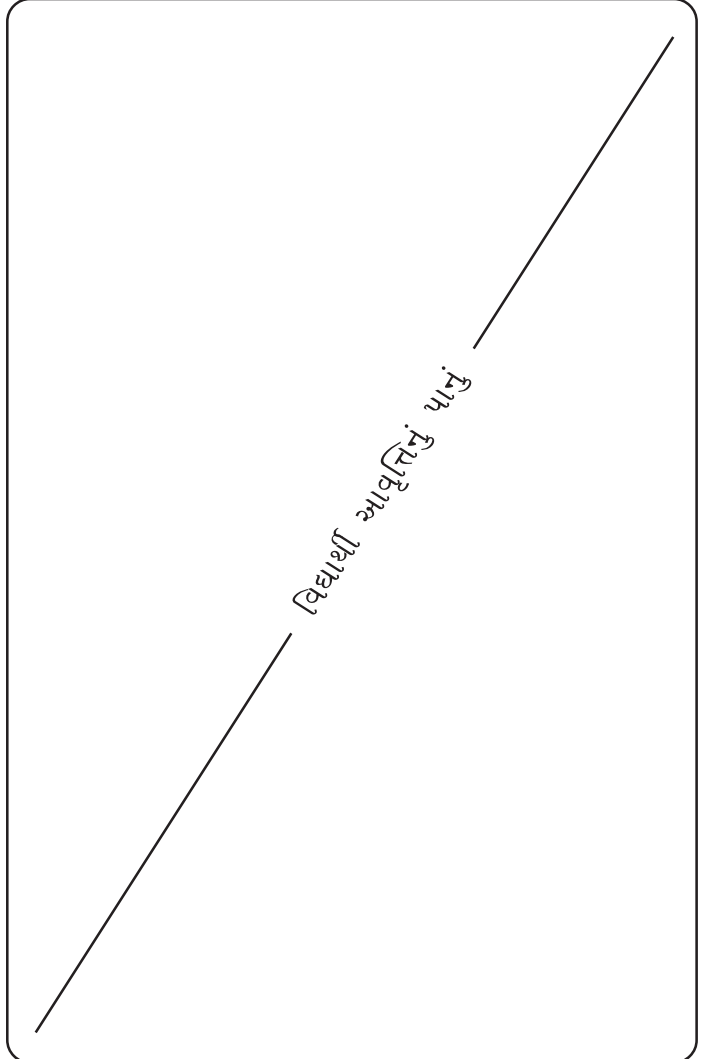
.....

.....

.....

.....

.....

‘નાગરિકતા’ એટલે શું ?

- આ બાબત શિક્ષકે નાગરિકતાની વ્યાખ્યા આપી સમજાવવી. ત્યારબાદ બંધારણ પ્રમાણે ભારતના નાગરિકને બેવડી નહીં પણ ભારતીય સંઘની એટલે કે ભારતની જ નાગરિકતા મળે છે; તે વાત અવશ્ય સમજાવવી.

વિચારો :

- બ્લોકમાં આપેલ વિચારપ્રેરક પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ મૂકી વિદ્યાર્થીઓ નાગરિક અને નાગરિકતા શબ્દને બરાબર સમજ્યા છે કે નહિ તે તપાસવું. અહીં ભારતનો નાગરિક આપણે ત્યાં આવી વસેલા પરદેશી સાથે કઈ રીતે જુદો પડે છે, તે વાત ખાસ સમજાવવી.
- વિચારપ્રેરક પ્રશ્નો પાછળનો આશય વિદ્યાર્થીઓનું જે તે મુદ્દાને અંતે સતત સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનનો પણ રહેલો છે.
- ભારતનું નાગરિકત્વ મેળવવાની રીત (1) જન્મથી નાગરિકતા મેળવવાની રીત (2) કાયદાથી નાગરિકતા મેળવવાની રીત. આ બાબત પાઠ્યપુસ્તકમાં આપેલ પ્રસંગોને આધારે શિક્ષકે સમજાવવી. શિક્ષકે જરૂર પડે તો બીજાં સ્થાનિક ઉદાહરણો આપવાં. જાણીતી વ્યક્તિઓનાં ઉદાહરણો પણ આપવાં, જેથી વિદ્યાર્થીઓને સમજની સાથે એ બાબત કાયમી યાદ રહે.
- અહીં નદીમના જન્મનો પ્રસંગ રજૂ કરી નાગરિકતા તેને કઈ રીતે મળી શકે એમ છે એ વાત સમજાવી છે. પ્રસંગોનું વર્ણન કરવાથી વિદ્યાર્થીઓ રસથી જોડાય છે. શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને પરિચયમાં હોય તેવી સ્થાનિક વ્યક્તિઓનાં ઉદાહરણો વધુ આપવાં. જેથી વિદ્યાર્થીઓને જિવાતા જીવન સાથેનો અનુબંધ જોવા મળે.

શિક્ષકનોંધ :

.....

.....

.....

.....

.....

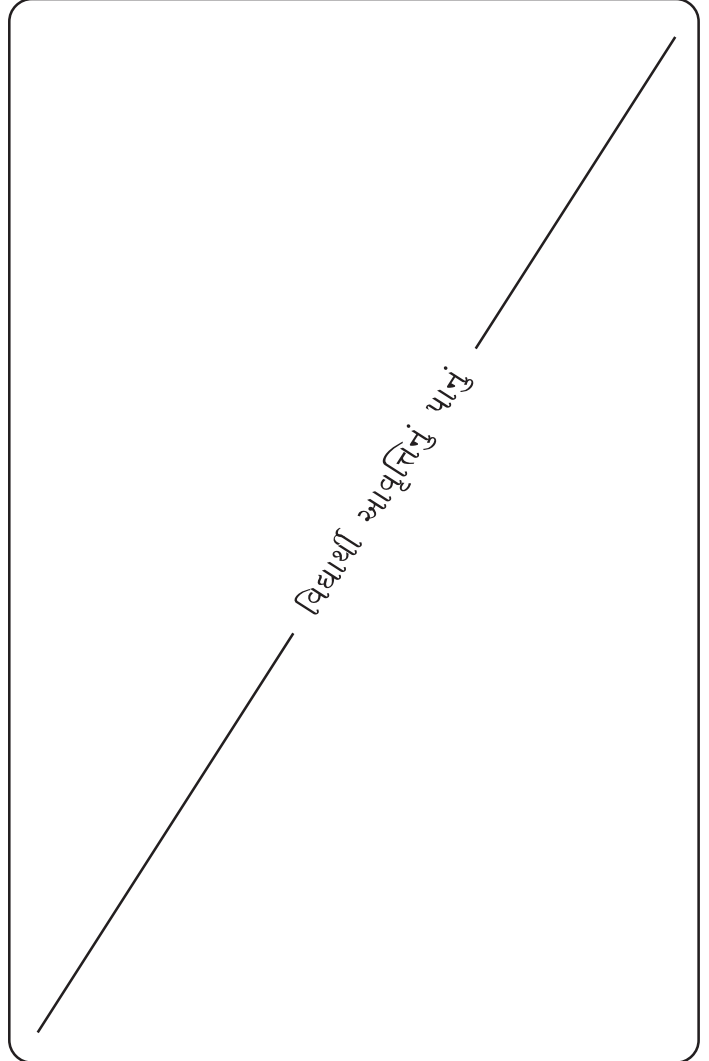
.....

.....

.....

.....

.....

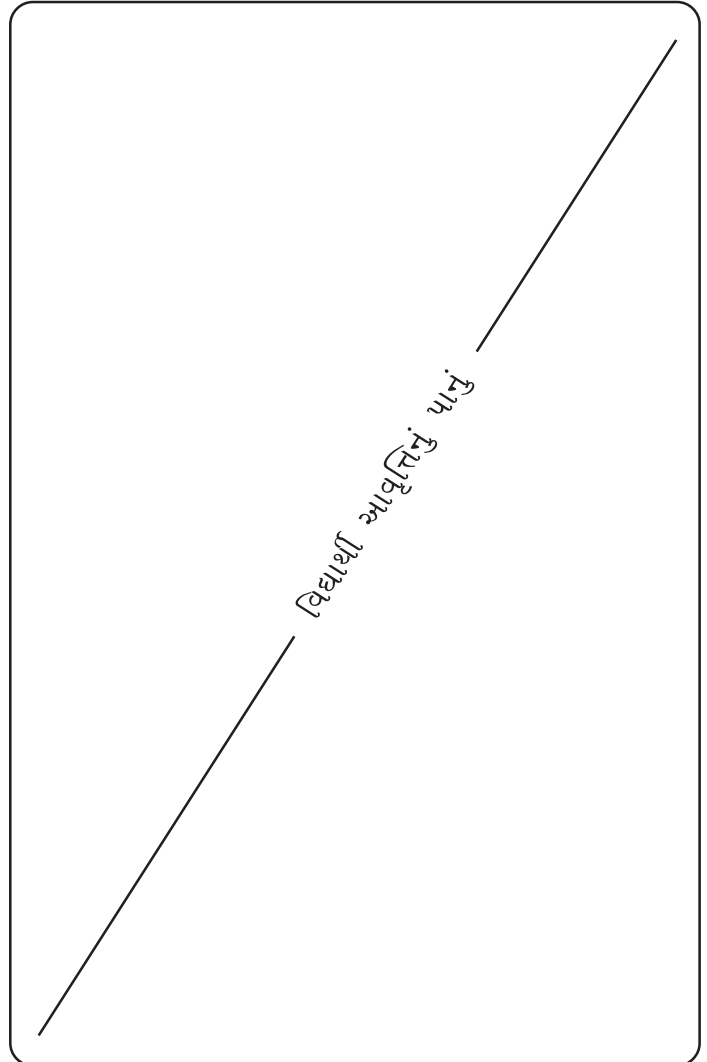
ભૂગોળના નકશા એકમ સાથે અનુબંધ :

- આ ઉપરાંત શિક્ષકે પાઠ્યપુસ્તકના પાન નંબર - 7 પર આપેલ દુનિયાના નકશામાં વિદ્યાર્થીઓને પોતાનો દેશ શોધવા કહેવું. તેમજ પાન નંબર - 36 પર આપેલા ભારતના 7.2 નકશામાં વિદ્યાર્થીઓને તેમનું રાજ્ય બતાવવા કહેવું. પાન નંબર - 7 પરના ગુજરાતના નકશામાં તે કયા જિલ્લામાં રહે છે તે શોધવા કહેવું. શિક્ષકે આ ઉપરાંત પૃથ્વીના ગોળામાં પણ પોતાનો દેશ ભારત શોધે, તે પ્રવૃત્તિ કરાવવી. અહીં રાજનીતિશાસ્ત્રના આ એકમનો ભૂગોળના એકમ - 2 સાથેનો અનુબંધ બાંધવા સૂચવેલ પ્રવૃત્તિ કરાવવી. પાઠ્યપુસ્તકને અંતે આપેલ ઈનરપેજ પરના દુનિયાના રેખાંકિત નકશામાં ભારત શોધી તેમાં રંગ પુરાવવાની પ્રવૃત્તિ કરાવવી.

- શિક્ષક એકમમાં દર્શાવેલ પ્રવૃત્તિ ઉપરાંત નીચે જણાવેલ બીજા પૂરક પ્રવૃત્તિ પણ કરાવી શકે છે. આ ઉપરાંત પોતાની સૂઝ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિને સ્થાનિક પરિસ્થિતિ ધ્યાને લઈ જોડવી. શિક્ષકે ગામ કે શહેરમાંથી વિદેશ ગયેલી અને પાછી ફરેલી વ્યક્તિના કુટુંબની મુલાકાત લેવા વિદ્યાર્થીઓને મોકલવા અથવા વિદેશ ગયેલી વ્યક્તિના કુટુંબના એક સભ્યને શાળામાં ઉપસ્થિત રાખી વિદ્યાર્થીઓને નીચે જણાવેલ પ્રશ્નોના ઉત્તરો મેળવવા કહેવું. જે ગામમાંથી કોઈ વિદેશ ન ગયું હોય તેવા સંજોગોમાં આસપાસના ગામમાંથી વિદેશ ગયેલ વ્યક્તિની માહિતી પત્ર દ્વારા મંગાવી શકે. વિદ્યાર્થીઓ વિદેશમાં ગયેલ વ્યક્તિના કુટુંબના સભ્યો સાથે વાર્તાલાપ કરી નીચે જણાવેલ માહિતી એકત્રિત કરશે.

- (1) વિદેશ ગયેલ વ્યક્તિનું નામ :
- (2) તેમનો જન્મ ક્યાં થયો હતો ?
- (3) તેઓ ક્યારે બીજા દેશમાં રહેવા ગયા ?
- (4) કયા કારણથી તેમને બીજા દેશનું નાગરિકત્વ મળ્યું ?
- (5) બીજા દેશનું નાગરિકત્વ મેળવવા વિદેશ જનાર વ્યક્તિએ શી કાર્યવાહી કરી હતી ?
- (6) તેમનું નામ હાલ કઈ સરકારી યાદી, રેશનકાર્ડ કે મતદારયાદીમાં ચાલે છે ?

- સ્વાધ્યાયમાં પ્રશ્નોના ઉત્તરો પુછાય છે. આ ઉપરાંત શિક્ષક બીજા હેતુલક્ષી પ્રશ્નો જાતે બનાવી પૂછી શકે છે. દરેક મુદ્દા પછી સતત સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકન માટે વિચારપ્રેરક પ્રશ્નો મૂકવામાં આવ્યા છે. બાળકોને વિચારવાની તક મળે તેવા પ્રશ્નો પૂછવા. બાળકો જ્ઞાનનું સર્જન કરી શકે છે તેવો વિશ્વાસ રાખવો.

3. મધ્યયુગીન શાસન વ્યવસ્થા અને સ્થાપત્ય

મુખ્ય હેતુ :

- વિદ્યાર્થીઓ સાંસ્કૃતિક વારસાનું ગૌરવ અનુભવે તેમજ ઐતિહાસિક બનાવો કે ઘટનાઓના સંબંધ વિશે જાણે.

નીપજ :

- ઐતિહાસિક સ્થાપત્યોની જાળવણી માટે પ્રયત્ન કરશે. તેમજ ભવ્ય ઇતિહાસનું ગૌરવ પ્રાપ્ત કરશે.

પૂર્વતૈયારી :

- ઐતિહાસિક સ્થાપત્યોનાં ચિત્રો, પ્રાચીન મધ્યયુગીન નકશા, પાણિયાનાં ચિત્રો, વર્તમાનપત્રોમાં આવતી ઐતિહાસિક વાર્તાઓ, તમારી આસપાસ આવેલાં ઐતિહાસિક સ્થાપત્યોનાં ચિત્રો/ફોટોગ્રાફ્સ.

વિષયપ્રવેશ :

- ચિત્ર : 6.1 પાણિયાનું ચિત્ર આપેલું છે. તેના વિશે પ્રશ્નોત્તરી કરવી.
  - (1) પાણિયા તમને કઈ કઈ જગ્યાએ જોવા મળે છે ?
  - (2) પાણિયો શા માટે બનાવાયો હશે ?
  - (3) કોઈ પાણિયાની વાર્તા કે ગીત તમે જાણો છો ? વર્ણન કરો.

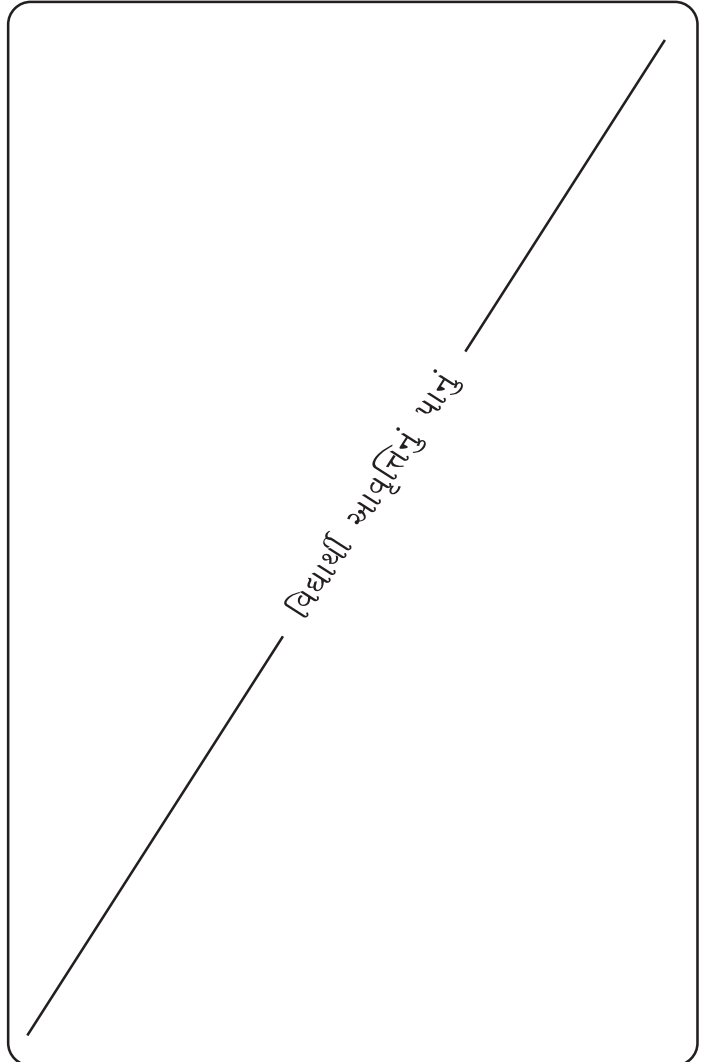
- પાણિયાને બલિદાનનું પ્રતીક ગણવામાં આવે છે. ગામ-પ્રદેશ માટે પોતાના પ્રાણોની આહુતિ આપી છે, તેમની યાદગીરી માટે પાણિયાની પૂજા થાય છે. કોઈ એક પાણિયાની વીર કથા રજૂ કરવી.

સંદર્ભસાહિત્ય :

- 'ભારતીય ઇતિહાસ દર્શન' (યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ)
- 'મારું હિન્દુનું રેખાદર્શન' (જવાહરલાલ નહેરુ)
- મધ્યકાલીન ભારત (યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ)
- ભારતીય યુદ્ધોનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (સ્વામી સચ્ચિદાનંદ)
- પ્રબોધ ચિંતામણિ - મેરુતુંગાચાર્ય
- દ્વાયશ્રય - હમચંદ્રાચાર્ય
- ગુજરાતનો સાંસ્કૃતિક વારસો (યુનિ. ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ)

રાજપૂત યુગની શાસનવ્યવસ્થા :

- રાજપૂત યુગનો સમય આશરે ઈ.સ. 647થી ઈ.સ. 1209 સુધીનો માનવામાં આવે છે. આ સમયમાં ભારત પર કોઈ એક રાજ્યસત્તા ન હતી. ભારત નાના-મોટા રાજ્યોમાં વિભક્ત હતું. આ રાજ્યો વચ્ચે અંદરો-અંદર ઝઘડાઓ થતા હતા. તેમ છતાં તેમના રાજ્યમાં સ્થાપત્ય અને પ્રજાકલ્યાણનાં અનેક કાર્યો થતાં હતાં. આવા પ્રસંગો મેળવીને વર્ગમાં રજૂ કરવા જેવા કે,

(1) નદીઓ અને વાવનાં બાંધકામો.

(2) ગૃહઉદ્યોગો અને વેપાર-વાણિજ્ય માટેની સવલતો જેવી કે પટોળું, મલમલ, જરીકામ વગેરે.

વિચારો :

- પ્રસ્તુત પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીને ચિંતન માટે આપવાના છે. જે પ્રશ્નો સમજવામાં મુશ્કેલી પડે તેની પૂરક માહિતી પૂરી પાડવી. વિદ્યાર્થીઓએ ટેલિવિઝનમાં નિહાળેલ ઘટનાઓ, વાંચેલા સમાચારો, અન્ય વાચન સામગ્રીમાંથી મેળવેલ અનુભવોનો ઉપયોગ કરવાનો છે.
- પ્રશ્નોની ચર્ચા થાય ત્યારબાદ તેનાં તારણોની નોંધ કરાવવી.
- ચર્ચાના મુદ્દાઓ વર્ગ શિક્ષણ સાથે જોડવા.
- ગ્રામ્ય સંસ્થાઓ : ગ્રામ્ય કક્ષાએ વર્તમાન સમયમાં હજુ પણ ગ્રામપંચાયત, પંચના વડીલોનું માર્ગદર્શન લેવામાં આવે છે. તો વિચાર કરો કે મધ્યકાળમાં ગ્રામ્ય સંસ્થાઓનું સ્થાન કેટલું મહત્વનું હશે ?
- હાલમાં ન્યાય મેળવવા માટેની શી વ્યવસ્થા છે ?

આર્થિક વ્યવસ્થા :

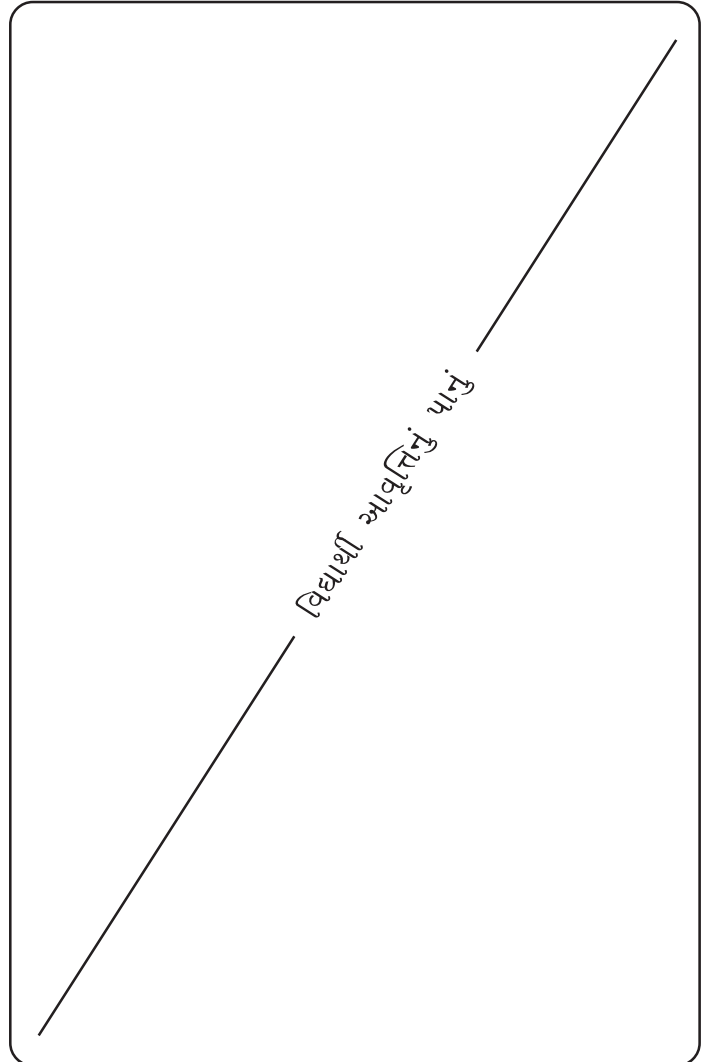
- રાજ્ય ચલાવવા માટે આર્થિક જરૂરિયાતની આવશ્યકતા હતી, માટે પ્રજાએ કરવેરા ભરવા પડતા.
- હાલમાં આપણે કયા-કયા વેરાઓ ભરીએ છીએ ?

સાહિત્ય અને કલા :

- રાજપૂત કાળ દરમિયાન કલા સાહિત્યને ખૂબ પ્રોત્સાહન મળ્યું.
- સમગ્ર ભારતમાં અનેક ભાષાઓમાં સાહિત્ય રચાયું.
- E-material અન્ય ભાષાના સાહિત્ય કલા વિષયક ફોટોગ્રાફ્સ મેળવી સ્લાઈડ શો યોજવો. ઈન્ટરનેટ ઉપરથી સ્થાપત્ય અને કલાનાં ચિત્રો અને માહિતી મેળવી પાવર ઓફ પ્રેઝન્ટેશનથી તૈયાર કરો.

ચિત્ર 6.2 : હેમચંદ્રાચાર્ય :

- હેમચંદ્રાચાર્યને 'કલિકાસર્વજ્ઞ' ગણવામાં આવતા. તેમણે અનેક ગ્રંથો લખ્યા હતા. જે આજે અણહિલપુર પાટણના પંચાસરા જૈન પુસ્તકાલયમાં સંગ્રહાયેલા છે. આ સિવાય પણ અહીં 25,000 જેટલી હસ્તલિખિત પ્રતો છે. ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટીને તેમનું નામ આપવામાં આવેલ છે. તેમણે રચેલા ગ્રંથો વિષયક વધુ વિગત સંદર્ભગ્રંથોમાંથી મેળવો.

પ્રવૃત્તિ : સાહિત્ય વાંચન :

- વર્ગખંડમાં વિદ્યાર્થીઓને રાજપૂત યુગના કલા સાહિત્ય વિષયક સંદર્ભગ્રંથો વાંચવા આપવા. પછી તેના આધારે ચર્ચા કરવી જેવી કે તે સમયનાં પરાક્રમો, બહાદુરોનું જીવન અને કાર્ય.
- સ્થાપત્યના બાંધકામ સમયના પ્રસંગો વગેરેને ધ્યાનમાં રાખી તે સમયના કલા સાહિત્યની માહિતી આપવી.
- ટી.વી.માં નિહાળેલ સિરિયલોનો સંદર્ભ લઈ તેમના જ્ઞાનને ઐતિહાસિક વાત સાથે જોડવી.
- હિતોપદેશની વાર્તાઓ આપણા પુસ્તકાલયમાં હશે જ, વિદ્યાર્થીઓ તે વાંચે એવી વ્યવસ્થા કરી આપવી.
- રાજપૂત યુગના કેટલાક સાહિત્ય કાળ વિશે વધુ માહિતી મેળવીએ, તેમના વિષયક રોચક પ્રસંગોની રજૂઆત વર્ગખંડમાં કરીએ.

શિલ્પ અને સ્થાપત્ય :

- રાજપૂત યુગ બનેલ સ્થાપત્યો વિશેની માહિતી આપતી વખતે તે સમયનાં સ્થાપત્યોને લગતાં ચિત્રો તેમજ ફોટોગ્રાફ્સ મેળવી, તેની વિગતો રજૂ કરવી. આપણી આસપાસ આવું કોઈ સ્થળ આવેલ હોય તો મુલાકાત ગોઠવીને પ્રશ્નોની ચર્ચા ગોઠવવી.
- રાજપૂત રાજાઓ ભવ્ય અને કલાત્મક ઈમારતો બાંધવાના ખૂબ શોખીન હતા.
- આ શિલ્પો તેમજ સ્થાપત્યો પાછળ ઘણી બધી કથાઓ છે. તેના વિશે વિદ્યાર્થીઓને વધુ જાણવાની ઈચ્છા થાય તે માટે પ્રેરક કથાઓ જણાવવી અને તે માટે સાહિત્ય મેળવી આપવું.
- ચિત્ર 6.3 : પ્રસ્તુત ચિત્રમાં દેખાતો શિલ્પસ્થાપત્યનો નમૂનો તાંજોરનો છે, જે દક્ષિણ ભારતમાં આવેલું છે.

શિક્ષકનોંધ :

.....

.....

.....

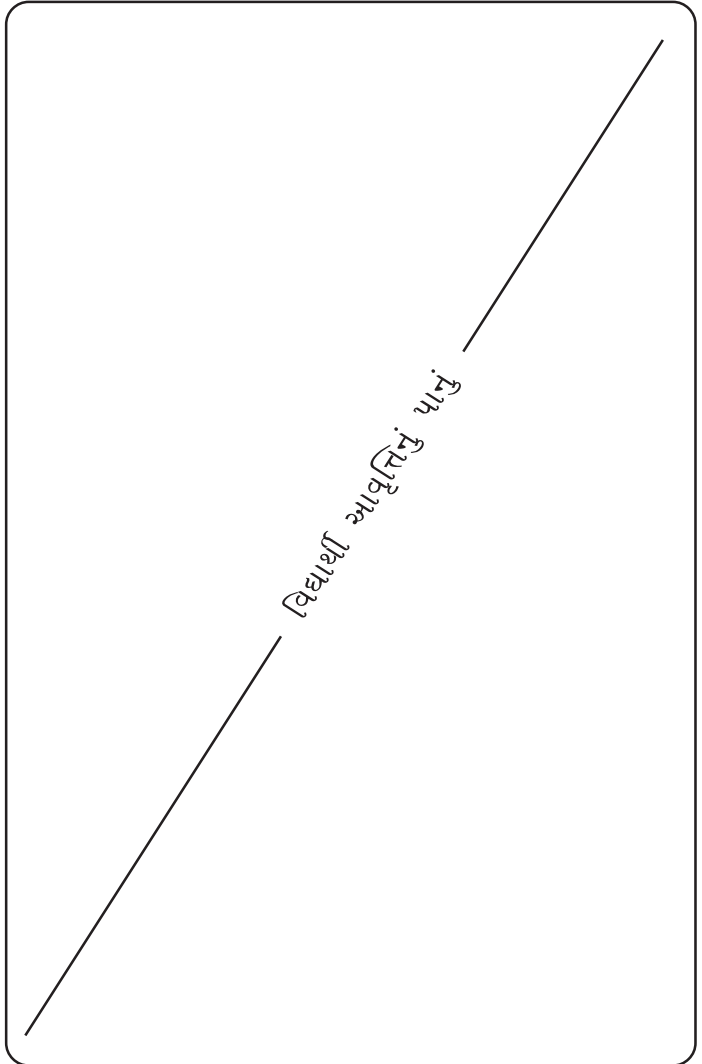
.....

.....

.....

.....

.....

- રાજપૂત યુગમાં બંધાયેલ સ્થાપત્યની વાત પાઠ્યપુસ્તકમાં દર્શાવેલ છે તે પૈકીના ભારતનાં સ્થળો- પ્રદેશો-રાજ્યો-ભારતના નકશામાં દર્શાવવા.
- ચિત્ર 6.4 ખજૂહારોનું મંદિર જે મધ્ય પ્રદેશમાં આવેલું છે.

ચર્ચા કરો :

- શિલ્પ સ્થાપત્યોમાં મોટે ભાગે મંદિરો જ વધુ પ્રમાણમાં હતાં. આ મંદિરો સમાજ જીવનના ભાગરૂપે બાંધવામાં ખૂબ જ ઉપયોગી સાબિત થયાં હતાં. મંદિરોની ભવ્યતા અને સમૃદ્ધિની વાતો સાંભળીને આક્રમણખોરો ભારત પર ચડી આવ્યા હતા. આ વિષય ઉપર વર્ગખંડમાં ચર્ચા કરીને વિદ્યાર્થીઓનાં મંતવ્ય મેળવો.

મહંમદ ગઝની :

- ઈ.સ. 1000 થી 1025 દરમિયાન તેણે અનેક ચડાઈઓ કરી.
- ગઝની પ્રાંત
- ગઝની પ્રાંતનો સુલતાન હતો.
- તેનો ઈરાદો માત્ર લૂંટનો હતો, તે પ્રદેશ લૂંટીને પાછો ગઝની ચાલ્યો જતો. આવી અનેક વિગતો મહંમદ ગઝની વિશે મેળવીને વર્ગમાં રજૂ કરો.

ચિત્ર 6.5 :

- પ્રસ્તુત ચિત્રમાં મહંમદ ગઝનીએ સોમનાથ પર ચડાઈ કરતાં પહેલાં ક્યાં-ક્યાં સ્થળોએ ચડાઈ કરી અને લૂંટ કરી તે દર્શાવે છે. મહંમદ ગઝની સોમનાથ પર ચડાઈ કરી તે પહેલાં તેણે ભારતના બીજા પ્રદેશો ઉપર જીત મેળવી હતી. ત્યારબાદ તે અરબી સમુદ્રના કિનારે આવેલા સોમનાથ સુધી પહોંચ્યો હતો. એટલે કે વારંવારની ચડાઈઓના કારણે તે સોમનાથ સુધી પહોંચવામાં સફળ થયો. તો તે સમયના શાસકો તેને રોકવા માટેની પૂર્વ તૈયારીઓ કેમ કરી શક્યા નહીં.

શિક્ષકનોંધ :

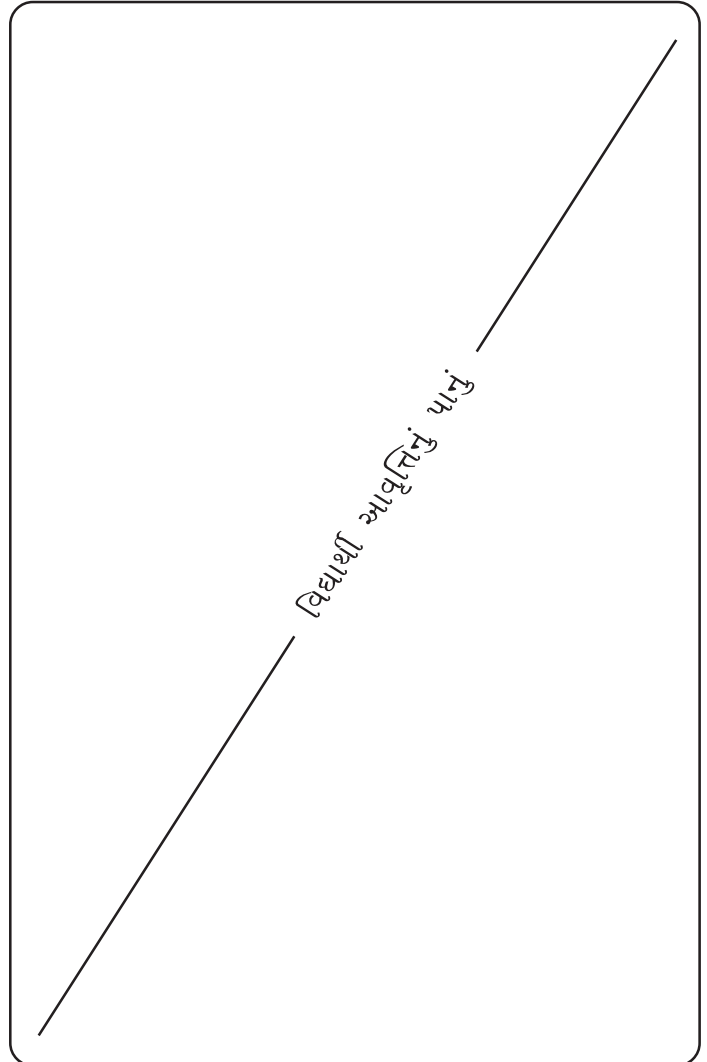
.....

.....

.....

.....

.....

દિલ્હીનો તખ્તો બદલાયો :

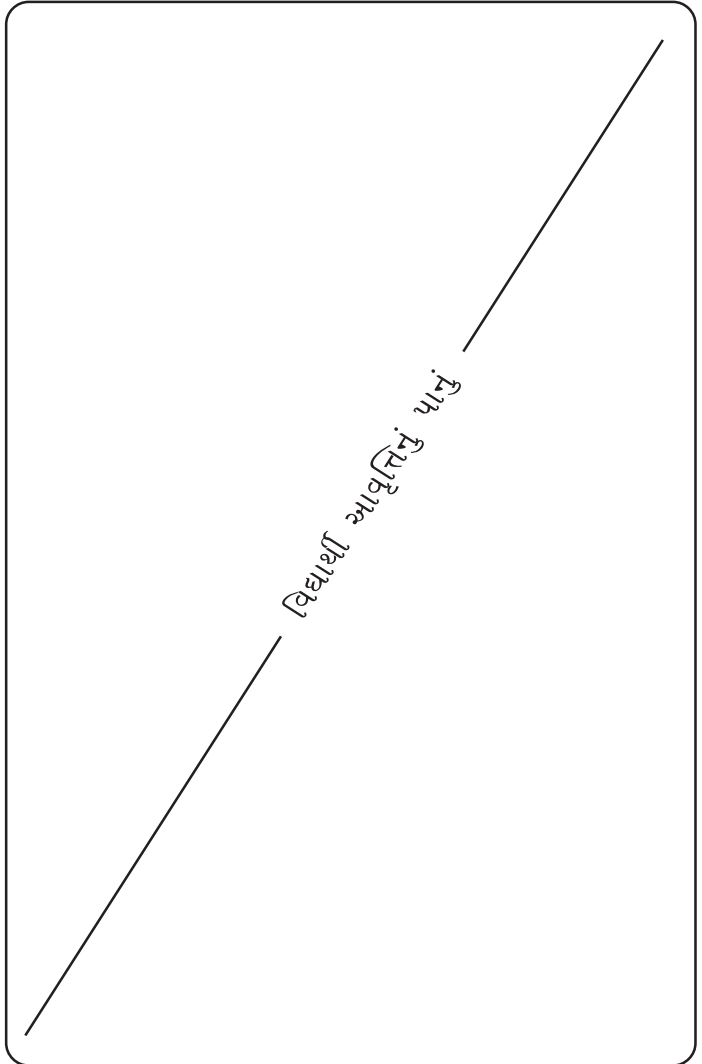
- નીચે આપેલા મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં રાખી ચર્ચા કરવી :
  - મહંમદ ગઝનીનું અવસાન થયા બાદ શાહબુદ્દીન ઘોરીનું શાસન સ્થાપિત થયું.
  - ગઝની પ્રાંતમાં સત્તા સ્થાપવા માટે જોરદાર દાવપેચ ખેલાયા. આમ થવાનાં કારણો શું હોઈ શકે ? ચર્ચા કરો.
  - ગઝનીની જેમ માત્ર લૂંટના ઈરાદે નહીં, પણ સાથે સાથે સત્તા પણ સ્થાપવી એવા ઉદ્દેશથી શાહબુદ્દીને ભારત પર ચડાઈ કરી.
  - તે સમયે દિલ્હીમાં પૃથ્વીરાજ ચૌહાણનું રાજ ચાલતું હતું.

ચિત્ર 6.6 પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ :

- પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ અને ચંદબરદાઈ વચ્ચેના સંવાદો, તેમની વાતો, પૃથ્વીરાજ રાસોની રચનાઓ મેળવી વર્ગમાં રજૂ કરાવી.
- શાહબુદ્દીન ઘોરી પૃથ્વીરાજ ચૌહાણથી પરાજિત થઈને પાછો જતો રહ્યો હતો ત્યારબાદ તૈયારી સાથે દિલ્હી ઉપર ચડાઈ કરી. આ વખતે દિલ્હી તૈયાર ન હતું. તેની જીત થઈ.
- દિલ્હી પર સલ્તનત સ્થાપી ઘોરીએ પોતાનાં રાજ્યોનો વિસ્તાર કર્યો.
- ત્યારબાદ તેનો ગુલામ કુતુબુદ્દીન ઐબકે ગાદી સંભાળી.
- ઉપરોક્ત મુદ્દાઓની ચર્ચા કરવી. ચર્ચામાં ધીમે ધીમે દિલ્હી સત્તાનું કેન્દ્ર કેમ બનવા લાગ્યું તેના વિશે માહિતી આપવી.

પ્રવૃત્તિ :

- ભારતમાં આવેલ શિલ્પ સ્થાપત્યનાં ચિત્રોનું આલબમ બનાવો. શિલ્પ-સ્થાપત્યોનાં ચિત્રો અવારનવાર વર્તમાનપત્રોમાં આવતાં હોય છે. જૂનાં-નવાં મેગેઝિનો, અથવા વિદ્યાર્થીને પ્રાપ્ત હોય તેવા સાપ્તાહિક, પખવાડિક, માસિક, કે વાર્ષિક અંકો મેળવીને તેમાંથી ચિત્રો એકઠાં કરવાં. કેલેન્ડરમાં આવાં ચિત્રો હોય છે તે એકઠાં કરવાં. આ ચિત્રો શું દર્શાવે છે ? આ ચિત્રનું સ્થાપત્ય ક્યાં આવેલું છે ? આ સ્થાપત્યની વિશેષતા શું છે ? આ સ્થાપત્ય બનાવવા

10. સ્વઅધ્યયનપોથી (વર્કબુક) વિશે

નવાં પાઠ્યપુસ્તકોની સાથે વિદ્યાર્થીઓને સ્વાનુભવ પૂરો પાડવાના હેતુથી વર્કબુક આપવાનો પ્રયત્ન થયો છે. આ વર્કબુકમાં આપવામાં આવેલા પ્રશ્નો અને પ્રવૃત્તિઓ પાઠ્યપુસ્તકના પૂરક તરીકે કામ કરે છે. અહીં આપવામાં આવેલા પ્રશ્નો વિષયવસ્તુ કેન્દ્રિત ઉપરાંત એકમના હેતુઓને ધ્યાને રાખીને આપવામાં આવ્યા છે. અહીં શિક્ષક બાળકોએ મેળવેલા જ્ઞાનની ચકાસણી કરી શકે તેમજ બાળકો સ્વસૂઝથી પ્રશ્નોના ઉત્તરો મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે તેવો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. Total Learning Package ના ભાગ રૂપે આપવામાં આવેલી વર્કબુક પાઠ્યપુસ્તકમાં ચુકાઈ ગયેલી બાબતોની પૂર્તિકરણ કરવામાં મદદરૂપ બને છે. લેખકો દ્વારા Self Assessment માટે મદદરૂપ થઈ શકે તેવી બુક બનાવવાનો પ્રયત્ન થયો છે. વર્કબુકની માહિતી બાળકોને પુરાવવાને બદલે તેઓ જાતે સંદર્ભ સાહિત્યની મદદથી મેળવે તેવો પ્રયત્ન કરીશું. બાળકોને સ્વતંત્રતાથી કામ કરવાની અને બોલવાની તક આપવી જોઈએ કેમ કે બાળકો પોતાના કામને પ્રદર્શિત કરવાની ઈચ્છા ધરાવે છે. વસ્તુ અનુસાર બાળકને ઢાળવાને બદલે બાળકને અનુરૂપ વસ્તુઓ, પ્રવૃત્તિઓ અને અનુભવો પૂરાં પાડીએ તે ઈચ્છનીય છે. અહીં આપવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિઓ વર્ગખંડમાં જ થાય તે જરૂરી નથી. એક સારી પ્રવૃત્તિ વર્ગ અને શાળાની બહાર પણ થઈ શકે છે.

સ્વ-અધ્યયન પોથીનો ઉપયોગ

- (1) એકમ શિક્ષણ દરમિયાન શૈક્ષણિક મુદ્દાઓનું અધ્યયન કાર્ય થાય, દઢીકરણ થાય તેવી બાબતોને સ્વ-અધ્યયનપોથીમાં સ્થાન છે.
- (2) કોઈ એકમના શૈક્ષણિક મુદ્દાના પુનરાવર્તન અને મૂલ્યાંકનના ભાગરૂપે સ્વ-અધ્યયનપોથીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
- (3) એકમ શિક્ષણના અધ્યયનકાર્ય દરમિયાન કરવાની થતી પ્રવૃત્તિઓની સમજ અને પ્રવૃત્તિકાર્ય સ્વ-અધ્યયનપોથીના આધારે કરી શકાય.
- (4) સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના અભ્યાસક્રમને ધ્યાનમાં રાખીને વિચારપ્રેરક પ્રશ્નો અને ચર્ચાને સ્વ-અધ્યયનપોથીમાં સ્થાન આપવામાં આવેલ છે.
- (5) પ્રશ્નમંચ, શબ્દ શતરંજ, હેતુલક્ષી પ્રશ્નો, અહેવાલ-લેખન સંગ્રહપોથી જેવી અધ્યાય પ્રક્રિયા કરી શકાય તે માટેની જગ્યા સ્વ-અધ્યયનપોથીમાં આપવામાં આવેલ છે.
- (6) સ્વ-અધ્યયનપોથીમાં નકશાપૂર્તિ, નકશાવાચન, ચિત્રપૂર્તિ, રંગપૂરણી જેવા કૌશલ્યના વિકાસને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.
- (7) સ્વ-અધ્યયનપોથી સતત અને સર્વગ્રાહી મૂલ્યાંકનનો એક ભાગ હોવાથી દરેક એકમના અંતે વિદ્યાર્થીઓ શું શીખ્યા તે જાણવા માટે સ્વ-અધ્યયનપોથીનું કાર્ય જરૂરી બને છે.
- (8) એકમ શિક્ષણ આપતી વખતે તેની સાથે એક સ્વ-અધ્યયનપોથીનું લેખન કાર્ય કરવાથી જેતે એકમ શિક્ષણ જરૂરી દઢીકરણ, પુનરાવર્તન, નિદાન, ઉપચાર જેવી અધ્યયન પ્રક્રિયા થઈ શકે છે.

11. તાલીમ બાદ શું કરીશું ?

- આ અભિગમ જાણ્યા પૂર્વે આપ કઈ રીતે શિક્ષણકાર્ય કરતા હતા ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- આ અભિગમ જાણ્યા-બાદ આપ કઈ રીતે શિક્ષણકાર્ય કરશો ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 'સામાજિક વિજ્ઞાન' વિષયનું શિક્ષણકાર્ય હવે આપ કઈ રીતે કરશો ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 'સામાજિક વિજ્ઞાન' વિષયના અધ્યયન-અધ્યાપન કાર્યમાં કયાં-કયાં સાધનો અનિવાર્ય છે ?

.....

.....

.....

.....

.....

- बाणको लाईब्रेरीनो वधुमां वधु उपयोग करी शके ते माटे तमे केवा प्रकारनुं आयोजन करशो ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 'सामाजिक विज्ञान' विषयना अध्ययन-अध्यापन कार्यमां ई-माध्यमनो उपयोग कर्छ रीते थर्छ शके ? कया ऐकमने त्मशाववा कयुं-कयुं ई-साहित्यनो उपयोग करशो तेनी नौंध करो.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 'सामाजिक विज्ञान' विषयना अध्यापन कार्यमां आपनी कक्षाऐ उपलब्ध स्थानिक स्रोतोनो यादी जशावो.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 'सामाजिक विज्ञान' विषयमां थर्छ शके तेवी कोईपश पांय भौतिक प्रवृत्तिओ लभो.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 'સામાજિક વિજ્ઞાન' વિષયનું મૂલ્યાંકન કઈ રીતે કરશો ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 'સામાજિક વિજ્ઞાન' વિષયના વધુ સારા શિક્ષણ માટે વર્ગખંડમાં કેવાં પરિવર્તનો કરશો ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

નીચેના એકમોને ધ્યાને રાખી આપની શાળામાં ઉપલબ્ધ પુસ્તકોની યાદી બનાવો.

ક્રમ	એકમનું નામ	ધોરણ	સંદર્ભ પુસ્તકનું નામ	પ્રકાશક	પાન નં.
1.	ઈતિહાસ જાણવાના સ્ત્રોત	6			
2.	ચાલો, નકશો સમજાએ	6			
3.	નાગરિકતા	6			
4.	માનવજીવનની શરૂઆત	6			
5.	આપણું ઘર પૃથ્વી	6			
6.	સ્થાયીજીવનની શરૂઆત	6			
7.	ગુજરાત : સ્થાન, સીમા અને ભૂપૃષ્ઠ	6			
8.	વિવિધતામાં એકતા	6			
9.	પ્રાચીન નગરો	6			
1.	બે મહારાજ્યો	7			
2.	પૃથ્વી ફરે છે	7			
3.	સરકાર	7			
4.	રાજપૂત યુગ	7			
5.	સ્થળ અને સમય	7			
6.	મધ્યયુગીન શાસનવ્યવસ્થા અને સ્થાપત્ય	7			
7.	ભારત : સ્થાન, સમા, વિસ્તાર અને ભૂપૃષ્ઠ	7			
8.	મધ્યયુગીન દિલ્હી દર્શન	7			
9.	રાજ્યની શાસનવ્યવસ્થા	7			
1.	ભારતમાં યુરોપિયન પ્રજાનું આગમન	8			
2.	આપણી આસપાસ શું ?	8			
3.	ભારતનું બંધારણ	8			
4.	વેપારી શાસક કેવી રીતે બન્યા ?	8			
5.	પ્રાકૃતિક આપત્તિઓ	8			
6.	અંગ્રેજ શાસનની ભારત પર અસર	8			
7.	વાતાવરણીય ફેરફારો	8			
8.	લોકશાહ દેશમાં સંસદની ભૂમિકા	8			
9.	1857નો સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ	8			

નોંધ : દરેક એકમના સંદર્ભગ્રંથો એક કરતાં વધુ હોઈ શકે. આથી દરેક ધોરણના સંદર્ભગ્રંથો નોંધવા માટે 1 પેઈજ આપવું.

નીચેના એકમ શીખવવા તમને ઉપયોગમાં આવી શકે તેવા શૈક્ષણિક સાધનોની યાદી બનાવો. (ધો. ૬)

ક્રમ	એકમનું નામ	બનાવી શકાય તેવા	તમારી શાળામાં ઉપલબ્ધ TLM	અન્ય સ્ત્રોત
1.	ઇતિહાસ જાણવાના સ્ત્રોત			
2.	ચાલો, નકશો સમજાએ			
3.	નાગરિકતા			
4.	માનવજીવનની શરૂઆત			
5.	આપણું ઘર પૃથ્વી			
6.	સ્થાયી જીવનની શરૂઆત			
7.	ગુજરાત : સ્થાન, સીમા અને ભૂપૃષ્ઠ			
8.	વિવિધતામાં એકતા			
9.	પ્રાચીન નગરો			

નીચેના એકમ શીખવવા તમને ઉપયોગમાં આવી શકે તેવા TLMની યાદી બનાવો. (ધો. 9)

ક્રમ	એકમનું નામ	બનાવી શકાય તેવા	તમારી શાળામાં ઉપલબ્ધ TLM	અન્ય સ્ત્રોત
1.	બે મહારાજ્યો			
2.	પૃથ્વી ફરે છે			
3.	સરકાર			
4.	રાજપૂત યુગ			
5.	સ્થળ અને સમય			
6.	મધ્યયુગીન શાસનવ્યવસ્થા અને સ્થાપત્ય			
7.	ભારત : સ્થાન, સીમા, વિસ્તાર અને ભૂપૃષ્ઠ			
8.	મધ્યયુગીન દિલ્હી દર્શન			
9.	રાજ્યની શાસનવ્યવસ્થા			

નીચેના એકમ શીખવવા તમને ઉપયોગમાં આવી શકે તેવા TLMની યાદી બનાવો. (ધો. ૮)

ક્રમ	એકમનું નામ	બનાવી શકાય તેવા	તમારી શાળામાં ઉપલબ્ધ TLM	અન્ય સ્ત્રોત
1.	ભારતમાં યુરોપિયન પ્રજાનું આગમન			
2.	આપણી આસપાસ શું ?			
3.	ભારતનું બંધારણ			
4.	વેપારી શાસક કેવી રીતે બન્યા ?			
5.	પ્રાકૃતિક આપત્તિઓ			
6.	અંગ્રેજ શાસનની ભારત પર અસર			
7.	વાતાવરણીય ફેરફારો			
8.	લોકશાહી દેશમાં સંસદની ભૂમિકા			
9.	1857નો સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ			

12. પરિશિષ્ટ

(1) શબ્દ ચોરસ

આપેલા ચોરસમાં ભારતના કેટલાક પ્રદેશો, નદી અને પર્વતશિખરનાં નામ આડા, ઊભા કે ત્રાંસા ધ્રુપાયેલા છે, તે શોધી તેની ફરતે નમૂના પ્રમાણે નિશાની લગાવો.

ગો	દા	વ	રી	ગો	નૈ	નિ	તા	ક્ષ	મ	લા	ર
ડ	દા	વ	ગા	ણ	રી	નિ	હ	દ	મ	વ	કં
વિ	વિ	ગં	ર	સ	રે	તા	તા	શિ	ખા	ખા	ડ
ન	દી	દી	ગં	ત	ક	ટી	છે	લ	ષ	સી	લા
ઓ	એ	લો	લુ	ની	ઊ	દ	હે	રા	દૂ	ન	ત
સ્ટિ	કો	જ	મ	મ	લા	બો	આ	ર્ષ	પ	દ	ર
ન	તા	વ	આ	તો	સૂ	વે	ગ્રા	ફિ	હ	ટ	પ
સે	કા	ન	પૂ	ર	ર	રી	ના	પ્	વા	જા	ના
બેં	વ	દિ	ના	દ્વિ	જા	ક	ચ્છ	મા	રા	કા	પં
ગ્લો	બા	મૈ	ન	પ	રા	મ	છો	રા	ણ	લિ	ચ
ર	ળ	સૂ	થી	ક	ઓ	છે	ત્સ	ક	સી	ક	ગી
કો	સા	ર	રા	લ્પ	ચે	ન્ના	ઈ	ય	છે	ટ	ની

★ ★ ★

(2) ચાલો, નકશો પૂરીએ :

નીચેના ભારતના રેખાંકિત નકશામાં ભૌગોલિક સ્થળો દર્શાવો :

- (1) કંડલા બંદર (2) કારાકોરમ (3) ભારતનું મહામરુસ્થલ (4) દરિયાઈ સીમા સિવાયનાં બે રાજ્યો
(5) નીલગીરી (6) પુલીકટ સરોવર (7) કાવરતી (8) ભારત પ્રમાણસમય

(3) ઐતિહાસિક સ્થળો દર્શાવો :

નીચેના રેખાંકિત નકશામાં ભારતનાં ઐતિહાસિક સ્થળો દર્શાવો :

- (1) વલભી (2) ધોળાવીરા (3) કોલકાતા (4) અમૃતસર (5) રાંચી (6) ભીમબેટકા (7) આગ્રા
(8) અજંતા ઈલોરાની ગુફાઓ (9) કાલીકટ (10) પાણીપત (11) પ્લાસી

પરિશિષ્ટ

Abbey	મઠ, વિહાર	Casts-System	જ્ઞાતિપ્રથા	Minister	મંત્રી
Abdication	રાજ્યત્યાગ	Castle	હયદળ, અશ્વદળ	Mission	ધર્મપ્રચાર
Accession	રાજ્યારોહણ	Caval cade	ઘોડેસવાર, ટુકડી	Monarch	રાજા
Administration	રાજ્યકારભાર	Cavalry	હયદળ, અશ્વદળ	Monastery	મઠ, વિહાર
Adopted	દત્તક	Cella	ગર્ભગૃહ	Monument	સ્મારક
Adytum	ગર્ભગૃહ	Chief	સરદાર, સામંત	Naos	ગર્ભગૃહ
Age	યુગ	Citadel	દુર્ગ	Paramount	સર્વોપરી
Aggressive	આક્રમણકારી	Civilization	સભ્યતા	Patron	સંરક્ષણ
Alliance	મૈત્રી	Claim	દાવો, હક	Pillar	સ્તંભ
Allies	મિત્રરાજ્યો	Commander	સેનાપતિ	Power	સત્તા, બળ
Altar	ચણકુંડ	Conqueror	વિજેતા	Problem	સમસ્યા
Apex	શિખા	Conquest	વિજય	Rebellion	વિદ્રોહ, બળવો
Arch	કમાન, તોરણ	Coronation	રાજ્યાભિષેક	Region	પ્રદેશ
Architecture	સ્થાપત્ય	Era	કાલ, સેવત, યુગ	Industry	ઉદ્યોગ
Armament	હથિયાર	Epic	મહાકાવ્ય	Inscription	શિલાલેખ
Arms	હથિયાર	Facade	મુખભાગ	Invasion	ચડાણ
		Feudal	સામંત, માંડલિક	King	નરેશ, રાજા
Army	સેના, સૈન્ય	Fort	કિલ્લો, ગઢ, દુર્ગ	Kingdom	રાજ્ય
Art	કલા	Errison	દુર્ગસેના	Lord	સ્વામી, માલિક
Ascension	આરોહણ	General	સેનાધિપતિ	Mineral	ખનિજ
Assembly	સભા, સંમેલન,	Genealogy	વંશાવલિ		
Attach	આક્રમણ, ચડાઈ	Golden age	સુવર્ણયુગ		
Authority	અધિકાર, સત્તા	Heir	ઉત્તરાધિકારી, વારસ		
Banner	ધજા	Icon	પ્રતિમા, મૂર્તિ		
Besiege	સંગ્રામ, લડાઈ	Idol	પ્રતિમા, મૂર્તિ		
Camp	છાવણી	Caste	કેદી		
Campaign	ચળવળ	Figure	આકૃતિ		
Cave	ગુફા	Follower	અનુયાયી, અનુગામી		
Capital	રાજધાની	Fort	કિલ્લો, ગઢ		
Captive	કેદી	Miniature	લઘુચિત્રો		

પરિશિષ્ટ - શબ્દસૂચિ (રાજનીતિશાસ્ત્ર)

Act - કાયદો, કાનૂન	Elector - ચૂંટણી કરનાર, મતદાર
Administration - શાસન, રાજ્ય વહીવટ	Eligibility - પાત્રતા
Administrator - શાસક	Embassy - રાજદૂતાવાસ
Alien - પરદેશી, વિદેશી	Federal - સમવાયી
Approval - મંજૂરી, અનુમોદન	Government - સરકાર
Assembly - સભા	Governor - રાજ્યપાલ, ગવર્નર
Association - મંડળ	Grant - અનુદાન, સહાય
Ballot - મતપત્ર	Judge - ન્યાયાધીશ
Ballot Box - મતપેટી	Judiciary - ન્યાયતંત્ર
Bill - કાયદાનો કાયો મુસદ્દો, કાયો ખરડો	Law - કાયદો, કાનૂન
Budget - અંદાજપત્ર, બજેટ	Liberty - સ્વાતંત્ર્ય, સ્વતંત્રતા
Cabinet - પ્રધાનમંડળ, મંત્રીમંડળ	Majority - બહુમતી
Candidate - ઉમેદવાર	Mandate - આદેશ
Central Government - કેન્દ્રીય સરકાર	Minister - પ્રધાન, મંત્રી
Citizen - નાગરિક	Ministry - મંત્રાલય, મંત્રીમંડળ
Citizenship - નાગરિકતા	Minority - લઘુમતી, અલ્પમત
Civil - મુલ્કી, દીવાની	Monarchy - રાજશાહી
Civil Court - દીવાની અદાલત	Veto - વીટો
Committee - કમિટી, સમિતિ	Vote, by Ballot - ગુપ્ત મતદાન
Constituency - મતદાર વિભાગ, નિર્વાચનક્ષેત્ર	Vote, Casting - નિર્ણાયક મત
Constitution - બંધારણ	Voter - મતદાતા
Council - પરિષદ, સભા	Session - સત્ર
Delegation - પ્રતિનિધિમંડળ	State -રાજ્ય
Democracy - લોકશાહી, લોકતંત્ર	Sovereignty - સાર્વભૌમત્વ
Election - ચૂંટણી	Republic - પ્રજાસત્તાક રાજ્ય

પરિશિષ્ટ : મહત્વના દિવસોની ઉજવણી

(1)	21મી માર્ચ	-	વિશ્વ વનદિવસ
(2)	22મી માર્ચ	-	વિશ્વ જલ સ્ત્રોત દિવસ
(3)	18મી એપ્રિલ	-	વિશ્વ હેરીટેજ દિવસ
(4)	22મી એપ્રિલ	-	વિશ્વ પૃથ્વી દિવસ
(5)	3જી મે	-	આંતરરાષ્ટ્રીય ઊર્જા દિવસ
(6)	22મી મે	-	વિશ્વ જૈવ વૈવિધ્ય દિવસ
(7)	5મી જૂન	-	વિશ્વ પર્યાવરણ દિવસ
(8)	17મી જૂન	-	રણ અટકાવવા માટેનો દિવસ
(9)	11મી જુલાઈ	-	વિશ્વ જનસંખ્યા દિવસ
(10)	16મી સપ્ટેમ્બર	-	વિશ્વ ઓઝોન દિવસ
(11)	2જી થી 8 ઓક્ટોબર	-	વન્યપ્રાણી સપ્તાહ
(12)	14મી ડિસેમ્બર	-	ઊર્જા સંરક્ષણ દિવસ
(13)	જુલાઈ (ચોમાસાની શરૂઆતમાં)	-	વન મહોત્સવ

